

MAGYAR NYELVŐR

144. ÉVF.

*

2020. JÚLIUS–SZEPTEMBER*

3. SZÁM

A nyelvtudomány műhelyéből

Akcióminőség vagy lexikai aspektus? I. (Problémafelvetések a magyar akcióminőségek kapcsán)

1. Bevezető

Dolgozatomban nem kis feladatra vállalkozom: egyfelől tisztázni kívánom az igék aspektuális jellemzőihez rendelt két fogalom, az akcióminőség, valamint a szituációs/lexikai aspektus körüli terminológiai, tartalmi, formai, klasszifikációs kérdéseket. (A nézőponti/szemléleti aspektushoz való viszonyukkal nem foglalkozom.) A problémafelvetés nem véletlen: az aspektológiában sajnos nem kivételes terminológiai zavarok, egybemosódások egyikével állunk szemben, amelynek forrása az, hogy az egyes elméleti iskolák (szláv, germán, angolszász) szinte tudatosan határolódnak el egymás nézeteitől, hagyják figyelmen kívül a „másik oldal” eredményeit. Mivel a szakirodalom nemegyszer felcserélhetőnek tartja a két aspektushoz köthető fenomént, céloom annak a triviálisnak tűnő kérdésnek a megválaszolása, hogy valóban terminológiai problémáról van-e szó, avagy jól behatárolható tartalmi, klasszifikációs különbségekről. Okfejtésem középpontjába az akcióminőséget, osztályozásának kérdéseit, ellentmondásait helyezem, egyrészt azért, hogy rámutassak, a szituációs/lexikai aspektus alkalmasabb az igék aspektuális tulajdonságainak a meghatározására az akcióminőségnél, másrészt hogy bizonyítsam, az akcióminőség-kategóriák integrálhatók a szituációs/lexikai aspektus osztályaiba.

2. A szituációs/lexikai aspektus, aspektuális osztályok

Mindenekelőtt definiáljuk ezt a történetét tekintve újabb aspektustípust, amelyet három fő jegye, nevezetesen az igei lexikához való kötődése, univerzális és objektív volta miatt szokásos elkülöníteni a nézőponttól. Az első vonásáról: a szituációs aspektus az ige szótári alakjába foglalt jelentés-összetevő, amely az adott esemény-szerűség időbeli lefolyásának módjáról nyújt információt. Az időbeliség válfajai különféle szituációs jegyek, +/- statikusság, +/- durativitás, +/- telikusság alapján állapíthatók meg. Létét univerzálisnak tekinthetjük, mivel az egyes nyelvek igéire általánosan érvényesek az előbbieken mondottak, ami nem zárja ki, hogy a formai megjelenítésben ne legyen eltérés közöttük. A magyar nyelvre vonatkoztatva

azért tartom találóbbnak a kétféle formában is használatos lexikális, lexikai aspektus elnevezést (a továbbiakban a rövidebb változattal utalok rá), mert az igék szótagi alakjai a gazdag képzőrendszernek köszönhetően elég egyértelműen kijelölik az adott lexéma aspektuális hovatartozását. Példával élve: az igekötős igék túlnyomó többsége rendszerszerűen vagy a teljesítmények (*megír, elolvas, megtanul*), vagy az eredmények (*eltörök, megsemmisít, kitör*), vagy a szemelfaktívumok osztályába (*felvillan, megpillant, megmozdul*) sorolandó. A morfológiailag jelöletlen (igekötőtlen) formák ezzel szemben vagy állapotok (*tud, aggódik, ismer*), vagy cselekvések (*fut, sétál, ír*). Ez persze nem jelenti azt, hogy szigorú szintaktikai-szemantikai feltételek mellett a cselekvések nem alakíthatók át például teljesítményekké (*írt egy levelet*), és nincsenek teljesítményként is funkcionáló igekötőtlen alakok (*teljesítette a feladatát*), de ezek az esetek a magyar nyelvben a használat kisebb hányadát teszik ki. A lexikai aspektus harmadik tulajdonsága, objektív jellege abból adódik, hogy a beszélő válogathat ugyan a mentális lexikonjában meglévő rokon értelmű szavak között, de a kiválasztott lexéma egy meghatározott időbeli információt tartalmaz.

A történetéről dióhéjban (bővebben lásd Filip 2011: 1186–93). A lexikai aspektussal azonosított aspektuális osztályok fogalma Arisztotelész ontológiai szempontú kinesis- és energiafelosztásáig vezethető vissza. Kidolgozásukban meghatározó szerepet játszottak az oxfordi filozófusok, így Ryle (1949), Kenny (1963), valamint Vendler (1957), akit Ryle írása inspirált azóta is kiindulópontnak tekintett négytagú taxonómiájának megalkotásában. A késő 60-as és 70-es években aztán a formális logikai szemantika képviselőinek az idő meghatározására tett kísérletei nyújtottak hathatós segítséget az ontológiai ismérvek aspektuális jegyekké alakításában (Dowty 1979). A 80-as években az aspektuális osztályok kutatása összekapcsolódott az eseményszemantikával (Bach 1981, 1986), illetve a figyelem –Verkuylnak is köszönhetően (1971) – az aspektus kifejezésének mondatszintű, kompozicionális folyamataira terelődött, továbbá a mondaton belüli tematikus szerepekre és az argumentumszelekcióra (Krifka 1986; Dowty 1987, 1991). Ha az újabb dolgozatok főbb témáiról akarunk képet nyújtani, akkor az aspektuális osztályok nyelvek közötti jellegzetességeinek, vagy éppen ellenkezőleg, az univerzális elemek meghatározásának a törekvését kell említenünk.

A szituációs aspektus elnevezés Smith kétszintű aspektuselméletéhez köthető (1991), amelyben – mintegy szintézisre törekedve a szláv és a német, valamint az angolszász iskolák között – elkülönítette a nézőponti/szemléleti aspektust, amely a szláv „vid” kategóriákkal azonosítható, valamint a szituációs aspektust, amelynek nála már öt típusa van: állapotok, cselekvések, teljesítmények, eredmények és szemelfaktívumok. Az angolszász szakirodalom az aspektust részben ezekkel, részben a Vendler-féle taxonómiával felelteti meg, de a korábban született Aktionsart, 'akcióminőség' terminust is használja, miképpen erre utaltam. Emlékeztetőül a Smith-féle osztályok és aspektuális vonásaik: állapotok (+ statikus, + duratív, – telikus); cselekvések: (– statikus, + duratív, – telikus); teljesítmények: – statikus, + duratív, + telikus; eredmények: (– statikus, – duratív, + telikus); szemelfaktívumok: – statikus, – duratív, – telikus). Smith a szemelfaktívumokat, mivel szerinte nem eredményeznek állapotváltozást, nem gondolja telikusnak, mások, köztük én is, telikusnak tekintem őket, mert rövid, kezdő- és végpontot tartalmazó időbeli határaikat betöltve tág értelemben véve

állapotváltozást jelenítenek meg, a nem történés állapotából a történés állapotába helyezik a szituációkat (*A napfény megcsillan a tó vizében*), sőt a tranzitív alakjaik tárgyai változáson mennek keresztül: *János megpendítette a gitár húrját*.

3. Az akcióminőség

Ahogy az aspektuskutatások történetét feldolgozó munkákból (Gecső 1989; Młynarczyk 2004; Pátrovics 2002, 2004; Binnick 2006; Schmid 2019) megtudhatjuk, az elnevezésében még nem létező akcióminőségnek először az igeidők, majd az „aspektus” fogalmától kellett megkülönböztetnie magát. A *Zeitart* ’időmód’ összetételt először Curtius használta 1846-ban, majd ezt Brugmann az Aktionsarttal helyettesítette, és egyben a fogalomnak ma is használatos meghatározását adta: „Aktionsart ist, im Gegensatz zu Zeitstufe, die Art und Weise, wie die Handlung des Verbums vor sich geht” ’Az akcióminőség, szemben az igeidőkkel, az igében foglalt cselekvés lefolyásának módja, mikéntje’ (Brugmann, 1900: 492–3). Önálló életét Agrell sokat idézett tanulmányától datálhatóan kezdi el. Agrell meghatározását azért érdemes felidézni, mert lényegében a mai napig alapját képezi az akcióminőség-definícióknak:

„Unter *Aktionart* verstehe ich [...] nicht die beiden Hauptkategorien des slavischen Zeitwortes, die unvollendete und die vollendete Handlungsform (das Imperfektivum und das Perfektivum) – diese nenne ich *Aspekte*. Mit dem Ausdrucke *Aktionart* bezeichne ich bisher fast gar nicht beachtete – geschweige denn klassifizierte – Bedeutungsfunktionen der Verbalkomposita (sowie einiger Simplizia und Suffixbildungen), die genauer ausdrücken wie die Handlung vollbracht wird, die Art und Weise ihrer Ausführung markieren” (*Akcióminőségen* [...] nem a szláv igék két főkategóriáját, a befejezetlen és befejezett cselekvésformákat [az imperfektívumot és perfektívumot] értem – ezeket én *aspektus*nak nevezem. Az akcióminőség kifejezésen az igei kompozitumoknak [valamint néhány egyszerű és képzett alaknak] ez idáig szinte teljesen figyelmen kívül hagyott – az osztályozásukról nem is beszélve – jelen-tésfunkcióit értem, amelyek pontosan azt fejezik ki, hogy a cselekvés hogyan megy végbe, illetve a megvalósítás módját, mikéntjét jelzik’). (Agrell: 1908: 78).

Ha végigkövetjük a két aspektus értelmezésének történetét (amire a jelen tanulmány keretei nem adnak lehetőséget), összegzésképpen kijelenthetjük, hogy hosszú időn keresztül tapasztalható volt egyfajta „munkamegosztás” a szláv és a német iskola között: míg a szemléleti aspektus a szláv aspektológia központi kutatási területe lett, az akcióminőség a németé. A 20. század első évtizedeiben a német kutatók főként a két aspektusfajta különbségét igyekeztek megfogalmazni (Brugmann 1900; Porzig 1927), majd eljutottak arra a következtetésre, hogy a temporális és az aspektuális distinkciók eltérően jelennek meg az egyes nyelvekben, és ennek köszönhetően elkezdték szisztematikusan kutatni az aspektus megjelenítésének eszközeit a germán, valamint a szláv nyelvekben, értelemszerűen az akcióminőséget a német nyelvhez, a szemléleti, grammatikai aspektust pedig a szláv nyelvekhez rendelve. Kivételt talán Hans Pollak 1967-es tanulmánya képez, amely szerint a szlávhoz hasonló

aspektuális párok realizációját a németben nem az igékben, hanem a mondatokban kell elképzelni. Ez a gondolat tulajdonképpen előzménye Verkuyl 1971-es cikkének, amelyben az aspektust mint szemantikai és kompozicionális jelenséget taglalja.

Az akcióminőség mibenlétével foglalkozó írások közül nem hagyható említetlenül Isačenko 1962-es, német nyelvű orosz grammatikája. Isačenkónál az akcióminőség mellett megjelenik az igekarakter (Verbalkarakter) fogalma, amely az egyes igék lexikai vonásainak összességét jelenti, tehát lényegében a Smith-féle szituációs aspektus előzménye. Az igekarakter bevezetése azt a célt szolgálta nála, hogy elválassza az igejelentésben bennfoglalt időbeli összetevőt a grammatikai eszközökkel (szóképzéssel) megvalósított akcióminőségtől: „Bedeutung der Aktionsart ist [...] eine zusätzliche semantische Modifizierung eines Ausgangsverbs” ‘Az akcióminőség jelentése egy kiinduló ige járulékos szemantikai módosítása’ (Isačenko 1962: 386). Elválasztásuk lényegében a „tág” és a „szűk” tartományok közötti határok meghúzását szolgálja: Isačenkónál a лежать ’fekszik’ karakterét tekintve duratív, ám mégsem tekinthetjük duratív akcióminőségűnek, mert nem képzett alak.

Az akcióminőséghez három kritériumot köt, amelyekből a harmadik a szláv nyelvekre értendő.

- a) Szemantikailag a bázisige jelentése csupán módosul, lexikai jelentése nem változik.
- b) A módosulás todalékolás (szuffixum, prefixum) eredménye. A bázisige általában morfológiailag egyszerű ige.
- c) Akcióminőséget kifejező igéből nem képezhetünk másodlagos imperfektív igéket (Isačenko 1962: 386, idézi Kiefer 2006: 143).

3.1. Az akcióminőség a magyar szakirodalomban: a szűk értelmezés

Isačenkónál azért időztem el hosszasan, mert a témával a legtöbbet foglalkozó Kiefer Ferenc írásainak (Kiefer 1992: 817–23; 2006: 137–204; 2010: 146–63) akcióminőség-meghatározása az övéhez áll a legközelebb. Definíciójában nem nehéz felismerni az imént idézett a) és b) feltételt: „Az akcióminőség a morfológiailag összetett ige todalékolással vagy igekötővel bevezetett járulékos jelentéstani tulajdonsága” (Kiefer 2006: 144). Kiefer tehát az Isačenko-féle igekaraktert kizárja az akcióminőség köréből, így a *lélegzik* és a *kopog*, *csettint* nem akcióminőségek nála, viszont az *ütöget*, *integet* igen, mert az ismétlődés járulékos, a képző által hozzáadott elem bennük. A képzés kritériumai közé felveszi a termékenységet is, de szerintem nem a Ladányi Máriával együtt megfogalmazott értelemben: „egy szóalkotási mintáról akkor mondjuk, hogy egy adott szemantikai tartományban *termékeny*, ha a minta alapján tetszőleges számú szemantikailag transzparens új szó képezhető” (Kiefer–Ladányi 2000: 149).

Ez a szűk felfogás kimutatható hatással volt a későbbi akcióminőség-magyarázatokra is. A Magyar grammatikában Kugler Nóra Kiefer meghatározását követve, vele megegyezően csak a *-gAt* képzőt, valamint az igekötőket tartja akcióminőség-jelölőnek (Kugler 2000: 82–3). Az igeképzéssel foglalkozó fejezetben viszont

Keszler Borbála bőven idéz más gyakorító, valamint mozzanatos képzős példákat, sőt „csonka” vagy passzív tövű formát úgyszintén (*totyog, horkant, tüsszent, esdekel* stb.). A két szerző álláspontja rávilágít a szűk értelmezés és a nyelvtanirói hagyományokban gyökerező igeképzés-leírások között ott lappangó kulcskérdésre: ha volt/van gyakorító, mozzanatos képzőkkel történő igeképzés, a származékok kizárhatók-e az akcióminőség köréből. Grammatikáink legújabbika, a puritán címet viselő Nyelvtan (Tolcsvai Nagy 2017) ígét taglaló egységéből ez a téma kimaradt, Ladányi Mária ellenben a szóképzésről szóló részben a termékeny *-gat, -get* mellett tárgyalja az onomatopoetikus *tő + -an, -en* és onomatopoetikus *tő + -g* képzési sémákat (Ladányi 2017: 606). Funkcióikat meg is nevezi, de aspektuális minősítésüket, szóképzési fejezetről lévén szó, nem végzi el.

Ha az egyéb dolgozatokat vesszük sorra, Pátrovics Péter akcióminőség-értelmezése szintén Kieferéhez áll közelebb (Pátrovics 2004). Teljes egyezésről azért nem beszélhetünk, mert finomabb distinkciót alkalmaz, mégpedig Bondarko funkcionális szempontú hármas – fázisaspektus, eseményaspektus, akcióminőség – kategorizálására támaszkodva (Bondarko 1987, 1991). A három aspektusfajta (az első a szláv nyelvek folyamatos-befejezett szembenállásával egyenlő, a második a szituációs aspektussal) Bondarko szerint összefügg egymással, de kapcsolatuk részleteit nem igazán dolgozza ki, és ez Pátrovics interpretációjából is kitetszik (Pátrovics 2004: 38). Olvasatomban egyenlőségjelet tesz az eseményaspektus és az akcióminőség közé, és erről az árulkodik, hogy az akcióminőség-taxonómiákban szereplő igetípusok (26-ot ismer!) taglalását így vezeti be: „A továbbiakban az eseménytípusok olyan felsorolását adjuk...” (i. m. 38).

3.2. A „tág” akcióminőség-felfogások – a magyar nyelvtanirói hagyomány

A fentiekben utaltam egy másik, a magyar nyelvészeti hagyományokhoz köthető elképzelésről is, amely időben megelőzi az előbbit. Én az akcióminőség terminushoz hasonló elnevezéssel elsőként a MMNyR.-ben találok. Temesi Mihály szerint: „A cselekvés, történés lefolyásának módja, a cselekvés, történés minősége (status actionis) szerint a különféle igék fogalmi tartalmuk alapján két csoportra oszthatók: tartós-huzamos és mozzanatos történésű igékre” (Temesi 1961: 208). A mai magyar nyelv (Velcsov Mártonné 1968) viszont már a német összetétel pontos magyar fordítását használja. Velcsov Mártonné Az ige fajai című alfejezetben „[a] cselekvés, történés, állapotváltozás lefolyásának, illetőleg magának a létezésnek, állapotban lételnek módja (akcióminősége) szerint” ugyancsak kétféle, tartós-huzamos és mozzanatos történésű igéket különböztet meg (i. m. 23). Ami még ennél is fontosabb: e jelentéstartalmakat mindkét nyelvtan egyfelől az ige bennfoglalt szemantikai összetevőjének tartja (ez a duratív események sajátja), másfelől képzővel és igekötővel alkotott szóalkotás eredményének, amelynek nem kritériuma a szótó önálló volta. Velcsovna a gyakorító (frekventatív, iteratív) igékhez a következő formákat rendeli: *ver, dobál, tologat, tördel, meg-megáll*, míg a mozzanatosak között vannak passzív tövűek is: *zuhan, átsurran* (i. m. 23). Temesi példái alaki kritériumaikat illetően szintén „vegyesek”: *villan, csörren, csa-*

varint, bólint, kurjant (i. m. 209). Azzal, hogy a kevésbé termékenynek mondott képzőket tartalmazó, valamint a passzív tövű – tetemes tagot számláló – típusokat is az akcióminőség körébe vonják, követik a magyar nyelvtanírói hagyományokat, hiszen változatos igeképzőinket, köztük az ismétlést, intenzitást, mozzanatoságot stb. kifejezőket, szinte az első grammatikáinktól kezdve számontartják a szerzők, mi több, a magyar igeképzés kiemelendő sajátjának tekintik.

A nyelvtanok mellett a teljesség kedvéért meg kell említenem néhány szlavista tollából származó dolgozatot is. Fülel-Szántó Endre a korszak magyar grammatikáit követve szintén nem köti formai ismérvekhez az akcióminőséget, és ebbéli véleményét határozottan meg is fogalmazza: „Minden aspektuális mozzanat, kezdet, befejezés, gyakoriság stb. benne foglaltatik magában az ige-többségben is anélkül, hogy bármi jelölne. Van tehát egy jelölt (marked) jelentésegységesülés, de van egy jelöletlen is. Jelölt: *megindul*, jelöletlen *út*” (Fülel-Szántó 1980: 330).

Pete István aspektusmeghatározásában még erőteljesebben érezhetőek az orosz aspektológiából ismert, jó értelemben vett áthallások, de odafigyel a magyar nyelv egyedi vonásaira is. Az akcióminőségeket az általános gyakorlatnak megfelelően univerzális, minden nyelvben jelen lévő kategóriának tekinti, amely a cselekvés időbeli, mennyiségbeli, illetve annak eredményével kapcsolatos jegyekkel egészíti ki az ige denotatív jelentését (Pete 1983: 137–49; 1994: 232–47). Nem osztja ellenben Kiefer azon véleményét, hogy a jelentésmódosulás mindig két, morfémaszerkezetében különböző ige viszonylatában ragadható meg.

3.3. A szűk és tág értelmezések egyik ütközőpontja, a gyakorító és a mozzanatos képzős igecsoport

A problémát, amelyről itt szó lesz, közelítsük meg az ismétlés visszaadásának a magyar nyelvben meglévő jellemzőivel. (A párhuzamok miatt a pillanatnyiság kifejezésére csak utalok.) Az alábbi duratív cselekvések közös szemantikai eleme, hogy kevés vagy egyetlen azonos, ismétlődő mozzanatból állnak össze: a) *csókol-gat, ölel-get, nyit-ogat, meg-megáll*; b) *hüpp-ög, krák-og, jaj-ong, cupp-og; kop-og, csep-eg, poty-og, pszt-piszeg*; c) *csicsereg, pityereg, forog*; d) *lélegzik*. Az akcióminőséget az önálló bázisigéhez kötő szemlélet közülük csak az a) pont igeit helyezi az iteratív, illetve frekventatív típusba, a többitől pedig azt tartja, hogy az ismétlés a jelentésük szerves, konstitutív része. Más nézőpontot választva viszont nem lehetünk el egyfelől az a)–c) és d), másfelől az a)–c) típusok morfológiai felépítésének eltérései és egyezései mellett. A *lélegzik* formával szemben a többi ige osztozik a transzparens felépítésben, vagyis tagolhatók tömorfémára és egy meghatározható tartalommal bíró képzőre. A szerkezeti felbonthatóság, a szóelemek áttetsző elrendezése eszünkbe juttatja a természetes nyelvészet által kidolgozott szerkezeti ikonicitás elvét, amely kimondja, hogy egy szó formai felépítésének tagolhatósága leképezi a tartalom síkján történő tagolását (Ladányi 2007: 32). A szóban forgó igeek olvasatomban a morfológiai-szemantikai áttetszőség más-más eseteit, következőképpen a szerkezeti ikonicitás eltérő fokozatait testesítik meg. Az a) csoport tagjainál a morfémahatárok és a jelentéselemek pontosan követik egymást: *nyit* + sokszorozó marker

= megsokszorozott alapcselekvés. A b)-ben az iteratív képző valamilyen hangutánzó „előrészhöz” társul (a kifejezést H. Varga Mártától kölcsönöztem, H. Varga 2020: 50), és az így keletkezett derivátum általában „párt” alkot mozzanatos változatával: egyszeri hanghatás megsokszorozódása = egyszeri hanghatás + sokszorozó marker (*kopp + kopp + kopp = kop + -og; ssz + ssz + ssz = szisz + eg*). A két szóalkotó morféma viszonyának azonosítása azért nem egyszerű, mert a válasz nem függetleníthető a tő megítélésétől, vagyis attól, minek minősítsük az „előrészt”, önálló szónak-e vagy fiktív tőnek. Nyelvtanaink többféle kiindulóponttal szolgálnak: a Mai magyar nyelv szófajteni fejezetében az indulatszók egyik válfajaként, hangutánzó indulatszóként említetik (Velcsov Mártonné 1968: 83). A Magyar grammatikában a hangutánzó mondatszók alfejezetben találjuk, ahol Kugler Nóra azt is megjegyzi, hogy ha nem „idézetszerűen” használjuk őket, más szófaji kategóriába léphetnek át, így lehetnek főnevek (*egy nagy bumm, durr hallatszott*), de néha melléknévvé alakíthatók: *nénós autó* (Kugler 2000: 303). Szerintem pragmatikai aspektusból ezek a motivált hangkapcsolatok megfelelő kontextusban jelentéssel bírnak, legyenek formailag kimunkáltabbak (*csatt, kopp, brek*) vagy akár egyetlen hang ismétlései: *óóó, ccc, sss*. Ha valaki megkérdezi például a véleményemet a vázolt tervéről, és én csak egy *ccc* hangsort hallatok (a fejemet rázva), partnerem tudja, hogy nem az elragadtatásomat fejeztem ki.

Az *-Og* a tő fonológiai vonásait tekintve kétféleképpen jelenítheti meg az ismétlődést a b) csoportban: a hangutánzó szónak tekinthető tővel képzői szuffixumként inkorporálódik a származékigébe: *csattog, pattog, kattog, hüppög*. Ladányi Mária a *-gat, -get*, séma erősségének hangsúlyozása után e képzésmód termékenységéről a következőket írja:

„...az onomatopoetikus képzések esetében ugyanezekben grammatikai jelentésben a *-g* képzőre épülő gyengébb, de szintén produktív mintázat érvényesül. Az ehhez a mintázathoz tartozó derivátumok kisebb számúak, mint a *-gat, -get* képzős derivátumok, az alapszavak pedig nem igék, hanem olyan hangutánzó, illetve hangulatfestő szavak vagy hangsorok (ún. fiktív tövek), amelyek a *-g* képzővel társulva hoznak létre igéket (pl. *zizeg, kattog, susog*). A *-g* termékenységet mutatja, hogy tetszőleges egy szótagú, mássalhangzóra végződő, zajt utánzó vagy zajként aposztrofált hangsorokból tartósságot kifejező, illetve gyakorító jelentésű igét többnyire ennek a képzőnek a képzési mintázata alapján hozunk létre (pl. *prűtty-ög, zumm-og, pricc-eg*)” (Ladányi 2017: 609).

A kevésbé kimunkált egy vagy több hangból álló hangkapcsolatoknál az iteratív denotátum egy, az igésítést „előkészítő” fiktív tő segítségével jön létre: *ccc* → *ciceg*; *sss* → *siseg, susog*; *szszsz* → *sziszeg*. Ahogy a kiemelésekből látszik, főként ikonikus, az ismétlődést az adott hang megkettőzésével visszaadó alakokról van szó.

Míg a b) családban az ilyen és hasonló fiktív tövek a derivátumok kisebb hányadának építőelemei, a c) típusban, ahol az *-Og* ugyancsak az igetést inkorporálódott eleme, a fiktív tő tipikusan mondható: *cseveg, fityeg, lötyög*. Megjegyzem, hasonló szerkezetű (fiktív tő + *-ny* pillanatnyiságot jelölő infixumszerű képző) igékkel a szláv nyelvekben, így az oroszban is találunk: *блеснуть* 'villan', *прыгнуть* 'egy-

szer ugrik’. Ebben a csoportosulásban a formai transzparenciával csak a nagyszámú, rendszerszerű előfordulásból adódóan jár együtt a szemantikai áttetszőség. Illusztrálásképpen: a sírás folyamatával együtt járó hanghatások vissza-visszatérését, a ritmikus cselekvésmozzanatokat a ’sír’ tucatnyi *-Og* morfémás szinonimája érzékelteti: *acsarog, hüppög, nyafog, nyávog, nyekeg/nyekereg, nyöszörög/nyöszög (táj), picsog, pityereg, szepeg, szipog, zokog*. A menéssel járó ismétlődő mozgáselemekre, ha beszámítjuk a duratív-deminutív tartalmakat is, kéttucatnyi képzős forma utal: *andalog, battyog, biceg, kullog, cammog, slattyog, tipeg, totyog/tötyög; vánszorog, csavarog, csámborog, cselleg, kódorog, kóvályog; kujtorog, lödörög, őgyeleg, sompolyog, sunnyog, ténfereg, tekereg; ücsörög* (bővebben Szili 2014).

Az ikonikus, morfológiailag kódolt b), c) típusú mozzanatos és gyakorító igeosztályok létét különben több cikk is felveti (Fabó 1989; Pete 1994; Szili 2014). Arról, hogy az igeestbe beépült morfémák homogén igeosztályokat alkothatnak a magyarban, Comrie is tud, aki az akcióminőség taglalásakor az alábbiakat írja:

„In Hungarian, too, there are several suffixes which serve in general to mark verbs of this class, such as *zörren* ‘kock, give a knock’ (cf. *zörög* ‘knock’) (possibly repeatedly)” ‘A magyarban szintén vannak különféle végződések, amelyek általában ennek az igeosztálynak a jelölésére szolgálnak, ilyen például az *zörren* (vö. *zörög*) (megismételve)’ (Comrie 1976: 43).

A fentiek alapján tehát kijelenthetjük, hogy a gyakorítás/ismétlés kifejezése javarészt ikonikus módon, morfoszemantikai szempontból transzparens alakokkal történik a magyar nyelvben. Megelőlegezve, hogy az a) és b), c) típusok aspektuális besorolása eltérő lesz (lásd II. rész, 5.1.1. alfejezet), az áttetszőségnek az alábbi fokozataival találkoztunk:

- a) Az ismétlés járulékos, az alapigéhez képzőkkel vagy ige kötővel kapcsolt jelentéselem: *nyit-ogat, ölel-get, meg-megáll, bök-dös, lök-dös*. A derivátum az alapigében foglalt teljes eseményszerűség ismétlődését fejezi ki.
- b) Az ismétlést jelölő, hangutánzó vagy fényjelenséget jelölő tőhöz kapcsolódó képző inkorporálódott eleme az igejelentésnek: *koppan – kopog, reccsen – recseg, szisszen – sziszeg*. A derivátum kifejezte cselekvés a tövet alkotó hang- és fényjelenségek sokszorozódásával lesz folyamattá.
- c) Az ismétlést jelölő, kötött, fiktív tőhöz kapcsolódó képző inkorporálódott eleme az igejelentésnek: *lobban – lobog; villan – villog, fordul – forog, csicsereg, pityereg*. A derivátum kifejezte cselekvés ismétlődő mozzanatokból való felépülésére az inkorporálódott morféma utal.

H. Varga Márta Palágyi Lászlónak a kognitív megközelítést és a konnekcionista morfológiai modelleket ötvöző magyarázatát (Palágyi 2019) idézi az onomatopoeikus igékkel összefüggésben (H. Varga 2020: 50), amelyek a szerző szerint hálózati értelemben fonológiai és szemantikai csomópontok, töveik sem nem passzívok, sem nem fiktívek (szerintem szabad vagy fiktív tövek), aktivációs terjedéssel rendelkeznek

(a *puffog* alak hálózatilag aktiválja nem csupán a *durrog*, hanem a *puffan* alakokat is). Az a gondolata, hogy „toldalékaik [...] annyiban vesznek részt az asszociációban, amennyiben hozzájárulnak a morfológiai szavak jelentéséhez, vagyis nincs lexikai egységtől független reprezentációjuk, sematikus jelentésüket a szóalakokból vonjuk el” (Palágyi 2019: 33), megerősíti azt a meggyőződésemet, hogy gyakorító és mozzanatos képzőink gazdag rendszere olyan létező funkcionális eszköztárat alkot, amelynek egyes tagjai élő, motivált kapcsolatban állnak az anyanyelvi beszélők tudatában az ismétlődéssel, valamint a mozzanatosással.

3.4. A magyar akcióninőség-fajták

Ha tájékozódunk az egyes akcióninőség-felosztásokban, azt kell tapasztalnunk, hogy jószerint ahány klasszifikáció, annyiféle akcióninőség-típus. A sokszínűség oka egyfelől a szűk vagy tágabb értelmezésből, másfelől a „cselekvésmódok” tartalmi eltéréseiből fakad. A germanisztikában kétféle cselekvésmódot különítenek el, az időbelit (kezdet, folytatás, befejezés) vagy nem időbelit, azaz kvantitatív, amely az intenzitást, kicsinyítést, nagyítást foglalja magába (Helbig–Buscha 1986; Flämig 1991, idézi Kiefer 2006: 138). Az 1980-as orosz akadémiai nyelvtan a cselekvések időbeli, mennyiségi és eredményességi módosulásait rendeli hozzá (Pete 1983: 137–49). Seljakin, szakítva a szemantikai megítélés esetlegességével, az igék behatároltságához köthető limitatív mező (limitativnoje polje) fogalmával operálva két fő akcióninőség-fajtát különít el, a rezultatív és a terminatív jellegűeket, amelyekben belül viszont már számos szemantikai alkategóriát hoz létre (Seljakin 1987: 63–83).

A magyar szerzők által elkülönített akcióninőségek a német hagyományt követve időbeli (fázis) és kvantitatív tulajdonságokkal rendelkeznek (Kiefer–Ladányi 2000: 475–80; Kiefer 2006: 149–81). Az alábbi táblázatot az utóbbi monográfiában szereplő akcióninőségek listája alapján állítottam össze (Kiefer 2006: 180).

1. táblázat. Akcióninőségek a magyar nyelvben

NÉV	MORFOLÓGIAI JEL	JELENTÉS
1. frekventatív: <i>át-átnéz</i>	igekötő megkettőzése	rendszeretlen ismétlés
2. iteratív: <i>integet</i>	<i>-gat/-get</i>	ismétlés
3. deminutív: <i>pihendet</i>	<i>-gat/-get</i>	csökkent intenzitás
4. szemelfaktív: <i>megráz</i>	<i>meg</i>	egyszeri esemény
5. delimitatív: <i>elálldogál</i>	<i>el</i>	időbeli behatároltság
6. inchoatív: <i>elsírja magát</i>	<i>el .... magát</i>	cselekvés/folyamat kezdete
7. rezultatív: <i>megvarr</i>	<i>meg, ki, be, fel, le</i>	befejeződés, eredményesség

8. totális: <i>beken</i> 9. szaturatív: <i>kialussza magát</i>	<i>be</i> <i>ki, be</i>	teljes felületre történő hatás / a cselekvéssel való betelés
10. terminatív: <i>elénekel</i>	<i>el</i>	cselekvés befejezése
11. exhaustív: <i>agyon dolgozza magát</i>	<i>agyon/tönkre... magát</i>	kimerültségig végzett cselekvés
12. intenzív: <i>agyonkarcol</i>	<i>agyon</i>	cselekvés/folyamat túlzott mértéke
13. szubmerzív: <i>bealszik</i>	<i>be</i>	felfokozott lelki/tudati állapotba kerülés

4. Akcióminőségek-e az akcióminőségek?

Mielőtt célul tűzött feladatomban megfelelően behelyezném őket a megfelelő lexikaiaszpektus-osztályokba – annak alátámasztására, hogy az átváltásuk egy, a meglévő ellentmondásokat megszüntető, egységes, a közös aspektuális vonásokra összpontosító megoldás számára nyitja meg az utat –, felteszem azt a tautológiának számító kérdést, hogy akcióminőségek-e az akcióminőségek, vagyis teljesítik-e a velük szemben megfogalmazott követelményeket, amelyeket Kiefer többször is részletez kisebb eltérésekkel (Kiefer 1992; 2006). Ezekből a legutóbbi változatot veszem alapul, az 1992-esből az egyezések miatt csak az újban nem szereplő másodikat érintem: „A képzett ige vonzatkerete és szelekciós jegyei az alapigéhez képest változatlanok” (1992: 818). Kiefer 2006-os kritériumai (i. m. 49):

- a) Akcióminőséget csak morfológiailag komplex ige fejezhet ki.
- b) Szemantikailag az akcióminőség a komplex ige járulékos tulajdonsága, amely érintetlenül hagyja a bázisige jelentését.
- c) Az akcióminőség-képző igeekötő a grammatikalizáció révén létrejött olyan jelentést hordoz, amely a szinkrón rendszerben nem áll közvetlen kapcsolatban az igeekötő eredeti határozói jelentésével.
- d) Az akcióminőség termékeny morfológiai művelet eredménye.

A táblázat osztályainak tüzetesebb elemzéséből azt a következtetést kellett levonnom, hogy a fentiek legfeljebb csak a nem igeekötős 1–3. típusokról állíthatók. A mértekre adandó válaszokat kezdjük a könnyebbekkel, az a) és d) pontokban említettekkel. Felépítésüket tekintve vitathatatlanul összetett alakok, bár ez túl általános jellemző, minden képzett, sőt összetett igére igaz: *tanulgat, túlképez, hazamegy*. A termékenység szempontjából – ha az a minél nagyobb számú transzparens alak létrehozását jelenti – az 1–3., illetve a 4., 6., 11., 13. kategóriák emelendők ki, ellenkező okokból. Az előbbieket a látszólagos széles csatlakozási lehetőségeik, az utóbbiak képzési mintájuk hipotetikus volta miatt: mint majd tapasztaljuk a leírásuknál, a létrehozásuk szabályba foglalható ugyan, de kevés valós lexémában testesülnek meg. Megelőlegezve a többi akcióminőség-típus képzési szabályaiból levonható következtetést:

az egyes típusok „nagyágát” az adott akcióminőség szemantikai arculatát meghatározó alapigék mennyisége szabja meg, tehát eleve nem lehet igaz az adott igekötőre, hogy „tetszőleges számú szemantikailag transzparens új szó képezhető” vele az adott szerepében (3.1. alrész). Legfeljebb azt mondhatjuk Károly Sándor terminusával, hogy az igekötő az adott feltételek mellett kategorikusan produktív (Károly: 1965: 282).

A b) kritérium az igekötős származékoknál több problémát is felvet. Kiefer a todalék és az ige szemantikailag is átlátszó kapcsolódását írja elő, ami érintetlenül hagyja az alapige jelentését. Ez az igekötős származékoknál csak akkor lenne igaz, ha szelektálunk az igekötő egyazon funkcióján – és egyben a szóalkotási műveleten – belül: ha az igekötő egy grammatikailag, szemantikailag elkülöníthető igecsoporthoz adja hozzá a szóban forgó tartalmat, akcióminőség-képzésként azonosítjuk a szerepét: *be-* + teljes felületre történő ráhatást kifejező alapige = totális akcióminőség (*befest, besatíroz, beburkol*). Ezzel szemben a szintén a teljes felületre történő ráhatást kifejező *bevon, bepucol, beereszt* alakok nem akcióminőségek, mert a bázisigék vagy nem, vagy más jelentésben fordulnak elő az igekötő nélkül. További példával élve: az *elpusztít, elpusztul* rezultatív akcióminőségűek, mert igaz rájuk, hogy a prefixum az alapigében benne rejlő folyamat végpontjára, eredményére irányítja a figyelmet, viszont a velük szinonim jelentésű *elpatkol, elhunyt, elvérzik* stb. nem. A kérdés: lehet-e az igekötők azonos funkcióin belül ilyen éles határvonalat húzni a lexikalizálódás és az akcióminőség-képzés között. Szerintem nem, mert az igekötő és az igéje egyazon szemantikai családon belül komplex módon, egymásra hatva, kölcsönösen dolgozza ki a derivátum jelentését, amelynek csak egy eleme az akcióminőségként azonosított tartalom. Vitathatatlan, hogy a származékok között vannak olyanok, amelyeknél az alapige jelentése valóban „érintetlenül” megmarad, ugyanakkor nem mehetünk el a mellett a tény mellett, hogy a lexikai egységek létrehozásában nem kis szerepük lehet a metaforáknak, metonimiáknak (*elhagy* ’meghal’ értelemben; *eltipor* ’megöl’ értelemben, *elkeseredik* stb.), az új tartalmak ökonomikus megjelenítését szolgáló jelentésvegyülésnek (*elgázosít, elvérzik*), nem beszélve azokról az esetekről, amikor az igekötős ige nem csupán a képlékeny szemantikájú igekötő és a karakteres jelentésű igei lexéma találkozásának az eredménye, hanem olyan képződmény, amelyben az igekötő aktuális funkciója játssza a főszerepet: *elpatkol, elhunyt, elnadrágot*.

A c) kritérium kétségbe vonása az előbbiekből következik: az igekötős igék – részben a metaforáknak, metonimiáknak, részben a jelentésvegyüléseknek köszönhetően – a szinkrón rendszerben is őrzik (természetesen különféle mértékben) a kapcsolatot az igekötők eredeti irányjelentésével. A rezultatívumnak mondott, a hőmérséklet emelésével összefüggő *felforr, felmelegít, felhevít, felizzít* stb. igék családja mögött ott találjuk a *fel*-hez kapcsolódó, A MELEG FENT VAN orientációs metaforát. De akár az olyan teljesen vagy részben kiüresedett igekötők kapcsolódását is irányíthatják képiséma-metaforák, mint a *meg-* és *el-*. A rezultatívumok tucatja bizonyítja a *meg-* ’vissza, hátra’ jelentése (*megjön, megérkezik, megmarad, megad*) és az *el-* távolodást jelölő szerepe által ihletett AZ ITT JÓ, A TÁVOLDÁS ROSSZ; AZ ITT GYARAPODÁS, A TÁVOLDÁS VESZTESÉG, HIÁNY ellentétes metaforapárok létét: *meggazdagodik, megszépül, megjavul – elcsúnyul, elveszít, elront*.

A Strukturális magyar nyelvtanban olvasható (Kiefer 1992: 817–9) megkötéssel, jelesül azzal az állítással, hogy „[a] képzett ige vonzatkerete és szelekciós jegyei az alapigéhez képest változatlanok”) ugyancsak vitatkozom. Kiefer eszerint olyan alapige-származék viszonyt fogad el akcióminőségnek, amelyben a két ige helyettesíthető anélkül, hogy rossz mondatot kapnánk: *tudta az igazságot – megtudta az igazságot*. Érvei szerint az ige vonzatkeretének megváltozása jelentésbeli következménnyel jár: *Virágokat ajándékoztam az édesanyámnak – *Virágokat megajándékoztam az édesanyámnak*” (i. m. 820). Az én olvasatomban az ige-kötős szóalkotás során az alapigék vonzatkerete mind szemantikai, mind grammatikai jegyeiben változhat: az általános minta az, hogy az alapige vonzatai mind jelentésükben, mind grammatikai tulajdonságaikban változatosabbak, és az ige-kötővel egyfelől jelentésbeli változás történik, másfelől átalakul, legtöbbször egyszerűsödik a fő vonzatstruktúrája. Érzékeltetve a vonzatok kettős, szemantikai, szintaktikai szelekciójának összetett voltát: a *hint* ige vonzatai többfélék lehetnek: *hint vmit vmivel, hint vmire vmit (hinti az utat rózsával; hinti a süteményt cukorral; hinti a süteményre a cukrot)*. Ezek közül az első tárggyal a *be-* ige-kötő totális akcióminőséget eredményez (*behinti az utat rózsával*), a *süteményt* ugyancsak tárgyas szintagma viszont *meg-* ige-kötőt kíván, és ez rezultatív akcióminőséget eredményez. A lativusos szerkezet irányjelölő ige-kötőt és jelentésben behatárolt céltartományt kíván (*ráhinti a süteményre a cukrot; ?ráhinti a rózsát az útra*), rezultatívumá csak akkor válik, ha a lativusi határozó belső tárggyá lesz: *meghintette a süteményt cukorral*.

De az is előfordul, hogy az ige-kötős származék analógiás képzési műveletek eredménye, vagyis egyszerűen felveszi szemantikai csoportja tipikus vonzatát (amellyel az alapigéje nem rendelkezik). A *jár* ige vonzatai a *hol?* kérdésre válaszoló határozóragok, de lehet accusativusi bővítménye is, amelyre a *bejárja a várost* totális akcióminőségű szerkezet visszavezethető: *járja a várost – bejárja a várost*. A *sétál, megy* ugyancsak mozgásigékkel viszont nem állhat tárgy, nem is lehet totális akcióminőségű párjuk: **besétálja a várost. A biciklizik, villamosozik, utazik, barangol, kóborol* stb. lexémáknak sincs tárgyi vonzatuk, de a *bejárja a várost* mintájára van *be-* ige-kötős változatuk: *bebiciklizi/bevillamosozza/bebarangolja a várost*. Ebben a kisebb alcsoportban tehát az alapige inessivusi vonzata az ige-kötősben teljes ráhatást biztosító tárggyá lesz.

Összegezve a szűk akcióminőség-feltételek teljesülésének vizsgálatát: a táblázat 13 akcióminőség-típusa kétféle viselkedést mutatott attól függően, hogy ige-kötős vagy a nélküli formákról van-e szó. Az ige-kötő nélküliekre igaznak bizonyultak a megszabott kritériumok, az ige-kötősek ellenben csak a morfológiai összetettség előírásának felelnek meg maradéktalanul, a többiből egyet vagy akár többet sem teljesítenek. Az okok a következőkben keresendők: az akcióminőség létrejöttének alapigéhez kötése mesterségesen szelektál az ige-kötők egyazon jelentésalkotó funkcióján belül, elválasztva az akcióminőség-képzésnek mondott eseteket a szóalkotás más módozataitól; az alapigék és a származékok vonzatstruktúrája közötti egyezés hangsúlyozásával a koncepciójának megfelelően válogat a szintaktikai folyamatok között, és figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy az ige-kötő és az ige komplex jelentéssé alakulása a vonzatok szemantikai szelekciójával és a grammatikai tulajdonságaik megváltozásával járhat. A feltételek számonkérése rávilágított a kapcsos-

lódási mintázatok hatókörének, a termékenységnek viszonylagos voltára is: mivel az akcióminőség-típusok nagyrészt szemantikai ismérvekhez köthető műveletek eredményei, az adott típusok nagyságát az alapigéik köre szabja meg, tehát legfeljebb kategorikus produktivitásról beszélhetünk egy-egy típuson belül.

SZAKIRODALOM

- Agrell, Sigurd 1908. *Aspektänderung und Aktionartbildung beim polnischen Zeitworte*. Lunds Universitet, Lund.
- Bach, Emmon 1981. On time, tense, and aspect: An essay in English metaphysics. In: Peter Cole (ed.): *Radical Pragmatics*. Academic Press, New York, 63–81.
- Bach, Emmon 1986. The algebra of events. *Linguistics & Philosophy* 9: 5–16.
- Binnick, Robert I. 2006. *The Project on Annotated Bibliography of Contemporary Research in Tense Grammatical Aspect, Aktionsart and Related Areas – Bibliographic Entries*. University of Toronto, Scarborough, Toronto.
- Bondarko, Alexander, V. 1987. *Teorija funkcionalnoj grammatiki*. Nauka, Leningrad. Semantika predela. *Voprosy jazykoznanija*. 1: 14–25.
- Bondarko, Alexander, V. 1991. *Predelnost i glagolnij vid (na materiale risszkogo jazyka)*. Serija literatury i jazyka. 50. Izvestija, A H CCCR.
- Brugmann, Karl Griechische 1900. *Griechische Grammatik. Lautlehre. Stammbildung und Flexionslehre und Syntax*. Beck'she Verlags Buchhandlung, München. <https://doi.org/10.1515/if-1900-0112>
- Comrie, Bernard 1976. *Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Dowty, David. 1979. *Word meaning and Montague Grammar*. The Netherlands: D. Reidel Publishing Company, Dordrecht. <https://doi.org/10.1007/978-94-009-9473-7>
- Dowty, David R. 1987. *Aktionsarten, NP semantics, and the structure of events*. Paper presented at The Joint Association for Symbolic Logic/Linguistic Society of America Conference on Logic and Natural Language. Stanford University, Stanford, CA, July 9–10.
- Dowty, David R. 1991. Thematic proto-roles and argument selection. *Language* 67: 547–619. <https://doi.org/10.1353/lan.1991.0021>
- Fabó Kinga 1989. A gyakorító és mozzanatos igék morfológiája és szemantikája. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XVII: 31–48.
- Filip, Hana 2011. Aspectual classes and Aktionsart. In: Klaus von Heusinger – Claudia Maienborn – Paul Portner (eds.): *Semantics. An International Handbook of Natural Language Meaning*. Walter de Gruyter, Berlin, Boston, 1186–216. <https://doi.org/10.1515/9783110255072.1186>
- Fülei-Szántó Endre 1980. Gondolatok az akcióminőség és az igekötők rendszerének összefüggéséről. *Nyelvtudományi Értekezések* 104: 329–32.
- Geecső Tamás 1989. *Aktionsart és Aspekt a mai német nyelvben*. Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest.
- H. Varga Márta 2020. A szófajjelölő képzők funkcionális vizsgálata. *Magyar Nyelvőr* 144: 44–67. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2020.1.44>
- Isačenko, A. V. 1962. *Die russische Sprache der Gegenwart. Teil I. Formenlehre*. Niemeyer, Halle.
- Károly Sándor 1965. A szóképzés grammatikai jellegéről, a szuffixumfajták elkülönítéséről és a képzőproduktivitásról (Kapcsolatban a nyelvoktatással). *Nyelvtudományi Közlemények* 67: 273–89.

- Kenny, Anthony 1963. *Action, emotion and will*. Routledge – Kegan Paul, London.
- Keszler Borbála 2000. A szóképzés. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 307–20.
- Kiefer Ferenc 1992. Az aspektus és a mondat szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 797–886.
- Kiefer Ferenc 2006. *Aspektus és akcióminőség különös tekintettel a magyar nyelvre*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc 2010. Areal-typological aspects of word-formation The case of aktionsart-formation in German, Hungarian, Slavic, Baltic, Romani and Yiddish. In: Franz Reiner – Wolfgang U. Dressler – Dieter Kastovsky – Hans Christian Luschützky (eds.): *Variation and Change in Morphology*. John Benjamin, Amsterdam, 129–48. <https://doi.org/10.1075/cilt.310.07kie>
- Kiefer Ferenc – Ladányi Mária 2000. Termékenység, szabályszerűség és gyakoriság. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan. 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 148–50.
- Krifka, Manfred 1986. *Nominalreferenz und Zeitkonstitution. Zur Semantik von Massentermen, Individualtermen, Aspektklassen*. Doctoral dissertation. Ludwig-Maximilians-Universität München. Reprinted: Fink, München.
- Kugler Nóra 2000. Akcióminőség. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 82–4.
- Ladányi Mária 2007. *Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Ladányi Mária 2017. Szóalkotás. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest, 594–629.
- Młynarczyk, Anna Katarzyna 2004. *Aspectual Pairing in Polish*. Utrecht, Universiteit Utrecht.
- Palágyi László 2019. *A magyar főnév kognitív morfológiai modellje*. Doktori Disszertáció. Kézirat. ELTE BTK Nyelvtudományi Iskola, Budapest.
- Pátrovics Péter 2002. Néhány gondolat a magyar igeekötők eredetéről, valamint aspektus- és akcióminőség-jelölő funkciójuk (ki)alakulásáról. *Magyar Nyelvőr* 126: 481–9.
- Pátrovics Péter 2004. *Az aspektus története és tipológiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pete István 1983. Az igeszemlélet, a cselekvés megvalósulásának foka, a cselekvés módja és minősége a magyar nyelvben. *Magyar Nyelv* 79: 137–49.
- Pete István 1994. Mondataspektus vagy igeszemlélet? *Magyar Nyelvőr* 118: 232–47.
- Pollak, Hans. 1967. Problematisches in der Lehre von Aktionsart und Aspekt. *Zeitschrift für Deutsche Philologie* 86: 397–420.
- Porzig, Walter. 1927. Zur Aktionsart indogermanischer Präsensbildungen. *Indogermanische Forschungen XLV*:152–167. <https://doi.org/10.1515/if-1927-0182>
- Ryle, Gilbert 1949. *The concept of mind*. Barnes–Noble, London.
- Schmid, Sarah Dessi 2019. *Aspectuality, An Onomasiological Model Applied to the Romance Languages*. Walter de Gruyter, Berlin/Boston.
- Seljakin, M. A. 1987. Sposobi dejstvija v polje limitativnosti In: A. V. Bondarko (ed.): *Teorija funkcionalnoj grammatiki*. Nauka, Leningrad, 63–85.
- Smith, Carlota S. 1991. The parameter of aspect, *Studies in Linguistics and Philosophy*. Vol. 43. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht. <https://doi.org/10.1007/978-94-015-7911-7>
- Szili Katalin 2014. A hanghatások és az emberi testrészek mozgásainak képe a magyar nyelvben. Adalékok az akcióminőség kérdéséhez. *Magyar Nyelvőr* 138: 1–16.
- Temesi Mihály 1961. Az ige. In: Tompa József (szerk.): *Leíró magyar nyelvtan I*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 201–11.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest.

- Velcsov Mártonné 1968. Az ige. In: Rácz Endre (szerk.) *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest, 17–24.
- Vendler, Zeno 1957. Verbs and times. *Philosophical Review* 56: 143–60. <https://doi.org/10.2307/2182371>
- Verkuyl, Henk. J. 1972. *On the Compositional Nature of the Aspects*. Reidel, Dordrecht. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-2478-4>

Szili Katalin
Eperjesi Egyetem
Magyar Nyelv és Kultúra Intézete
<https://orcid.org/0000-0003-4562-3669>

SUMMARY

Szili, Katalin

Aktionsart or lexical aspect? Part I (Issues raised by Hungarian Aktionsarts)

The paper tries to clarify some terminological, content-related, formal, and classificational issues related to two concepts pertaining to the aspectual characteristics of verbs, Aktionsart vs. situational/lexical aspect. The discussion focuses on the narrower category of the two, Aktionsarts; in particular, on problems and paradoxes of their classification. The idea is to integrate Aktionsarts into lexical aspect, a concept better suited to the determination of the aspectual properties of verbs. The new classification differentiates between Smith's derived aspects, the iterative, frequentative, durative/diminutive, and delimitative aspects, and the kinds of Aktionsarts expressed by prefixed accomplishment and achievement verbs. Such integration of Aktionsarts into the category of lexical aspect is underpinned by the following arguments: the individual types of Aktionsarts do not fully comply with the criteria of being an Aktionsart; their taxonomy is mainly based on semantic considerations, rather than on their aspectual properties; and the dividing line often drawn between the roles of preverbs in word formation and in forming Aktionsarts is a non-existent one.

Keywords: lexical aspect, aspectual classes, Aktionsart, derived aspect, telicity

Változás az orvos-beteg kommunikációban¹ Változó szemlélet, módszer és gyakorlat

1. Bevezetés

Az orvos-beteg vagy tágabban véve az egészségügyi kommunikáció kutatásában és leírásában egyre többször és több szinten jelenik meg a változás, ami megfigyelhető a kutatási módszerekre, a vizsgálati modellekre vonatkozóan, a társas viszonyok és szerepek megalkotásában, továbbá a terápiás viselkedésben egyaránt. Ezzel összefüggésben jelen tanulmány kettős célkitűzést fogalmaz meg: egyrészt az orvos-beteg kommunikáció tágabb kutatásának rövid történeti áttekintésén keresztül bemutatja az elmúlt 60 évben történt fő változási irányokat az elmélet és a módszertan terén, és ebben kiemeli a nyelvészeti perspektíva helyét és szerepét. Továbbá a változásnak mint folyamatnak a társas és kommunikatív összefüggéseire, szerepére, kommunikatív jellemzőire és elemzési lehetőségeire is rámutat konkrét orvos-beteg konzultációk elemzésén keresztül.

A fenti célkitűzéseknek megfelelően a tanulmány a bevezető rész után (1.) áttekinti az orvos-beteg kapcsolat modelljeit és azok alakulását (2.), továbbá az egészségügyi kommunikáció kutatásának fő fordulópontjait (3.). Ezt követően ismerteti az orvos-beteg kommunikáció kutatásában a nyelvészeti perspektíva szerepét (4.). A következő részben (5.) a változás „mikroszinten” kerül előtérbe olyan orvos-beteg konzultációk elemzésén keresztül, amelyekben központi jelentőségű a terápiás változás és ennek nyelvi, stratégiai jellemzői. Végezetül a tanulmány összegzéssel és kitekintéssel zárul (6.).

2. Az orvos-beteg kommunikáció kutatása

Az orvos-beteg kommunikáció vizsgálata az 1950-es évektől kezdve (Bálint 1957) kiemelt jelentőségű a társadalomtudományi, pszichológiai és nyelvészeti kutatásokban egyaránt. Ezek a vizsgálatok arra hívják fel a figyelmet, hogy a gyógyító kapcsolat jellege nagyban meghatározza a terápia hatásosságát és eredményét. Az erre vonatkozó szisztematikus, empirikus felmérések már az 1970-es évektől kezdve megjelennek. Az elmúlt 60 évben jelentős változások történtek mind a kutatási kérdésekben, a módszerekben, mind az elméleti modellekben (l. pl. Heritage–Maynard 2006a, b; Csabai–Csörsz–Szili 2009; Kuna–Kaló 2014; Bigi 2016). Az alábbiakban ennek az alakulástörténetnek mutatom be a fő lépéseit.

---

¹ A tanulmány a Bolyai János kutatási ösztöndíj, továbbá az Innovációs és Technológiai Minisztérium UNKP-19-4-ELTE-195 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült. Ezúton szeretnék lektoraimnak köszönetet mondani konstruktív javaslataikért, támogató hozzáállásukért.

2.1. Az orvos-beteg kommunikáció kutatása – a kezdetek

Az orvos-beteg kommunikáció jellegzetességeinek és hatásának empirikus kutatása Bálint Mihály (1957) nagyhatású munkájával kezdődött, aki a gyógyítás folyamatának pszichológiai vizsgálatát végezte orvosokkal. A kutatás során megmutatkozott, hogy „az általános orvosi gyakorlatban a leggyakrabban alkalmazott »gyógyszer« az orvos maga: azaz nem csupán az orvosság vagy a különféle pilulák számítanak, hanem az a mód is, ahogyan az orvos a betegnek adja, valójában az egész léggör, amelyben a gyógyszert adják és kapják” (Bálint 1990: 3). A gondolat, hogy az orvos maga is gyógyszer – hatásokkal és mellékhatásokkal – empirikus kutatások sorát indította el.

Az orvos-beteg kommunikációhoz kapcsolódó első nagyszabású elemzések az 1970-es években Amerikában születtek. Korsch és Negrete (1972) kutatócsoportja abból kiindulva, hogy az orvos-beteg kommunikációt mindkét fél részéről elégedetlenség jellemzi, nyolcszáz akut gyermekgyógyászati orvos-beteg konzultációt figyelt meg és elemezett. Az eredmények azt mutatták, hogy a szülők közel egyötöde úgy hagyta el a klinikát, hogy nem kapott konkrét felvilágosítást arról, hogy mi a gyermekének a baja; egynegyedük pedig egyáltalán nem említette, hogy mi a legnagyobb aggodalma. Ezekkel a tényezőkkel lehet összefüggésben az, hogy a szülők 56%-ban nem követték az orvos utasításait (*non-adherence*). A másik nagy felmérést Byrne és Long (1976) végezte 2500 hangfelvétel alapján, amelyben a kutatók az orvos-beteg konzultáción az orvosi viselkedés és kommunikáció jellemzőit elemezték háziorvosi rendeléseken. A vizsgálat azt mutatta, hogy a konzultációk és az ezekben megvalósuló interakciók kifejezetten orvosközpontúak, bár ebben az esetben maga a vizsgálat is az volt (Heritage–Maynard 2006b).

Az orvosközpontú megközelítés a 20. század közepén, amelyet az orvoslás „aranykorának” is hívnak (McKinlay–Marceau 2002), természetesnek, intézményesen meghatározottnak tűnik. Ebben általános, sztenderdizált („univerzális”) eljárások és technikák alapján gyógyít a nagy presztízzsel és autoritással rendelkező, szakértő orvos (Parsons 1951: 441); a beteg szociális, társas és érzelmi igényei háttérbe szorulnak. Ez a felfogás kihatással van az orvosok kommunikációjára és a medikusképzésre egyaránt, ahogy ezt az alábbi idézet is szemlélteti: „A medicina aranykorában a gyógyítókat arra tanították, hogy a diagnózist kétségre vonhatatlan tényként közölgjék, a bizonytalanságot vagy kételyt szinte teljesen kizárva, vagy annak csekély helyet adva” (Heritage 2019: 22).²

Parson (1951) szociológiai orvos-beteg modelljét már az 1950-es években számos kritika érte, amely újabb kutatások sorát indította el, és az orvos-beteg kapcsolat különböző modelljeinek a létrejöttéhez vezetett.

2.2. Az orvos-beteg kapcsolat modelljei – változó szemlélet

A gyógyítás folyamatát különböző kiinduló-, illetve súlypontok jellemzik, amelyek eltérő megközelítéseket és modelleket hoznak létre. Az orvos-beteg kapcsolat

² Az eredeti idézet: [In the golden age of medicine] “physicians were trained to present diagnosis as undoubted assertions of fact, admitting little or no doubt or uncertainty” (Heritage 2019: 22).

a résztvevői szerepekkel szoros összefüggésben jelentős változásokon ment keresztül a 20. század közepétől. A szakirodalom alapvetően négy modellt különít el: a paternalisztikus (*paternalistic*), a fogyasztói (*consumer*), az értelmező (*interpretive*) és kölcsönös tanácskozás (*deliberative*) modelljét (Emanuel–Emanuel 1992).³ A modellekben kiemelt szerepet kapnak az orvos-beteg interakció céljai, az orvos kötelezettségei, a beteg attitűdjeinek a szerepe és a beteg autonómiája.

A betegség- és orvoscentrikus, biomedikális alapú **paternalisztikus**, „szülői” modellben az irányítás az orvos és az egészségügyi személyzet kezében van. A betegség olyan biológiai állapot, amelyet a megfelelő tudományos ismeretekkel lehet gyógyítani. Ebben a megközelítésben az orvos-beteg kommunikáció nem tölt be terápiás szerepet (Bigi 2016: 11–2). Az orvos főlérendelt helyzetből gyakorolja a kontrollt az alárendelt beteg felett. Ez azzal is együtt jár, hogy az orvos az interakció és a bennük megvalósuló cselekvések irányítója, ő a döntéshozó; amíg a beteg érzelmei, ismeretei, kérdései a háttérben maradnak. Ebben a közegben a szakemberhez köthető az orvosszakmai, kulturális és társadalmi autoritás egyaránt (Heritage–Maynard 2006b: 353).

A paternalisztikus modellnek (amelyben az orvost teljesen autoriter, a beteget pedig passzív szerepvizonyok jellemzik) számos hiányosságára mutatnak rá a kutatók már az 1950-es évek végétől kezdve (Szasz–Hollender 1956; Bálint 1957; Engel 1977, 1980 stb.). Az orvos- és betegközpontú gyógyítás kritikájaként megjelenik a **személyközpontú** (*person centered medicine*, Bálint 1957), majd a kifejezetten **betegközpontú gyógyítás** (*patient centered medicine*, Brown et al. 1986; Stewart et al. 1995; Levenstein et al. 1986). Ebben a megközelítésben a beteg személyként, nem pedig beteg testként vesz részt a gyógyítás folyamatában. Biomedikális állapotát tágabb kontextusában vizsgálja az egészségügyi szakember. Így figyelembe veszi a páciens saját betegségéhez kapcsolódó ismereteit, lelki, érzelmi és társadalmi háttérét; nagy hangsúlyt fektet a hatalom és a felelősség megosztására, a terápiás kapcsolatra (szövetségre) és ennek elemi részeként a verbális és nem verbális kommunikáció sajátosságaira; továbbá kiemelt szerepet kap a betegoktatás, a beteg további terápiás viselkedése (Cohen–Cole 1991; Heritage–Maynard 2006b; Csabai–Csörsz–Szili 2009; Bigi 2016). Így az egészségügyi szakember nem kizárólag ajánl, javasol, elrendel, hanem a terápiát a beteggel együtt, annak érzelmi és mindennapi tevékenységeinek a figyelembevételével alakítja ki.

A betegközpontú megközelítésben több orvos-beteg kapcsolati modell is megvalósul. Ennek egyik típusa a **fogyasztói modell**,⁴ amelyben a beteg a megrendelő, a terápia az ő elvárásai mentén halad. Az orvos egyfajta szakértő konzulensként jelenik meg, aki elérhetővé teszi tudását a beteg számára. Ő pedig ezeket az ismereteket sajátjaival, illetve értékrendjével összeegyeztetve hozza meg döntéseit (Bigi 2016: 15). Ez működőképes lehet bizonyos megelőző (preventív) vizsgálatok, plasztikai sebészeti beavatkozások, illetve például mesterséges megtermékenyítés esetén, a legtöbb esetben azonban nem célravezető, ha a terápiás döntés a beteg kezében van [1].

³ Beszélhetünk még az úgynevezett instrumentális modellről is, amelyben a beteg eszközként jelenik meg orvosi-tudományos célok mentén (Emanuel–Emanuel 1992).

⁴ Más megnevezésekkel is előfordul a szakirodalomban. Például: *scientific, engineering, informative* (Emanuel–Emanuel 1992: 2221).

Az orvos-beteg kapcsolat egy másik modellje az **interpretáló** vagy **közvetítő modell** (*interpretative*, Emanuel–Emanuel 1992: 2221), amelyben az orvos abban segíti a beteget, hogy saját attitűdjeit, értékeit a felszínre hozza, értelmezze, majd erre építve egyfajta „tanácsnokként” kijelölje, felajánlja a rendelkezésre álló orvosi beavatkozási lehetőségeket. A terápiás döntés a beteg attitűdjein alapul, de lényegében az orvos hozza meg azt. Ebben a modellben az orvos egyfajta tanácsadó szerepet tölt be.

A negyedik modell, a **kölcsönösség** [1] vagy **kölcsönös tanácskozás modellje** (*deliberative*, Emanuel–Emanuel 1992: 2222). Ennek célja, hogy segítsen a betegnek meghatározni a legjobb egészségügyi attitűdöket, amelyek a klinikai helyzetben megvalósíthatók. Az orvos és a beteg egyaránt kontrollt gyakorol a helyzet fölött, mindkét fél ismeretei szerepet kapnak: az orvos a beteg szubjektív betegségkonceptióit, elvárásait, tapasztalatait saját szaktudásának a keretei közé helyezi. A beteg széles körű és érthető információkat kap orvosától, továbbá aktív és proaktív résztvevője saját kezelésének [1]. Az orvos és a beteg kapcsolata ebben a modellben leginkább tanári, baráti, partneri viszonyként határozható meg. A kutatások azt mutatják, hogy ez a viszony és az ebben megvalósuló tanácskozó kommunikációs mód segíti elő leginkább a megfelelő terápiás együttműködést (Bigi 2016; Macagno–Bigi 2017).

3. Változás az orvos-beteg kommunikáció kutatásában – elmélet és módszer

Az orvos-beteg kommunikáció kutatási gyakorlata és módszerei is jelentős változásokon mentek keresztül az 1950-es évek óta. Számos szemlélet, illetve vizsgálati és elemzési modell jelent meg (összefoglalva lásd Csabai–Csörsz–Szili 2009: 7–28), amelyeket a szakirodalom jellemzően két fő megközelítésbe sorol. Az egyik a folyamat-elemzés, a másik a diskurzusok mikroelemzése (Heritage–Maynard 2006b: 356–9).⁵

3.1. Folyamat-elemzések az orvos-beteg kommunikáció kutatásában

Az orvos-beteg kommunikáció szisztematikus kutatásában úttörő szerepet kaptak a folyamat-elemzési modellek. Ezek célja, hogy az orvos-beteg konzultáció folyamatát, működését, egészét mutassák be, jellemezzék. Az ilyen szempontú elemzések sok esetben Robert Bales (1950) interakciós folyamat-elemzési modelljén alapulnak (*Interaction process analysis, IPA*), amely társas-érzelmi és feladatorientált dimenziók mentén ad módszertani és elméleti keretet az interakció leírásának. Ezen alapulnak az első pszichoterápiás (Lennard–Bernstein 1960) és az orvos-beteg kommunikációs kutatások (Korsch–Negrete 1972). Bales interakciós modellje számos előnye mellett korlátokkal is bír az orvos-beteg kommunikáció mélyebb megismerésében (pl. nagyon általános kategóriák, a feladatorientált és a társas-érzelmi dimenziók szigorú dichotómiája stb.). Így erre épülve számos új, kifejezetten az egészségügyi szakember és betegek közötti konzultáció leírására alkalmas elemzési modell jött

⁵ Csabai és munkatársai (2009: 21–8) az orvos-beteg kapcsolathoz kötődően a folyamat- és mikroelemzések mellett harmadikként említik a fenomenológiai megközelítést, amely a terápia interszubjektív, közös, megosztott jellegéből indul ki az intermodalitás, az érzelmi ráhangolás, a testi érzékelés szerepét hangsúlyozva.

létre. Ezek közül a legkiemelkedőbb a *Roter interakciós elemző rendszer (RIAS; Roter 1977; Roter–Larson 2002)*, amelyben 39 elemzési kategória szerepel: 24 feladatközpontú és 15 társas-érzelmi alapú (összefoglalva magyarul lásd Csabai–Csörsz–Szili 2009: 67–78). A RIAS egészségügyi kommunikációs kutatások sorát indította el különböző területeken, nyelveken és kultúrákban (házi orvos, onkológia, szülészet-nőgyógyászat stb.) vagy egyes betegségekhez kapcsolódóan (cukorbetegség, asztma, magas vérnyomás stb.) (Roter–Larson 2002: 243). Továbbá összehasonlító vizsgálatokat is lehetővé tett (Heritage–Maynard 2006b: 357).

Habár a RIAS nagy áttörést hozott az egészségügyi kommunikáció szisztematikus kutatásában, és a mai napig fontos módszertani és elméleti alpnak számít, számos kritika éri az 1990-es évektől a többi folyamatlemzéssel egyetemben.⁶ Ezen módszerek elsődleges korlátjaként azt említik, hogy az elemzés során elvész a kontextus, lényegében az, hogy az egyes résztvevők miről, hogyan beszélnek (Charon–Green–Adelmann 1994: 956). Továbbá az elemző rendszer nem tud mit kezdeni többek között a diskurzus szekvenciális szerveződésével, a szünetek és a félbeszakítások jelentőségével (Sandvik et al. 2002). Inui és Carter (1985: 536) analógiája sarkalatosan szemlélteti a folyamatlemzésekkel szembeni legfőbb kritikát:

„A kommunikációs mód leggyakoribb elemzési stratégiája a különböző viselkedési típusok gyakoriságán alapul. Ez a szemlélet olyan, mintha a *Hamletet* egy színdarabként jellemeznénk, amelynek van 21 fontosabb szereplője, egy szellem, egy színjátszó csoport, és különféle urak, hölgyek, tisztek, katonák, követek és kísérők –, akik közül az egyik már meghalt, egy másik vízbe fullad, egy harmadik mérgezett ital, kettő mérgezett kard áldozata lesz, míg további eggyel a kard és az ital végez.”⁷

3.2. Mikroelemzések az orvos-beteg kommunikáció kutatásában

Az orvos-beteg kommunikációs kutatások másik fő elemzési megközelítését, a mikroelemzéseket kezdetben a folyamatlemzések egyfajta ellenpontjának tekintették (Heritage–Maynard 2006b: 358). A mikroelemzések ugyanis abból indulnak ki, „hogy a terápiás interakciók jobban megérthetők és a kommunikáció hatékonyabban tanítható, ha az interakciók minél apróbb részleteit vizsgáljuk” (Csabai–Csörsz–Szili 2009: 19). Továbbá ez a szemlélet azt is vizsgálat tárgyává teszi, ami nincs jelen az orvos és a betege közötti diskurzusban.

A mikroelemzések alapjait az orvos-beteg kommunikáció etnográfiai vizsgálati teremtik meg, amelyek az orvosi konzultáción zajló szokások, egyéni tapasztalatok, megértési folyamatok rendszerezését, elsődlegesen kvalitatív szempontú elemzését tűzték ki célul. Az 1970/80-as évektől kezdve az etnográfiai megfigye-

⁶ A folyamatlemzési modellekről lásd összefoglalva: Csabai–Csörsz–Szili 2009: 8–19.

⁷ Az eredeti idézet: “The most commonly applied analytic strategy is to develop communicator profiles based on frequencies of behaviors of various types. This approach is analogous to describing ‘Hamlet’ as a play with 21 principal characters, a ghost, a group of players, and various numbers of lords, ladies, officers, soldiers, messengers and attendants – one of whom is already dead, one of whom dies by drowning, one by poisoned drink, two by poisoned sword, and one by sword and drink!” (Inui–Carter 1985: 536) (a szerző fordítása).

lések egyre szorosabb szálakkal kapcsolódtak össze a nyelvészeti elemzésekkel, különösen a szisztematikus anyaggyűjtésen alapuló társalgáselemzéssel, illetve a szociolingvisztikával (elsősorban Hymes 1974 nyomán). Habár az orvos-beteg kommunikáció mint diskurzus és az ehhez kapcsolódó mikroelemzések sora számos új eredménnyel szolgált az egészségügyi kommunikáció működésének megértéséhez (Cicourel 1983; Mishler 1984; West 1984; Waitzkin 1991), mégis számos kritika érte a mikroelemzést mint megközelítési módot. A folyamatelemzésekkel szemben ezeken az elemzéseken számonkérhető a reprezentativitás, a megbízhatóság és az ismételhetőség, továbbá az általánosíthatóság problémája (Maynard–Heritage 2006b: 361). Felmerülhet a kérdés, hogy milyen megoldás adódik a két szemlélet előnyeinek a kiaknázására, valamint korlátainak a kiküszöbölésére.

Az elmúlt másfél évtized kutatási gyakorlata azt bizonyítja, hogy megoldást jelenthet, ha a folyamatelemzéseket és a mikroelemzéseket nem egymás ellenpólusának tartjuk, hanem egymást termékenyen kiegészítő megközelítésként kezeljük. Ennek a két kutatási hagyománynak az összehangolásában nagy szerepet kapnak a nyelvészeti megközelítésszerű módszerek és elméleti keretek. Ezek között is kiemelkedő jelentőségű a társalgáselemzés (Heritage–Maynard 2006b: 362), továbbá a pragmatika (Bigi 2016) és ezzel szoros összefüggésben a szociolingvisztika (Frankel 2000).

4. A nyelvészeti megközelítés helye és szerepe az orvos-beteg kommunikáció kutatásában

Az orvos-beteg kommunikáció kutatásában számos tudományterület részt vesz (pszichológia, orvosképzés, egészségpszichológia, antropológia stb.). Az elmúlt évtizedek kutatásai azt mutatják, hogy a nyelvészeti kiindulópontú vizsgálatok eredményei termékenyen vonhatók be az orvos-beteg és tágabban nézve az egészségügyi kommunikáció elemzésébe.

Ahogy arról fentebb már szó esett, az orvos-beteg kommunikáció kutatása igazán erőteljesen az 1970-es évektől indult meg, amely szoros összefüggést mutat a funkcionális nyelvészeti irányzatok előretörésével. Legfőképp a társalgáselemzés területéhez tartozó kutatások kialakulásával, elsősorban a beszélésnéprajzzal (*ethnography of speaking*) (Hymes 1962, 1974; Hámori 2009), az interakcionális szociolingvisztikával (Bartha–Hámori 2010), a nyelvészeti konverzációelemzéssel (Sacks–Schegloff–Jefferson 1974; Boronkai 2009) és a pragmatikával (Verschueren 1999; Tátrai 2011; Bigi 2016). Ezekben számos újszerű felismerés fogalmazódott meg a verbális interakciók szerveződéséről, jellemzőiről, tipikus jelenségeiről (pl. fordulók, fordulóváltás, beszédaktusok, diskurzuműfajok, cselekvéstípusok stb.); továbbá az interakciókban létrehozott társas jelentéseknek a nyelvhasználattal való kapcsolatáról, a beszélgetések szerkezetének és a társas cselekvéseknek az összefüggéseiről. E kutatások között sok irányult az orvos-beteg interakciók vizsgálatára is, különösen a nyelvhasználat és a társas szerepek, társas viszonyok (státusz és hierarchia), az autoritás vagy a hatalom létrehozásának és gyakorlásának összefüggéseire

(pl. Frankel 1984; Mishler 1984; West 1984; Fisher–Todd 1986; Waitzkin 1991; Silverman 1997; Heritage–Maynard 2006a; Bigi 2016; Heritage 2019).

Nemzetközi viszonylatban számos kutatás említhető az orvos és a beteg között vagy más egészségügyi intézményi helyzetben folyó interakciók és ezek nyelvhasználatára kapcsán (l. Spranz–Fogasy–Becker–Menz–Nowak 2014-es orvosi bibliográfiája), amelyek elméleti és gyakorlati szinten is hozzájárulnak az egészségügyi kommunikáció mélyebb megismeréséhez és alkalmazási lehetőségeinek bővítéséhez. Így jelentősen növelhetik a terápiás kapcsolat eredményességét, például az orvosi egyetemeken folyó oktatásban tananyagok részeként, orvosi tréningekben stb.

A hazai egészségügyi kommunikációs kutatásokban is egyre inkább előtérbe kerül a nyelvészeti megközelítés, annak is elsősorban a funkcionális irányja. Kiemelhetők a társalgáselemzési jellegű kutatások (pl. Boronkai 2014; Kránicz 2015; Sárkányiné 2015; Sárkányiné–Kránicz–Rébék–Nagy–Hambuch 2017; Kránicz–Sárkányiné–Hambuchné 2018), valamint a szociolingvisztikai, pragmatikai, szövegtani-szövegtipológiai és szaknyelvi megközelítésű munkák (pl. Fogarasi 2012; Kuna–Kaló 2013, 2014; Domonkosi–Kuna 2015; Kárpáti 2015; Kuna 2016a, 2016b; Csiszárík–Domonkosi 2018; Kuna–Ludányi 2019; Kuna–Hámori 2019; Mány 2019; Skordai 2019; Udvardi 2019; Ludányi 2020). Ezen alap-, illetve alkalmazott kutatások eredményei az orvostanhallgatók egyetemi oktatásában is egyre jelentősebb szerepet kapnak mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban (pl. Bigi 2016; Halász–Kárpáti–Eklics–Koppán 2018; Koerfer–Albus 2018).

4.1. A nyelvészeti elemzés aspektusai az orvos-beteg kommunikáció kutatásában – szociolingvisztikai és pragmatikai fordulat

Menz (2011) áttekintő tanulmányában az orvos-beteg kommunikációra vonatkozó elsődlegesen nyelvészeti megközelítésű kutatásokat alapvetően három, egymással szorosan összefüggő, egymás eredményeire építő „aspektus” szerint osztályozza. Ezek a következők: 1) A diskurzus mikrostruktúráját és az interakció dinamikus szerveződését előtérbe helyező elemzések; 2) mikroelemzéseken alapuló, de a társas, makrostruktúrát középpontba helyező vizsgálatok; 3) a gyakorlati alkalmazásra irányuló kutatások.

A **mikroelemzéseknek** a diskurzus szerveződése, annak szisztematikus, szekvenciális (szerkezeti és szemantikai) leírása a célja. Ebben kiemelkedő szerepet kap a társalgáselemzés, valamint a szociolingvisztikai és a pragmatikai kiindulópont. A mikroelemzések jelentősen átalakítják az orvos-beteg kommunikáció elemzésének a szemléletét (lásd 3.2.). Lényegében az 1970-es évektől kezdődően az orvos-beteg kommunikáció szociolingvisztikai és pragmatikai fordulatáról beszélhetünk (Frankel 2000; Bigi 2016), ami a mai napig meghatározó jelentőségű. A szemléletváltásnak köszönhető többek között, hogy előtérbe kerülnek a diskurzus szekvenciális jellemzői, valamint kontextusa és tartalma, a közös és a társas jelentésképzés, továbbá az ezekkel megvalósított cselekvések.

Ezen tényezők gyakorlati jelentőségét szemlélteti például Ley (1979) kutatása, amely a betegek orvosi információra vonatkozó emlékezetét vizsgálta (lásd összefoglalva Frankel 2000: 95). A vizsgálatban két csoportra osztották a betegeket. Az első csoportot a hagyományos információközlési gyakorlat szerint (diagnózis,

majd prognózis) tájékoztatták az alábbi módon: „Önnek pajzsmirigyrákja van, és ez az esetek 85%-ban teljesen gyógyítható.”⁸ Ezzel szemben a másik csoportban megváltoztatták az információközlés elemeinek a sorrendjét (prognózis, majd diagnózis): „Önnél fennáll egy egészségügyi állapot, amely az esetek 85%-ában teljes gyógyulással kezelhető. Ennek az állapotnak a neve pajzsmirigyrák.”⁹ A konzultációkat követően mindkét csoport betegeit megkérdezték, milyen információt kaptak orvosuktól. Az első csoportban a legtöbb beteg arra emlékezett, hogy pajzsmirigyrákja van, és ez halálos. Ezzel szemben a második csoportban a betegek többsége arra emlékezett, hogy orvosa azt mondta neki, hogy pajzsmirigyrákja van, amely az esetek nagy százalékában gyógyítható. A példa jól szemlélteti, hogy az információ, illetve a diskurzus szekvencialitásának fontos szerepe van. A jelentés nem tekinthető „kész csomagnak”, valamint megnyilatkozások, illetve funkciók összeadásának. Továbbá bizonyos megnyilatkozások gyakorisága nem képes leírni a kommunikáció hatékonyságát (lásd folyamatlemezés, 3.1.). Erre reflektálnak a mikroelemzések az orvos-beteg kommunikáció folyamatában, háttérében és kutatásában bekövetkező változásokkal összhangban (lásd 2., 3.).

A pragmatikai szemlélet hatása abban is érzékelhető, hogy az orvos-beteg kommunikáció kutatásában és oktatásában egyre kiemelkedőbb szerepet kap a kommunikáció mint tevékenység (nem mint eszköz). Az elemzések egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek a konzultációkon megvalósuló cselekvéstípusok és az azokban megvalósuló kommunikatív stratégiák feltárására, megismerésére, alkalmazására (Pilling 2008, 2018; Léder 2013). Nowak (2009: 290–379) összegző metaelemzésében például 48 cselekvéstípust és több mint 100 cselekvést különböztet meg az orvos-beteg konzultáció egyes szakaszaihoz és kommunikatív komponenseihez kötődően (a beszélgetés megkezdése, kezdeményezés, információkérés és -adás, odafigyelés, tervezés, döntés stb.). Számos elemzés azt mutatja, hogy a különböző cselekvéstípusok a konzultáció megkezdésében jelentősen befolyásolják a későbbi „kommunikációs manőverezés” lehetőségeit (Spranz-Fogasy 2005; Nowak 2009).

A szociolingvisztikai és pragmatikai megközelítésű mikroelemzésekben tehát egyre nagyobb szerepet kap a közös jelentésképzés, a kölcsönös információgyűjtéssel és -adással megvalósított közös tudás (*common ground*), a kapcsolatépítés, a közös döntéshozatal és egyéb cselekvések stratégiáinak nyelvi-kommunikatív leírása. Ennek részeként a mikroelemzésekben a betegségkonceptciók és a fájdalomreprezentációk szemantikai elemzése is kiemelkedő szereppel bír (Menz 2011: 332–3).

Az úgynevezett **makrovizsgálatok** jelentik az orvos-beteg kommunikációban megvalósuló nyelvészeti megközelítésű elemzések másik fő aspektusát. Ezekben a kutatásokban az aktuális nyelvi tevékenység diszkurzív vizsgálatán túl, illetve erre építve valamilyen makrotársadalmi tényező áll a középpontban (Menz 2011). Ilyen például a nagyfokú migráció következtében egyre gyakoribbá váló többnyelvűség jelensége az orvos-beteg találkozásokon, amely egyre fontosabb kutatási területként

⁸ Az eredeti idézet: “You have thyroid cancer and in 85 percent of the cases you can expect to make a full recovery” (Forrás: Frankel 200: 95).

⁹ Az eredeti idézet: “You do have a medical condition. 85 percent of the time people with this condition make a full recovery. And the name of the condition is thyroid cancer” (Forrás: Frankel 200: 95).

jelenik meg a tolmácsolásban és a fordításban egyaránt. Az orvos-beteg kommunikáció egynyelvű, anyanyelvi közegben is nagyon összetett folyamatnak tekinthető, de többnyelvű környezetben számos, további probléma léphet fel. Például: a betegköz-pontú kommunikációs stratégiák alkalmazása többnyelvű, interkulturális helyzetben még komplexebb feladatot jelent, mint egynyelvű közegben. Jelentősen nagyobb a félreértések száma. Ezek adódhatnak nyelvi (kiejtésbeli, nyelvtani, szókincsbeli) és szociokulturális tényezőkből is (intézményi közeg, társas viszonyok stb.). Többnyelvű szituációkban még egy speciális tényező említhető: egyre nagyobb számban jelenik meg egy harmadik személy, egy fordító vagy tolmács az orvos-beteg találkozásokon is. A szakirodalom elkülöníti a szakképzett és az alkalmi (ad hoc) tolmácsokat, akik nyelvi viselkedése között jelentős különbségek adathatók. Ez nagy hatással lehet a terápiára is. A kutatások azt mutatják, hogy a professzionális tolmácsok, jobban képesek a konzultáción az orvosi ismeretek közvetítésére (Bolden 2000). Eközben azonban az is megfigyelhető, hogy ők is aktívan részt vesznek a jelentésképzésben. A beteg mindennapi (*voice of lifeworld*) és az orvos szakmai világa (*voice of medicine*) mellett megjelenik a tolmács világa is (*interpreter's voice*) (Merlini–Favaron 2005). A képzett tolmácsok nyelvi tevékenységétől jóval problémásabb eset az alkalmi fordítók (barátok, ismerősök stb.) megjelenése a konzultáción. Ezek az esetek jóval nagyobb számban vezetnek félreértéshez. Gyakori például az orvosi terminológia (fordítás nélküli) megismétlése a célnyelven, a problémás testrész mutogatása, a morfémáról morfémára történő fordítás, az orvosi kérdések közvetítésének elhagyása stb. Problémát jelenthet az alkalmi fordítók esetében az is, hogy jelentősen befolyásolják és átalakítják a résztvevői szerepeket (ők válaszolnak a beteg helyett), amellyel nagymértékben meghatározzák a jelentéslétrehozás folyamatát. Ezzel növelik a félreértések kockázatát, veszélyeztetik az egészségügyi ellátás biztonságát (Menz 2011: 335–6).

A makroelemezések másik kiemelt területe a társadalmi nemek szerepe az intézményes-orvosi közegben. Számos kutatás rámutat, hogy eltérések vannak a női és férfi résztvevők kommunikációjában mind az orvosi, mind a beteg szerepkörben (West 1990). Kiemelkedő például a megszakítások és együttbeszélések gyakoriságának, valamint funkciójának a vizsgálata és a hatalmi viszonyokkal való összefüggése (Holmes 1992; West 1984). Menz és Al-Roubaie (2008) arra mutatott rá, hogy a nem támogató jellegű megszakítások inkább a státuszviszonyokkal, mint a társadalmi nemekkel állnak összefüggésben. Tehát az orvosok, nemtől függetlenül, gyakrabban megszakítják a férfi és női betegeiket egyaránt. Eltérés mutatkozik a támogató megszakítások esetében is. Ez ugyanis a férfiakéval összehasonlítva gyakoribb a nőbetegeknél és a nőorvosoknál. Ez azt is mutatja, hogy orvosi közegben, ahogy más intézményi közegben is, a nők együttműködőbben kommunikálnak, mint a férfiak (Menz–Al-Roubaie 2008: 659).

Szintén különbségek mutatkoznak például a nők és a férfiak között a fájdalomreprezentációk nyelvi kidolgozásában, ami fontos klinikai, gyakorlati következményeket is maga után vonhat például a betegségleírásokban. Menz és Lalouschek (2006) négy fő különbséget emel ki a női és férfi betegek fájdalomreprezentációja kapcsán. Ezek a következők: a nők általában kicsinyítik a fájdalmukat, és jellemzően a társas és lelki aspektusait emelik ki; amíg a férfiak felnagyítják és komolyan veszik.

A nőkről interakcióik alapján elmondható, hogy jobban képesek passzívan elviselni a fájdalmukat és rábizni magukat az orvosi ellátásra; amíg a férfiak interakcióik alapján képesek uralni a fájdalmukat, és aktívan részt vesznek a terápiában. A férfiak általában jobban szeretik tudni a fájdalmuk okát, mint a nők. Továbbá a férfiak a fájdalomleírás során jellemzően konkrét szavakat, kifejezéseket használnak, hogy a tüneteket minél egzaktabban bemutassák; a nők fájdalomleírása ezzel szemben kevésbé konkrét és fókuszált, gyakoriak a metakommunikatív jelzések is. Az orvosok elvárásához jellemzően a férfiak konkrétabb, tünetekhez kötődő fájdalomleírási módja illeszkedik jobban, ami hatással van a betegségek klinikai jellemzésére és kezelésére egyaránt. Ezért is kiemelt terület a fájdalomreprezentációk nyelvi jellemzőinek a megismerése és elemzése (összefoglalva lásd Menz 2011: 337–8).

A nyelvészeti kutatások harmadik nagy területe az interakciók elemzésének **gyakorlati alkalmazása**. A társalgáselemzés, a pragmatika, a szociolingvisztika szemléletének köszönhetően számos olyan eredmény született, amelyek gyakorlati szinten átültethetők a medikusképzésbe, az orvosok kommunikációs tréningjeibe. Az újabb, diskurzusalapú kutatások ugyanis lehetővé teszik a nyelvtan, az intonáció, a szókincs, egyéb retorikai folyamatok és cselekvések szisztematikus elemzését. Így nagy szerepet kapnak a kommunikáció hatékonyságának az elemzésében a betegköz-pontú, együttműködésen alapuló orvos-beteg kapcsolat elvárásaival összhangban.

Számos továbbképzési, illetve oktatóprogram fejlődött ki a nyelvészeti kutatások eredményeire építve. Ilyen többek között a „Vienna School” tréningjei (Menz–Nowak 1996; Menz–Lalouschek–Gstettner 2008). Magyar viszonylatban kiemelkedő a Felsőoktatás Nemzetközi Fejlesztéséért „Kiváló gyakorlat” díjjal (2017) kitüntetett szimulációs módszer, amelyet a nyelvészeti eredményekre építve tudomány- és szakmaközi együttműködéssel, nagy hatékonysággal alkalmaznak az orvostanhallgatók képzésében (Halász–Koppán–Eklics 2016; Halász–Kárpáti–Eklics–Koppán 2018). Kiemelkedő a migráció társadalmi jelentőségében az idegen nyelvű orvosi tananyagok, valamint az orvosi magyar mint idegen nyelvi anyagok fejlesztése is (pl. Huszti–Wéber 2014), továbbá a kommunikációt az interkulturális kompetencián keresztül fejlesztő programok.¹⁰

Az elmúlt évtizedekben számos magyar nyelvű oktatási anyag készült az orvosi kommunikáció, illetve a gyógyító kapcsolat érzékenyítése céljából, amelyek ugyan nem kifejezetten nyelvészeti kiindulópontúak, ugyanakkor nyelvészeti kutatásoknak az eredményeire is építenek.¹¹ Ilyen többek között Csabai Márta és munkatársainak (2009) oktatólemezzel ellátott könyve, *A gyógyító kapcsolat élménye*. Ez a kapcsó-

¹⁰ Ilyen folyamatban lévő oktatási anyagot is kidolgozó program például a *Medical Education on Medically Unexplained Symptoms and Intercultural Communication* (MUSIC) nemzetközi Erasmus+ stratégiai együttműködés (Projektnr. 2018-1-NL01-KA203-038971), amelynek magyar vezetője Csabai Márta. Ebben a projektben jelen tanulmány szerzője is részt vesz nyelvész kutatóként.

¹¹ Ezeknek a magyarországi kutatásoknak és az orvosképzésbe való bevezetésének fontos alapját képezi Buda Béla (1977, 1994) úttörő munkássága, valamint Molnár Péter és Csabai Márta kutatása (Molnár–Csabai 1994; Csabai–Molnár 1999). Továbbá egyre több elemzés épül a kétszemélyes interakciók szubjektív értékelésének kérdőívére is (Varga–Józsa 2013).

lati készségek fejlesztését célozza meg a terápia során, amelynek központi tényezője a kommunikáció.

Kiemelkedő jelentőségűek a szuggesztíók alkalmazására irányuló kutatások az egészségügyi kommunikációban (Varga–Diószeghy 2001; Varga 2011), amelyek szintén a nyelvet, a kommunikációt állítják a középpontba, továbbá eredményeik az egészségügyi dolgozók képzésébe is beépülnek [2]. Érdemes még kiemelni a Semmelweis Egyetemen fejlesztett *Orvosi Kommunikációs Világ (OK Világ)* társasjátékot, amely az orvostanhallgatók képzésébe vonja be a játékosítás módszerét (Kollár 2016).

Ebben a részben csak nagy vonalakban volt mód a nyelvészeti kutatások szerepének áttekintésére az orvos-beteg kommunikáció kutatásában. Ebből a rövid összefoglalásból is látható azonban, hogy a nyelvészet funkcionális megközelítésű irányzatai nagy hatást gyakoroltak, és alapjaiban változtatták meg az egészségügyi kommunikáció kutatását. Az összegzésből az is kitűnik, hogy ezen a területen mindig jellemző volt a tudományközi szemlélet, és ez is bizonyul a legtermékenyebbek. Így a nyelvészeti kutatásokról és eredményeikről is interdiszciplináris közegben érdemes gondolkodni, illetve ezeket így lehet alkalmazni a jövőben is. A tudományközi megközelítés és a jövőbeni elvárások számos új trendet, elvet és irányt jelölnek ki. Ilyenek többek között a kvalitatív és kvantitatív kutatások összehangolása; az összegző, szisztematikus metaelemzések igénye; a digitális közeg hatásának és lehetőségeinek az elemzése az orvos-beteg kommunikációban (Menz 2011; Györffy et al. 2020).

A tanulmány előző részei bemutatták az orvos-beteg kommunikáció kutatási szemléletében, modelljeiben, szociokulturális háttérében megfigyelhető főbb változási irányokat. A következő rész a terápiás változási folyamatot mint kutatási témát állítja a középpontba a házi orvosi konzultáción, így a változásfolyamatok diszkurzív (mikro)szinten kerülnek előtérbe. Ennek elméleti háttérét a funkcionális pragmatikai megközelítés adja, továbbá az elemzés épít a diskurzuselemzés kutatásaira is. Habár a következő rész némileg más témakört jelöl ki az előzőekhez képest, mégis megállapítható, hogy a változásfolyamatok és azok értelmezése szorosan összefüggenek az orvos-beteg kommunikáció kutatásának szociokulturális háttérével és alakulástörténetével.

5. Változás a változás által. A változás szerepe az orvos-beteg kapcsolatban

A változás jelenségének a vizsgálata nemcsak alakulástörténeti, illetve elméleti-módszertani szinten kap szerepet az orvos-beteg kommunikáció kutatásában (lásd előző részek). A változás mint folyamat a terápiának egyik központi eleme is, hiszen az orvosnak mint szakembernek a páciensnek abban kell támogatnia, hogy annak fizikai állapotát, lelki, gondolati vagy érzelmi beállítottságát segítsen megváltoztatni, adott esetben megerősíteni, támogatni (Graf–Spranz-Fogasy 2018). A változás komplex folyamat, amely szociokulturálisan meghatározott és diszkurzívan megvalósuló attitűdökből és cselekvésekből áll össze, így szoros összefüggésben áll a meggyőzéssel, annak műveleteivel és nyelvi konstrukcióival (Kuna 2019: 55–89).

Az orvos-beteg konzultáción alapvető szerepet kap a változás, amely több szinten is megmutatkozik rövid és hosszú távú terápiás célkitűzésekhez kötődően (fizikai állapot, orvosi értékek, érzelmi dimenziók, attitűdök, meggyőződések megváltoztatása stb.). A változási folyamatok megértése, kommunikatív támogatása különösen kiemelt szerepet kap a krónikus betegségek kezelésében. Annál is inkább, mivel a krónikus betegségek (diabétesz, hipertónia, obesitas, cardio- és cerebrovasculáris betegségek, IBS, IBD stb.) a jelen és a jövő orvoslásának is az egyik legfőbb kihívását jelentik.¹² Mivel kialakulásuk, kezelésük nagymértékben függ a betegek életmódjától, együttműködésétől, terápiahűségétől, így az egészségügyi szakemberek kulcsszerepet játszanak a betegségmegelőző állapotok azonosításában és a hajlamosító tényezők kiküszöbölésében, a páciensek proaktivitásának növelésében, valamint a változáshoz kapcsolódó attitűdök felmérésében, a változás elindításának az elősegítésében (leszokástámogatás, táplálkozási tanácsadás, rendszeres testmozgás, stresszkezelés, terápiahűség stb.) (Pilling 2018: 47–64). Ezek a változást segítő orvosi-terápiás tevékenységek alapvetően társas-diszkurzív cselekvésekkel, a nyelvi tevékenység során valósulnak meg az orvos-beteg konzultáción. Ezek szemléltetésére három olyan gyógyszerváltáshoz kötődő konzultáció részleteit mutatom be, ahol a betegnek krónikus betegsége áll fenn, így a gyógyszer szedése nagy hatással van fizikai állapotának az alakulására is. A példák egy több mint 400 orvos-beteg háziorvosi konzultáció, legnagyobb részét résztvevői megfigyeléssel követett kutatási anyagából származnak (a kutatás részleteit lásd Kuna–Kaló 2014: 118–9).

5.1. Gyógyszerváltás – lehetőség a változásra

Az orvos-beteg konzultáción számos olyan helyzet adódik, amelyek a beteg érdekeit szolgáló terápiás változással járnak. Az egyik legfontosabb ilyen eset, amikor különböző okból adódóan gyógyszerváltás válik szükségessé. Ebben a helyzetben kiemelt jelentőségű, hogy a beteg megértse a váltás okát, célját, megoszthassa gondolatait, érzelmeit ezzel és betegségének egyéb tényezőivel kapcsolatosan. Az alábbi három példa azt szemlélteti, hogyan nyíthat utat a változásnak, vagy éppen ellenkezőleg, hogyan gátolhatja a terápiahűséget a gyógyszereszedésre, illetve gyógyszerváltásra vonatkozó közös diskurzus.

Az (1)-es példában egy 54 éves nőbeteg arra panaszkodik, hogy a koleszterin-csökkentőtől folyamatos kellemetlen viszketés gyötri. Már egyszer váltottak gyógyszert, de a panaszok nem szűntek meg. A beteg fejében megfordul, hogy abbahagyja a gyógyszert, mert neki (a férjével szemben) nincs érelmeszesedése, és úgy gondolja, hogy így nem kockáztatja az egészségét, de megszabadulhat a kellemetlen mellékhatásoktól. Az orvos feladata a kockázati tényezők (túlsúly, életmód) mérlegelését követően, hogy megváltoztassa a beteg hozzáállását, és meggyőzze arról, hogy továbbra is érdemes szednie a gyógyszert. Annak abbahagyása ugyanis nagyobb kockázattal járhat.

¹² Az Egészségügyi Világszervezet (World Health Organization, WHO) jelentése szerint világszerte a halálozások közel 70%-a krónikus betegségeknek köszönhető (gyakori megnevezése: noncommunicable diseases, NCDs) ([3]).

(1)

B: A másik dolog, doktor úr. Amikor nézzük a hasznost és a nem hasznost. Mennyiben kockáztatok, ha nem szedem?

D: Ennek az a lényege, hogy a koleszterin ráakódik az erek falára, mint a vízkő a csőre. És ez azt csinálja, hogy az erek faláról ezt a vízkövet leszedi.

B: Még azzal nyugtatom magam, hogy az én érfalaim nem meszesek. Ezt mutatja egy korábbi vizsgálat. A férjemé az, ő nem játszhat.

D: Annyi van, hogy a cső az változik, változhat. Ha rugalmatlanná válik a cső.

B: Az kockázat.

D: Igen. Mérlegelni kell a kockázatot, hogy a viszketés vagy esetleg egy nagyobb probléma. Tehát érdemes a gyógyszert szedni. Annyit csinálhatunk, hogy ebből a csoportból egy másikat választunk.

B: Igen.

D: Mert lehet, hogy valami anyag okozza az allergiát.

B: Akkor ez is ugyanaz?

D: A hatóanyag ugyanaz, de lehet, hogy a hordozóanyag, a bevonat más.

B: Igen.

D: Mint ahogy a töltött káposzta sem egyforma. Ugyanaz van benne: rizs, darált hús, káposzta. Mégsem egyforma.

B: Jó.

D: Megpróbálunk egyet?

B: Igen.

A konzultáció részletében előtérbe kerül az orvos meggyőzőési szándéka, hogy a beteg folytassa a koleszterincsökkentő szedését. Ebben a folyamatban a magyarázathoz, a szemléltetéshez kötődően kiemelkedő szerepet kap a figuratív nyelvhasználat, a metaforizáció művelete (Kuna 2019: 70–4). Az orvos az erek falát a vízcsőként, a koleszterincsökkentőt vízkőoldóként, az erek falán lévő plakkokat pedig vízkőként konceptualizálja: *a koleszterin ráakódik az erek falára, mint a vízkő a csőre. És ez azt csinálja, hogy az erek faláról ezt a vízkövet leszedi.* Tehát az ER VÍZCSŐ szerkezeti metaforával teszi hozzáférhetővé az erekben lezajló folyamatokat. A betegnek ezzel olyan mindennapi tudását aktiválja, amely számára könnyen hozzáférhető, elképzelhető, és így a gyógyszer abbahagyásának következményei és kockázatai is felmérhetők. A párbeszédben az erek faláról való interakcióban az orvos továbbra is ebben a konkrét konceptuális keretben marad. Azaz az erek falát nyelvileg csőként dolgozza ki, akkor is, amikor a beteg az *érfalaim, meszesek* kifejezésekkel él. Ennek a stratégiának az előnye, hogy aktívan tartja az 54 éves nő mindennapi életében megtapasztalt sémát, és az erek fala, amelyről a beteg is rendelkezik absztrakt és „terminológia” ismeretekkel, továbbra is egy konkrét, megfogható, tárgyyszerű entitásként jelenik meg.

A beteg is tisztában van azzal, hogy fontos a koleszterincsökkentő; maga fogalmazza meg, hogy az érlemeszesedés nem játék, illetve a gyógyszer nem szedése kockázat. Ugyanakkor a probléma még mindig fennáll: attól tart, hogy az új gyógyszer továbbra is allergiás problémákat fog okozni. Az orvos a gyógyszerelváltás fontosságáról való meggyőzésben szintén a metaforizáció műveletét alkalmazza.

Az új gyógyszer hatóanyaga ugyanaz, de a vivőanyagok mások. Ezt a beteg életében jól ismert tudásra építve teszi hozzáférhetővé a GYÓGYSZER ÉTEL szerkezeti metaforával: *Mint ahogy a töltött káposzta sem egyforma. Ugyanaz van benne: rizs, darált hús, káposzta. Mégsem egyforma.* A meggyőzés ebben az esetben dokumentálhatóan is sikeres volt. A beteg a konzultációt követően tudatában van annak és meg is értette, hogy számára fontos szedni a koleszterincsökkentőt, és érdemes kipróbálni az új gyógyszert. Ebben nagy szerepet kapott a metaforizáció művelete, amely a meggyőzés, a változások folyamatában alapvető stratégiának számít (Bigi 2016; Buchholz 2018). A példában is látható volt, hogy számos kommunikatív céllal, illetve cselekvéssel összekapcsolódva kaphat szerepet. Így például a magyarázatban, szemléltetésben, az érzelmek megértésében, a lehetőségek újragondolásában, áttervezésében.

A sikeres terápia egyik legfontosabb alapja az orvos és a beteg közti gyógyító kapcsolat kiépítése és fenntartása (pl. Bálint 1957; Csabai–Csörsz–Szili 2009; Koerfer–Reimer–Albus 2018; Buchholz 2019), amely az egész konzultáció és terápiás együttműködés során központi jelentőséggel bír. Kiemelten érvényes ez a változásfolyamatokhoz kapcsolódó konzultációkon, ahol a páciens kételyei, érzelmei, attitűdjei nagymértékben befolyásolják a döntési folyamatait (Pilling 2018: 49–60). A résztvevők személyközi kapcsolatainak az alakítása rendkívül komplex, dinamikus jelenség. Kiemelt szerepet kapnak benne a társas és attitűddeixis elemei, például a megszólítások, a személyviszonyok megkonstruálása (Tátrai 2011: 131–5; Domonkosi 2016; Kuna 2016a, b); továbbá a tudásreprezentációk és a nyelvi reflexiók (Kuna–Hámori 2019). A személyközi viszonyok jellemzően megragadhatók egyfajta skálán, a közelítés és a távolítás metaforájával is, amelyek különböző nyelvi és fogalmi konstrukciók révén valósulhatnak meg (Kuna 2019: 83–6). Az egyik ilyen az úgynevezett MI-konstrukció, amely különböző mintázatokkal jelenik meg az orvos-beteg konzultáción (Kuna 2016a, b). Ezek közül elsődlegesen az orvos és a beteg közös tevékenységének a kifejtése (*megbeszéljük, eldöntjük*), valamint az úgynevezett empatikus használat vesz részt a kapcsolatépítés folyamatában. Ez utóbbi mintázat a háziorvosi konzultációk megfigyelése során szinte kizárólag az orvosok nyelvi tevékenységében jelent meg. Ezekben a többes szám első személyű konstrukciókban az orvos a beteg tevékenységét, állapotát, laborértékeit közösként, T/1.-es alakban alkotja meg (*CT-n részt tudjunk venni, gyógyszerérzékenységiünk van*). Az is előfordul, hogy az orvos tevékenysége konstruálódik meg közös tevékenységként (*nézzük, mit kértek*) (Kuna 2016a: 326–7).

Az (1)-es példában is található két MI-konstrukció (*csinálhatunk, választunk*) szorosan a közös döntéshez kapcsolódóan. Ugyanez figyelhető meg a (2)-es példában, ahol a gyógyszerváltás mint cselekvés többes szám első személyben dolgozódik ki: *Akkor ezen most módosítsunk egy kicsit. A 70 éves nőbetegnél gyógyszerváltás azért vált szükségessé, mert a régi gyógyszer a beteg beszámolója alapján nem elég hatékony, illetve kellemetlen mellékhatásokat is okoz.*

(2)

D: Akkor ezen most módosítsunk egy kicsit. Írok egy másikat a [X gyógyszernév] helyett, jó?

P: Jó. Akkor ez a gyógyszer hatásos, ez magyar?

- D: Nem is az a lényeg, hogy magyar.
 P: Hanem hogy hatása legyen.
 D: Így van. Ez egy gyógyszerkombináció, tehát ilyen szempontból sikeresebb lehet, de hát el fog dőlni.
 P: Igen.
 D: Be tetszik venni egyet, ha elmulasztja, akkor úgy néz ki, minden rendben van.
 P: Igen.
 D: Ha nem múlik a fájdalom, még egyet be lehet venni nyugodtan. Jó?
 P: Jó.
 [...]

 D: Itt a beutaló, ha megvan az eredmény, tetszik jönni, és be tetszik számolni, hogy hogy válik be az új gyógyszer.
 P: Igen.

A konzultáció részlete azt mutatja, hogy a betegnek vannak kétségei az új gyógyszerrel kapcsolatban. A kérdése, hogy a gyógyszer magyar-e, szintén erre utal. Az orvos türelmesen figyelembe veszi a kétségeit, ráirányítja a páciens figyelmét, hogy itt valójában nem a készítmény eredete a fontos, hanem ahogy maga a beteg fogalmazza meg, hogy *hatása legyen*. Az is megfigyelhető, hogy a gyógyszer kapcsán az orvos nem direktív módon kommunikál, hanem lehetőséget fogalmaz meg (*be lehet venni nyugodtan*), illetve a gyógyszer sikerességének kapcsán is lehetőségeket említ (*sikeresebb lehet, el fog dőlni*). Ezzel utat enged annak is, ha a gyógyszer nem válik be, akkor egy másikra válhatnak. Az orvos magyarázata a gyógyszerre (*gyógyszerkombináció*), a szedés módjára, a jövőbeli lehetőségekre vonatkozóan megnyugtatja a beteget, és támogatja a terápiahűséget, a sikeres együttműködést. A szakember a visszakérdezéssel lehetőséget ad arra is, hogy a páciens kifejezze, ha nem értett meg valamit, vagy valamivel nem ért egyet. A konzultáció későbbi szakaszában a többi probléma összefoglalásával visszatérnek a gyógyszerelváltásra, és kéri az orvos, hogy a következő találkozón számoljon majd be a tapasztalatairól. Tehát figyelembe veszi a beteg kétségeit, szükségleteit, lehetőséget ad az egyet nem értésre, a kérések és kérdések megfogalmazására. Ebben a magyarázaton és visszakérdezésen túl az udvarias attitűd és az együttműködésre törekvő kapcsolatépítés is fontos szerepet kap (*be tetszik venni egyet, tetszik jönni, be tetszik számolni*).

Az előző példákkal szemben az alábbi (3)-as példában a gyógyszerelváltás folyamata nem sikeres, ami nagymértékben összefügg az orvos nyelvi tevékenységével. A 84 éves nőbeteg több okból kereste fel az orvosát. Az egyik probléma az, hogy egy gyógyszere megváltozott, amit ő nem szeretne szedni, mivel a mellékhatások között szerepel a hasmenés, és neki ilyen téren egyébként is problémája van. A konzultáció három szakaszában is visszatér a gyógyszerrel szembeni bizalmatlanság. Az első részletben kiemelkedő szerepet kapnak az információátadáshoz kötődő metapragmatikai reflexiók (*nem tudtam, mondtam, nem hallottam*), amelyek kifejezetten jelzik, hogy a közös tudás nem jött létre (Kuna–Hámori 2019). A beteg nem tudta, hogy megváltozott a gyógyszere, az orvos nem tudta, hogy a beteg nem szedi a gyógyszert. Az egyes részletek folyamatosan arra hívják fel a figyelmet, hogy

a beteg aggódik az új gyógyszer mellékhatásai miatt, de ezt az orvos nem veszi elég komolyan (*a fenét*). Arra biztatja racionális érvek alapján, direktív stílusban (Pilling 2018), a bizonytalanság legkisebb lehetőségét is kizárva, hogy szedje ezt a gyógyszert, mert ez jó, jobb, mint az előző. Ehhez részletes magyarázatot is ad a konzultáció itt bemutatott részletein túl is (*ez egy enzimpótló, emésztőenzim-kivonatot, csak az emésztést segíti*), de nem ajánl fel alternatívát, és a beteg félelmét, aggodását nem veszi figyelembe. Ezt igazolja a harmadik részlet, amely már a beteg távozásakor hangzik el. A beteg ugyan elviszi a gyógyszert, de kétséges, hogy beszedi-e.

(3)

B: Na, most én nem tudtam, hogy mi az a pálcika.

D: „Pálcika”?! [X gyógyszernév]!

B: Mindegy, én pálcikát hallottam.

D: Jó.

B: Én nem tudtam, hogy megváltoztatta a gyógyszert.

D: Dehogynem, mondtam!

B: De én nem hallottam!

[...]

B: De olyan dolgok vannak benne!

D: Mi?

B: Nekem nem. A vesére és a ...

D: A fenét! Elkezdte egyáltalán szedni?

B: Én ki se bontottam. Odaadom a mindenki dobozába.

D: De Drága! Ez egy enzimpótló. Ugyanaz, mint [Y: a korábbi gyógyszer neve], csak egy kicsit jobb.

B: De ami mellékhatás van leírva, az csupa rossz dolog.

[...]

B: De ha nem lesz jó, akkor aztán...

D: Mi nem lesz jó?

B: A gyógyszer.

D: Biztos, hogy jó! Ne féljen tőle, könyörgöm. Abban nincs semmi olyan, ami ártana.

B: Nincs?

D: Nincs. Emésztőenzim-kivonatot, csak az emésztést segíti.

Ebben a példában a terápiás együttműködés nem valósul meg. Az orvos direktív stílusa az aszimmetriát erősíti, a partneri viszony helyett. Ezt mutatja a racionális érvek előtérbe helyezése, a beteg aggodalmának háttérbe szorulása és az orvos megingathatatlan bizonyossága a gyógyszert illetően (lásd paternalisztikus modell, 2.2.). Az aszimmetria a kapcsolatépítés nyelvi elemeiben is megmutatkozik. A közös cselekvés MI-konstrukciói sem a kiragadott részletekben, sem a konzultáció többi részében nem jelennek meg. Továbbá a *fenét* reakció, a *Drága* megszólítás is növeli az aszimmetriát. Annak ellenére, hogy ez utóbbi kedves, a beteget alárendelt szerepbe helyezi (a beteg nem használhatná az orvos megszólítására). Ez az aszimmetria meg-

gátolja, hogy a beteg megfelelően tudja közvetíteni kétségeit vagy kérdéseit, és hogy azokra az orvos oldaláról megfelelő mértékű figyelem és válasz érkezen.

Az 5. rész példái rámutattak, hogy az orvos-beteg konzultáción a változásnak az egyik tipikus helyzete lehet a gyógyszerelváltás, amelyet eltérő mértékű elfogadás és terápiahűség kísérhet. A gyógyszerelváltás aktusa tehát lehetőséget adhat a beteg hozzáállásának, belső állapotainak a megváltozására az új gyógyszerhez és a későbbi terápiahűséghez kapcsolódóan. Ennek sikeressége nagymértékben múlik az orvos és a beteg közötti kommunikáción.

Már ezen a három eseten keresztül is megmutatkozik, hogy a változásfolyamatok olyan komplex, dinamikus jelenségek, amelyek nyelvileg számos különböző műveleten keresztül konstruálódnak meg, összekapcsolódva az orvos-beteg konzultációban megvalósuló cselekvésekkel és kommunikatív célkitűzésekkel (pl. a magyarázattal, kérdéssel, visszajelzéssel, meggyőzéssel, kapcsolatépítéssel, instruálással). A példákban a változással összefüggésben fontos szerepet kapott többek között a metaforizáció (Buchholz 1998; Kuna 2019: 70–4); a kapcsolatépítéshez kötődően a személyközi közelítés és távolítás művelete (Buchholz 2019; Kuna 2019: 83–6). Ebben kiemelkedőek a közös cselekvést, együttműködést, empátiát is kifejtő MI-konstrukciók és a megszólítások (Kuna 2016a, b; Csiszárík–Domonkosi 2018). Ezen túl azonban a meggyőzés további műveletei is változást indíthatnak el. Így például az értékekhez és az értékeléshez kapcsolódóan a polarizálás (Kuna 2019: 58–63); az evidenciák használata, az empátia, a beteg szempontjának bevonása kapcsán a perspektiválás (Kuna 2019: 74–83), amely új lehetőségeket ad az értelmezésre. Ilyen változást elindító perspektiválási műveletként írja le Muntigl és Horvath (2005: 224–5) a problémák nominalizálását, illetve az ok-okozati viszonyok számos nyelvi konstrukcióját, amellyel a páciens a saját, problémás viselkedését nyelvileg önmagától eltávolítja. Ezzel új perspektívát teremt, amelyen keresztül új értelmezés valósulhat meg. Mindezek a nyelvi eszközök azonban, máshogyan használva, a változások gátjává is válhatnak.

A változásfolyamatok komplex jelenségek. Minél teljesebb megértésükhöz, a pszichológiai és szociológiai vizsgálatokon és modelleken túl, egyre nagyobb mértékben járulnak hozzá a nyelvészeti kiindulású, különösen a pragmatikai és a társalgáselemzésen alapuló kutatások (Graf–Scarvaglieri–Spranz–Fogasy 2019). Ezeknek a helyzeteknek a felismerése, kommunikatív kezelése kiemelt fontosságú az együttműködő, közös tudáson és döntéson alapuló, az érzelmi dimenziót is figyelembe vevő betegcentrikus gyógyításban, és központi szerepet kap a terápiahűség kialakításában is. Egyes kutatások továbbá arra is rámutatnak, hogy a változás mint folyamat nemcsak a beteget érinti, hanem a gyógyító szakembereket is. Az egészségügyi szakemberek „nem-szemlegességének” tudatosítása (Rossi–Leone–Bigi 2017), valamint az ő változó nyelvi és társas viselkedésük is katalizátora lehet a betegben elinduló változásnak, a gyógyító kapcsolatnak és a gyógyítás szemléletének egyaránt (Youngson 2017).

6. Összegzés

A tanulmány az orvos-beteg kommunikáció kutatásának történetén keresztül rámutatott arra, hogy az elmúlt 60 évben jelentős változások történtek a gyógyítás általános

szemléletében, kutatási modelljeiben és módszereiben egyaránt. Az orvosközpontú, autoriter gyógyítási szemlélet mellett és helyett egyre nagyobb szerepet kap a személy- és betegközpontú megközelítés, amely napjainkban egyre inkább technológiailag meghatározott közegben valósul meg (Meskó 2016). Az orvos-beteg és tágabban véve az egészségügyi kommunikáció szisztematikus vizsgálatában kiemelkedő szerepet kapnak a folyamatelemzések és a diskurzus részleteit, kontextusát is vizsgáló mikroelemzések. Mára pedig a két irányzat összehangolására és kombinálására fogalmazódik meg egyre nagyobb igény.

A nyelvészeti elméleti és módszertani háttér a mikroelemzések területén játszik kiemelkedő szerepet, mert ezekben előtérbe kerülnek az interakció működésének szabályszerűségei, fordulói, társas tényezői, cselekvéstípusai. Az 1970-es évektől megfigyelhető, hogy a funkcionális nyelvészeti irányzatok, főként a társalgáselemzés, az interakcionális szociolingvisztika, valamint a pragmatika megújítja az orvos-beteg kommunikáció kutatását, egyfajta szociolingvisztikai és pragmatikai fordulatról beszélhetünk ezen a területen is (Frankel 2000; Bigi 2016). A nyelvészeti perspektíva a mai napig kiemelkedő szerepet játszik az orvos-beteg kommunikáció kutatásában, sőt a funkcionális nyelvészet alkalmazási lehetőségei a medikusképzésben is egyre fontosabbak (Emmertón-Coughlin 2019; Konopasky et al. 2019).

A változások elemzése azonban nemcsak alakulás- és kutatástörténeti szempontból tanulságos az orvos-beteg kapcsolatban, hanem mikroszinten, a diskurzusban is lényeges. A gyógyító kapcsolatban ugyanis alapvető szerepet kap a változás mint folyamat, amely több szinten is megragadható (fizikai értékek, érzelmek, attitűdök, társas viszonyok, viselkedés terén stb.). A tanulmány több példán is elemezve bemutatta, hogy a változás és az arról való kommunikáció alapvető szerepet kap a terápiás együttműködésben és az azt megvalósító cselekvésekben. Mindezek nyelvészeti szempontú kutatása még sok irányba folytatható, és számos új eredménnyel gazdagíthatja az orvosi és egészségügyi kommunikáció elméletét és gyakorlatát egyaránt. Frankel (2000: 100) szavaival élve: „Történetileg olyan időszakot élünk, amikor a nem klinikai közegekből származó nyelvi kutatások (pl. nyelvészet, szociológia) új tanulási és megértési eszközt kínálnak az orvostudomány számára.”¹³

SZAKIRODALOM

- Bales, Robert F. 1950. *Interaction process analysis: A method for the study of small groups*. Addison-Wesley, Reading, MA.
- Balint, Michael 1957. *The doctor, his patient and the illness*. Pittman, London. <https://doi.org/10.1097/00000441-195711000-00018>
- Bálint Mihály 1990. *Az orvos, a betegek és a betegség*. Animula, Budapest.
- Bartha Csilla – Hámori Ágnes 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. *Magyar Nyelvőr* 134: 298–321.
- Bigi, Sarah 2016. *Communicating (with) Care. A linguistic approach to the study of doctor-patient interactions*. IOS, Amsterdam/Berlin/Washington.

¹³ Az eredeti idézet: “Historically, this is a time when language studies, which typically have their origin in nonclinical disciplines such as linguistics and sociology, are being embraced as a powerful new tool for learning and understanding in medicine” (a szerző fordítása).

- Bolden, Galina B. 2000. Towards understanding practices of medical interpreting: interpreters' involvement in history taking. *Discourse Studies: an Interdisciplinary Journal for Study of Text and Talk* 2/4: 387–419. <https://doi.org/10.1177/146144560002004001>
- Boronkai Dóra 2009. *Bevezetés a társalgáselemzésbe*. Ad Librum, Budapest.
- Boronkai Dóra 2014. A konverzációelemzés alkalmazása az orvos-beteg kommunikáció kutatásában. In: Bocz Zsuzsanna (szerk.): *Szaknyelvi regiszterek és használati szinterek*. (Porta Lingua 2014) SZOKOE, Budapest, 17–34.
- Brown, James B. – Stewart, Moira – McCracken, Ed – McWhinney, Ian R. – Levenstein Joseph H. 1986. The patient-centred clinical method 2. Definition and application. *Family Practice* 3/2: 75–9. <https://doi.org/10.1093/fampra/3.2.75>
- Buchholz, Michael B. 1998. Die Metapher im psychoanalytischen Dialog. *Psyche* 52/6: 545–71.
- Buchholz, Michael B. 2019. Veränderung braucht Verbindung. In: Graf, Eva-Maria – Scarvaglieri, Claudio – Spranz-Fogasy, Thomas (Hrsg.) *Pragmatik der Veränderung. Problem- und lösungsorientierte Kommunikation in helfenden Berufen*. Narr, Tübingen, 75–95.
- Buda Béla 1977. Az orvos-beteg pszichológiája és a psychotherapia alapjai. In: Trencsényi Tibor (szerk.): *A gyakorló orvos enciklopédiája*. Medicina, Budapest, 45–80.
- Buda Béla 1994. *Fejezetek az orvosi szociológia és a társaslélektan tárgyköréből*. TÁMASZ, Budapest.
- Byrne, Patrick S. – Long, Barrie E. L. 1976. *Doctors talking to patients: A study of the verbal behaviours of doctors in the consultation*. HMSO, London.
- Charon, Rita – Green, Michele J – Adelman, Ronald D. 1994. Multi-dimensional interaction analysis: a collaborative approach to the study of medical discourse. *Social Science and Medicine* 39/7: 955–65. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(94\)90207-0](https://doi.org/10.1016/0277-9536(94)90207-0)
- Cicourel, Aron W. 1983. Hearing is not believing: Language and the structure of belief in medical communication, In: Todd, Alexandra Dundas – Fisher, Sue (eds.): *The social organization of doctor-patient communication*. Center for Applied Linguistics, Washington, 221–39.
- Cohen-Cole, Steven A. (ed.) 1991. *The medical interview: The Three Functional Approach*. MO: Mosby Year Book, St. Louis.
- Csabai Márta – Molnár Péter 1999. *Egészség, betegség, gyógyítás. Az orvosi pszichológia tankönyve*. Springer Orvosi Kiadó, Budapest.
- Csabai Márta – Csörsz Ilona – Szili Katalin 2009. *A gyógyító kapcsolat élménye. Kézikönyv és oktatólemez a kapcsolati készségek fejlesztéséhez*. Oriold és Társa Kiadó, Budapest.
- Csiszárík Katalin – Domonkosi Ágnes 2018. A gyógyító-beteg viszonylat megszólítási változatai egy mozgásszervi rehabilitációs osztály gyakorlatközösségében. *Acta Universitas de Carolo Eszterházy Nominatae XLIV*. (Sectio Linguistica Hungarica), 109–28.
- Domonkosi Ágnes 2016. Perspective and attitudinal deixis in Hungarian. *Jezyk, Komunikacja, Informacja / Language, Communication, Information* 11: 86–98.
- Domonkosi Ágnes – Kuna Ágnes 2015. A tetszikelés szociokulturális értéke. A tetszikelő kapcsolattartás szerepe az orvos-beteg kommunikációban. *Magyar Nyelvőr* 139: 39–63.
- Emanuel, Ezekiel J. – Emanuel, Lina L. 1992. Four Models of Physician-patient relationship. *The Journal of the American Medical Association* 267/16: 2221–6. <https://doi.org/10.1001/jama.267.16.2221>
- Emmerton-Coughlin, Heather 2019. Functional linguistics: the lens and the looking glass. *Medical Education* 53/12: 1167–75. <https://doi.org/10.1111/medu.14009>
- Engel, George L. 1977. The need for a new medical model: a challenge for biomedicine. *Science* 196: 129–36. <https://doi.org/10.1126/science.847460>
- Engel, George L. 1980. The clinical application of the biopsychosocial model. *The American Journal of Psychiatry* 137/5: 535–44. <https://doi.org/10.1176/ajp.137.5.535>

- Fisher, Sue – Todd, Alexandra 1986. *Discourse and institutional authority: Medicine, education and law*. Ablex, Norwood, Nj.
- Fogarasi, Katalin 2012. *Limited Assessability of Soft Tissue Injuries. Contrastive Terminological Analyses of Hungarian, Austrian and German Medical Diagnostic Reports*. Pécs (PhD Dissertation).
- Frankel, Richard M. 1984. From sentence to sequence: understanding the medical encounter through microinteractional analysis. *Discourse Process* 7: 135–70. <https://doi.org/10.1080/01638538409544587>
- Frankel, Richard M. 2000 the (socio)-linguistic turn in physician-patient communication research. In: Alatis, James E. – Hamilton, Heidi E. – Tan, Ai-Hui (eds.): *Linguistics, language and professions*. Georgetown University Press, Georgetown, 81–103.
- Graf, Eva-Maria – Spranz-Fogasy, Thomas 2018. Welche Frage, wann und warum?: Eine qualitativ-linguistische Annäherung an Frage-Sequenzen als zentrale Veränderungspraktik im Coaching. *Coaching Theorie & Praxis* 4: 17–32. <https://doi.org/10.1365/s40896-018-0021-4>
- Graf, Eva-Maria – Scarvaglieri, Claudio – Spranz-Fogasy, Thomas (eds.) 2019. *Pragmatik der Veränderung. Problem- und lösungsorientierte Kommunikation in helfenden Berufen*. Narr, Tübingen.
- Halász Renáta – Koppán Ágnes – Eklics Katalin 2016. A magyar orvosi szaknyelvoktatás új megközelítése a Pécsi Tudományegyetemen. In: Reményi Andrea Ágnes – Sárdi Csilla – Tóth Zsuzsa (szerk.): *Távlatok a mai alkalmazott nyelvészetben*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 71–9.
- Halász Renáta – Kárpáti Eszter – Eklics Katalin – Koppán Ágnes 2018. A betegközpontú szemlélet mint érték megjelenése a magyar orvosi szaknyelvoktatásban. In: Besznyák Rita (szerk.): *Tudásmegosztás, értékközvetítés, digitalizáció – trendek a szaknyelvoktatásban és -kutatásban*. (Porta Lingua 2018.) SZOKOE, Budapest, 237–48.
- Hámori Ágnes 2009. *A figyelem és a beszédaktusok összefüggései a társalgásban*. ELTE (Doktori értekezés), Budapest.
- Heritage, John 2019. *The Expression of Authority in US Primary Care: Offering Diagnoses and Recommending Treatment*. Paper presented at the Georgetown University Round Table 2018. Approaches to Discourse (preprint).
- Heritage, John – Maynard, Douglas W. (eds.) 2006a. *Communication in medical care. Interaction between primary care physicians and patients*. CUP, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511607172>
- Heritage, John – Maynard, Douglas W. 2006b. Problems and prospects in the study of physician-patient interaction: 30 years of research. *Annual Review of Sociology* 32/1: 351–74. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.32.082905.093959>
- Holmes, Janet 1992. Women's talk in public contexts. *Discourse and Society* 3/2: 131–50. <https://doi.org/10.1177/0957926592003002001>
- Husztai Judit – Wéber Katalin 2014. Interkulturális orvosi kommunikáció Európában. Egy tananyagfejlesztés tanulságai. In: Bocz Zsuzsanna (szerk.): *Szaknyelvi regiszterek és használati színterek*. (Porta Lingua 2014) SZOKOE, Budapest, 87–96.
- Hymes, Dell 1962. The ethnography of speaking. In: Gladwin, Thomas – Sturtevant, William C. (eds.): *Anthropology and Human Behavior*. Anthropology Society of Washington, Washington D.C.
- Hymes, Dell 1974. *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Inui, Thomas S. – Carter, William B. 1985. Problems and prospects for health services research on provider-patient communication. *Medical Care* 23/5: 521–38. <https://doi.org/10.1097/00005650-198505000-00013>

- Kárpáti Eszter 2015. Az orvosi nyelvhasználat szerepéről. In: Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Nyelv, kultúra, társadalom*. KJF, Székesfehérvár; Tinta Könyvkiadó, Budapest, 119–25.
- Koerfer, Armin – Albus, Christian (Hrsg.) 2018. *Kommunikative Kompetenz in der Medizin. Ein Lehrbuch zur Theorie, Didaktik, Praxis und Evaluation der ärztlichen Gesprächsführung*. Verlag für Gesprächsforschung, Göttingen. (<http://www.verlag-gespraechsforschung.de/2018/pdf/kommunikative-kompetenz.pdf>, letöltés: 2018. 09. 10.)
- Koerfer, Armin – Reimer, Thomas – Albus, Christian 2018. Beziehung aufbauen. In: Koerfer, Armin – Albus, Christian (Hrsg.): *Kommunikative Kompetenz in der Medizin. Ein Lehrbuch zur Theorie, Didaktik, Praxis und Evaluation der ärztlichen Gesprächsführung*. Verlag für Gesprächsforschung, Göttingen, 815–51. (<http://www.verlag-gespraechsforschung.de/2018/pdf/kommunikative-kompetenz.pdf>, letöltés: 2018. 09. 10.)
- Kollár János OK Világ. Kommunikációs társasjáték az orvosképzésben *Lege Artis Medicinae* 26/4: 189–94.
- Konopasky, Abigail – Ramani, Divya – Ohmer, Megan – Durning, Steven J – Artino, Anthony R. Jr. – Battista, Alexis 2019. Why health professions education needs functional linguistics: the power of ‘stealth words.’ *Medical Education* 53/12: 1187–95. <https://doi.org/10.1111/medu.13944>
- Korsch, Barbara M. – Negrete, Vida Francis 1972. Doctor-patient communication. *Scientific American* 277/2: 66–75. <https://doi.org/10.1038/scientificamerican0872-66>
- Kránicz Rita 2015. *Kórházpedagógus tanóráinak interakciós vizsgálata*. PTE, Pécs (doktori értekezés).
- Kránicz Rita – Sárkányiné Lőrinc Anita – Hambuchné Köhalmi Anikó 2018. Kommunikatív funkciók vizsgálata gasztroenterológus-beteg párbeszédekben. In: Besznay Rita (szerk.): *Tudásmegosztás, értékközvetítés, digitalizáció – trendek a szaknyelvoktatásban és -kutatásban*. (Porta Lingua 2018.) SZOKOE, Budapest, 399–410.
- Kuna Ágnes 2016a. Személydeixis és önreprezentáció az orvos-beteg találkozásokon Az első személyű deiktikus elemek mintázatai az orvosi kommunikációban. *Magyar Nyelvőr* 140: 316–32.
- Kuna, Ágnes 2016b. Hogy tetszik lenni? Hogy vagyunk, hogy vagyunk? *Magyar Orvosi Nyelv* 16/2: 75–9.
- Kuna Ágnes 2019. *Nyelv, meggyőzés, gyógyítás. A meggyőzés nyelvi mintázatai a 16–17. századi orvosi receptben*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kuna Ágnes – Kaló Zsuzsanna 2013. *Orvos-beteg kommunikáció és az érzelm kifejezés nyelvi elemzése a családorvosi gyakorlatban*. A MPT XXII. ELTE PPK, Budapest.
- Kuna Ágnes – Kaló Zsuzsa 2014. Az orvos-beteg kommunikáció a családorvosi gyakorlatban. In: Veszelszki Ágnes – Lengyel Klára (szerk.): *Tudomány, technolektus, terminológia. A tudományok, szakmák nyelve*. Éghajlat, Budapest, 117–30.
- Kuna Ágnes – Hámori Ágnes 2019. „Hallgatok, mi a panasz?” A metapragmatikai reflexiók szerepei és mintázatai az orvos-beteg interakciókban. In: Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*. Eötvös Collegium, Budapest, 260–83.
- Kuna Ágnes – Ludányi Zsófia 2019. Terminológiai elvek az orvosi szaknyelvben és a gyógyító kommunikációban. Problémák, tendenciák, ideológiák. In: Fóris Ágota – Bölszkei Andrea (szerk.): *Terminológiasztratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. L’Harmattan, Budapest, 105–20.
- Lennard, Henry L. – Bernstein, Arnold 1960. *The autonomy of psychotherapy: system of communication and expectation*. Columbia University Press, New York.
- Ley, Philip 1979. Memory for medical information. *British Journal of Social and Clinical Psychology* 18/2: 245–55. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8260.1979.tb00333.x>

- Levenstein, Joseph H. – McCracken, Ed – McWhinney, Ian R. – Stewart, Moira – Brown, James B. 1986. The patient-centred clinical method 1. A model for the doctor-patient interaction in family medicine. *Family Practice* 3/1: 24–30. <https://doi.org/10.1093/fampra/3.1.24>
- Léder László 2013. *A gyógyító kommunikáció. Praktikus tanácsok házi orvosoknak*. KM-Pharmamédia Kft., Budapest.
- Ludányi, Zsófia 2020. Language ideologies in contemporary Hungarian organized medical language management. *Slovo a slovesnost* 81/2: 81–110.
- Macagno, Fabrizio – Bigi, Sarah 2017. Analyzing the pragmatic structure of dialogues. *Discourse Studies* 19/2: 148–68. <https://doi.org/10.1177/1461445617691702>
- McKinlay, John B. – Marceau, Lisa D. 2002. The End of the Golden Age of Doctoring. *International Journal of Health Services* 32: 379–416. <https://doi.org/10.2190/JL1D-21BG-PK2N-J0KD>
- Mány Dániel 2019. Idegen szavak autentikus és fordított orvosi szövegekben: fordítási stratégiák angol, magyar és francia betegtájékoztatók tükrében. In: Horváth Ildikó (szerk.): *TransELTE 2018*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 23–38.
- Menz, Florian – Nowak, Peter 1992. Kommunikationstraining für Ärzte und Ärztinnen in Österreich. Eine Anamnese. In: Fiehler, Reinhard – Sucharowski, Wolfgang (Hrsg.): *Kommunikationsberatung und -ausbildung. Anwendungsfelder der Diskursforschung*. Westdeutscher Verlag, Opladen, 79–86. https://doi.org/10.1007/978-3-322-85086-7_6
- Menz, Florian – Al-Roubaie, Ali 2008. Interruptions, status and gender in medical interviews: the harder you brake, the longer it takes. *Discourse and Society* 19/5: 645–66. <https://doi.org/10.1177/0957926508092247>
- Menz, Florian – Lalouschek, Johanna – Gstettner, Andreas 2008. *Effiziente ärztliche Gesprächsführung. Optimierung kommunikativer Kompetenz in der ambulanten medizinischen Versorgung. Ein gesprächsanalytisches Trainingskonzept*. LIT-Verlag, Münster.
- Menz, Florian 2011. Doctor-patient communication. In: Wodak, Ruth – Johnstone, Barbara – Kerswill, Paul (eds.): *The Sage Handbook of Sociolinguistics*. SAGE, Los Angeles/California, 330–44. <https://doi.org/10.4135/9781446200957.n24>
- Meskó Bertalan 2016. *Az orvoslás jövője. Ember és technológia*. HVG, Budapest.
- Merlini, Raffaella – Favaron, Roberta 2005. Examining the 'voice of interpreting' in speech pathology. *Interpreting: International Journal of Research and Practice in Interpreting* 7/2: 263–302. <https://doi.org/10.1075/intp.7.2.07mer>
- Mishler, Elliott G. 1984. *The discourse of medicine: Dialects of medical interviews*. Ablex, Norwood, NJ.
- Molnár Péter – Csabai Márta 1994. *A gyógyítás pszichológiája*. Budapest: Springer Hungarica.
- Muntigl, Peter – Horvath, Dam 2005. Language, psychotherapy and client change. An interdisciplinary perspective. In: Wodak, Ruth – Chilton, Paul (eds.): *A new agenda in (Critical) Discourse Analysis. Theory, Methodology and Interdisciplinarity*. (Discourse approaches to politics, society and culture, 13). Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 213–39. <https://doi.org/10.1075/dapsac.13.14mun>
- Nowak, Peter 2009. *Eine Systematik sprachlichen Handelns von Ärzt/inn/en. Metastudie über Diskursforschungen zu deutschsprachigen Arzt-Patient-Interaktionen*. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Parsons, Talcott 1951. *The social system*. Free Press, New York.
- Pilling János (szerk.) 2008. *Orvosi kommunikáció*. Medicina, Budapest.
- Pilling János 2018. *Orvosi kommunikáció a gyakorlatban*. Medicina, Budapest.

- Rossi, Maria – Grazia – Leone, Daniela – Bigi, Sarah 2017. The ethical convenience of non-neutrality in medical encounters: argumentative instruments for health care providers. *Teoria 2*: 139–57.
- Roter, Debra – Larson, Susan 2002. The Roter Interaction analysis System (RIAS): Utility and flexibility for analysis of medical interaction. *Patient Education Counseling* 46/4: 243–51. [https://doi.org/10.1016/S0738-3991\(02\)00012-5](https://doi.org/10.1016/S0738-3991(02)00012-5)
- Sacks, Harvey – Schegloff, Emanuel – Jefferson, Gail 1974. A Simplest Systematics for the Organization of Turn Taking in Conversation. *Language* 50: 696–735. <https://doi.org/10.1353/lan.1974.0010>
- Sandvik, Margareth – Eide, Hilde – Lind, Marianne – Graugaard, Peter K. – Torper, Jorun – Finset – Arnstein 2002. Analyzing medical dialogues: strength and weakness of Roter’s inter action analysis system (RIAS). *Patient Education and Counselling* 46: 235–41. [https://doi.org/10.1016/S0738-3991\(02\)00014-9](https://doi.org/10.1016/S0738-3991(02)00014-9)
- Sárkányiné Lőrinc Anita 2015. *A családorvos – akut beteg kommunikáció nyelvészeti vonatkozásai*. PTE, Pécs (doktori értekezés).
- Sárkányiné Lőrinc Anita – Kránicz Rita – Rébék-Nagy Gábor – Hambuch Anikó 2017. Az egészségügyi intézményi kommunikáció változása és a párbeszédtek szekvenciális mintázata. In: Besznyák Rita (szerk.): *Szaknyelvhasználat: a tudomány és a szakma nyelvének alkalmazása* (Porta Lingua 2017) SZOKOE, Budapest, 407–14.
- Skordai Anna 2019. Ön- és tudásrepresentáció a fogorvosi ellátáshoz kötődő fórumokon. In: Furkó Péter (szerk.): *Az önképtől és tudásrepresentációtól a hatalommegosztásig – tanulmányok a bölcsészettudomány, a hittudomány és a jogtudomány területeiről*. L’Harmattan, Budapest, 111–20.
- Silverman, David 1997. *Discourse of counselling: HIV counselling as social interaction*. Sage, London.
- Spranz-Fogasy, Thomas 2005. Kommunikatives Handeln in ärztlichen Gesprächen. Gesprächseröffnung und Beschwerdenexploration. In: Neises, Mechtild – Ditz, Susanne – Spranz-Fogasy, Thomas (Hrsg.): *Psychosomatische Gesprächsführung in der Frauenheilkunde. Ein interdisziplinärer Ansatz zur verbalen Intervention*. Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, Stuttgart, 17–47.
- Spranz-Fogasy, Thomas – Becker, Maria – Menz, Florian – Nowak, Peter 2014. *Literatur zur Medizinischen Kommunikation*. (<https://ids-pub.bsz-bw.de/frontdoor/index/index/docId/5071>; letöltés: 2019. 04. 21.)
- Stewart, Moira – Brown, Judith B. – Weston, Wayne W. – McWhinney, Ian R. – McWilliam, Carol L. – Freeman, Thomas R. (eds.) 1995. *Patient-centered medicine. Transforming the clinical method*. Sage, London.
- Szasz, Thomas S. – Hollender, Marc 1956. A contribution to the philosophy of medicine: the basic model of doctor-patient relationship. *Archives of Internal Medicine* 97/5: 585–92. <https://doi.org/10.1001/archinte.1956.00250230079008>
- Tátrai, Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Udvardi, Anna 2019. The role of linguistics in improving the evidence base of healthcare communication. *Patient Education and Counseling* 102/2: 388–93. <https://doi.org/10.1016/j.pec.2018.09.012>
- Youngson, Robin. 2017. *Együttérző gyógyítás. Szemléletváltás az orvoslásban*. HVG, Budapest.
- Varga Katalin (szerk.) 2011. *A szavakon túl. Kommunikáció és szuggesztió az orvosi gyakorlatban*. Medicina Kiadó Zrt., Budapest.
- Varga Katalin – Józsa Emese 2013. Új módszer a kétszemélyes interakciók szubjektív értékelésére: A Diádikus Interakciós Harmónia kérdőív. *Magyar Pszichológiai Szemle* 68/3: 419–40. <https://doi.org/10.1556/MPSzle.68.2013.3.03>

- Varga Katalin – Diószeghy Csaba 2001. *Hűtésbefizetés, avagy a szuggesztiók szerepe a mindennapi orvosi gyakorlatban*. Pólya Kiadó, Budapest.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding pragmatics*. Arnold, London/NY/Sydney/Auckland.
- Waitzkin, Howard 1991. *The politics of medical encounters*. Yale University Press, New Haven, CT.
- West, Candace 1990. Not just doctors' Orders: directive response sequences in patients' visits to women and men physicians *Discourse and Society* 1/1: 85–112. <https://doi.org/10.1177/0957926590001001005>
- West, Candace 1984. *Routine complications: Troubles with Talk between doctors and patients*. Indiana University Press, Bloomington.

INTERNETES FORRÁSOK

- [1] Pilling János: Az orvos-beteg kapcsolat modelljei. <https://egeszsegugyimarketing.hu/orvos-beteg-kommunikacio-pilling-janostol/> (letöltés: 2019. 11. 30.)
- [2] SAS-OK, Szuggesztiók Alkalmazása a Szomatikus Orvoslásban Képzés <https://www.sas-ok.hu/> (letöltés: 2020. 04. 28.)
- [3] Major NCDs and their risk factors. <https://www.who.int/ncds/introduction/en/> (letöltés: 2019. 12. 20.)

Kuna Ágnes
egyetemi adjunktus
ELTE BTK

<https://orcid.org/0000-0001-9447-6285>

SUMMARY

Kuna, Ágnes

Changes in doctor–patient communication Changing attitudes, methods, and practice

In the research on, and description of, doctor–patient communication, the notion of change occurs increasingly and at multiple levels. This paper has a double purpose with respect to the study of such change. It presents the historical evolution of research on doctor–patient communication in the modern age, its major stages, and current trends in both theory and methodology. Especially heavy emphasis is laid on the role of the linguistic approach that has significantly altered the research on doctor–patient communication, and has a major impact on it even today. Another main aim of the paper is to study the process of change at the micro-level, in a pragmatic perspective. Accordingly, it points out certain social and communicative aspects of the changes via a concrete analysis of actual doctor–patient interactions.

Keywords: doctor–patient communication, linguistics and medical communication, functional pragmatics, change, language strategies.

Szavak gyakoriságának szubjektív megítélése gyermekkorban

1. Bevezetés

A gyermeket körülvevő beszélőközeg által használt nyelvi jelek elraktározása az anyanyelv-elsajátítás során történik. Az agyunknak azt a részét, amelyben az adott nyelv különböző egységeire vonatkozó információkat (lexikális elemek, morfológiai és szintaktikai szabályok, fonológiai információk) tároljuk, mentális lexikonnak nevezzük (Gósy 2005). Ennek a rendszernek a működtetése teszi lehetővé a beszédalapú kommunikációt, hiszen ennek aktiválása mind a beszédprodukción, mind pedig a beszédfeldolgozás során nélkülözhetetlen. A mentális lexikon feltöltése az anyanyelv-elsajátítás kezdetén indul, és gyakorlatilag egész életünk során folytatódik. Ebből következik, hogy a mentális lexikonban tárolt információk, illetve a mentális lexikon felépítésének különböző aspektusai személyenként nagymértékben eltérnek (Gósy 2005). Többek között befolyásolja a gyermek közvetlen környezetéből érkező nyelvi input, a beszélő környezet nyelvfeljesztő hatása, a tágabb értelemben vett szociokulturális környezet, az intézményesített oktatás, majd később a szakma, a hobbi stb.

A mentális lexikon felépítésével és működésével számos magyar és nemzetközi kutatás foglalkozik (vö. Gósy 1998; Navracscics 2001; Aitchison 2003; Lengyel Zs. 2008; Kovács 2013; Bóna–Imre 2017), így számos meghatározása ismeretes. Hasonlították szótárhoz, madárkalitkához (Platón), kincses tárhoz (Ciceró), könyvtárhoz (Kant) (Gósy 2005), illetve metróhálózathoz (Aitchison 2003) is. A 21. század elejére tehető a matematikai hálózat kutatás kezdete, amely a komplex rendszerek újszerű megközelítését hozza. A hálózatelmélet egyik alapfeltevése, hogy ezek a komplex hálózatok (internet, sejtek stb.) hasonlíthatnak egymásra, és jellemzőik így matematikailag leírhatók. Bár a mentális lexikont számos szerző jellemzi valamiféle hálózatként, a nyelv (és azon belül a mentális lexikon) hálózatközpontú vizsgálata viszonylag új kutatási terület, amelyet nem csupán nyelvészek, hanem matematikusok és fizikusok is alakítanak (Kovács 2013). Az utóbbi évek kutatásai a magyar mint idegen nyelv tanításának szempontjából vizsgálták a mentális lexikon felépítését és elemeinek kapcsolódását (vö. Marthy 2010; Nádor 2013). Ezek a szóasszociációs kísérletek nem csupán a mentális lexikon szerkezetének nyelvspecifikus leírását teszik lehetővé, hanem jelentősen hozzájárulhatnak a nyelvtanítás sikerességéhez is (Somos 2015).

Felépítésével kapcsolatban számos, olykor egymásnak ellentmondó elképzelés létezik, abban azonban a legtöbb kutató egyetért, hogy a mentális lexikon alapvetően három területre bontható: az aktív, a passzív és az éppen aktivált szókincs (vagy rész). Ezeknek az egységeknek a határai, illetve tartalmuk élethelyzettől függően folyamatosan változnak (Gósy 2005), a bennük tárolt elemek pedig gyakran „vándorolnak”. Az aktív tartományhoz tartoznak azok a nyelvi és beszédjelek, amelyek az *egyén* nyelvhasználatában gyakran előfordulnak. A passzív részben található azok a elemek, amelyek *ugyanezen* egyén nyelvhasználatában ritkábban aktivizálódnak. Az aktivált szókincs az egy adott beszédhelyzetben, a kommunikációs célnak megfelelően aktivált nyelvi és beszédjeleket jelenti, amelyek mind az aktív, mind a passzív részben tárolódhatnak.

A mentális lexikon tartalma, illetve elemeinek elrendeződése és egymáshoz való viszonya nem csupán egyének között, hanem egyazon személy különböző élet-helyzeteiben vagy életszakaszaiban is változik. A tárolt lexikális elemek száma természetesen folyamatosan növekszik az anyanyelv-elsajátítás során, ám az elemek mentális lexikonon belüli helye sem állandó. Ha a gyermek új szót hall (amely mentális lexikonának nem képezi még részét), először a kontextus alapján megpróbálja értelmezni, majd az új elem beépül a passzív szókincsbe (Gósy 2005). Az életkor előrehaladásával és a nyelvi környezet változásával (pl. intézményesített oktatás kezdete, új tantárgyak tanulása, szakkörökön és sportfoglalkozásokon való részvétel stb.) ugyanez a lexikális elem – a beszédprodukción és a beszédfeldolgozás során történő gyakori aktiválásnak köszönhetően – később átkerülhet az aktív szókincsbe. Az írott vagy hangzó szöveg megértésének sikerességét a lexikális hozzáférés stabilitása és sebessége befolyásolja. Ebből következik, hogy minél több olyan szó fordul elő egy adott szövegben, amely nem tagja a gyermek mentális lexikonának, vagy azt csak ritkán szükséges a mindennapi nyelvhasználat során aktiválnia, annál bizonytalanabb és nehezebb az értés (Gósy 2005).

Az anyanyelv-elsajátítás során a szókincs mennyiségi és minőségi változásokon is keresztül megy (Bóna 2017). Gósy és Kovács (2001) a mentális lexikont vizsgálta szóasszociációkon keresztül, az eredmények pontos képet adnak a pubertáskorú, 12-13 éves gyermekek által ismert mentális szavak és lexémák életkori sajátosságairól (kutatásuk alapjául Cser János 1939-es szóasszociációs kísérlete szolgált). Eredményeik alapján elmondható, hogy a 13 évesek szignifikánsan több mentális szót és lexémát aktiváltak, mint a 12 évesek. Az eredményeket egyrészt a mentális lexikon kitöltöttségével (az abban tárolt elemek kvantitatív különbségével) magyarázzák, másrészt pedig azzal, hogy az idősebb korosztálynál a lexikális hozzáférés gyorsabban és pontosabban működik (Gósy–Kovács 2001). A szófaji megoszlás tekintetében elmondható, hogy a 12-13 éveseknél egyaránt a főnevek dominálnak, ezt követik az igék, a melléknévek, az igenevek és a határozószók (Gósy–Kovács 2001).

A szókincs összetételének változásában kulcsfontosságú szerepe van az oktatási rendszernek, amely hatására a szókincs specifikusan (pl. tantárgyi kereteken mentén) bővül (vö. Lukács et al. 2014; Bunta et al. 2016). A szókincs átrendeződését mutatja be Horváth (2016) kísérlete, aki a *játszik* szó relatív gyakoriságát vizsgálta 7–9 éves gyermekek narratívájában. Azt találta, hogy míg a *játszik* előfordulása fokozatosan csökken, más szavaké (pl. *iskola*) növekszik. A szókincs változása természetesen nem fejeződik be 9 éves korban; 10-14, illetve 18-24 éves beszélők esetében is nagy különbségeket figyelhetünk meg (Lengyel Zs. 2011).

A mentális lexikon felépítését, illetve a lexikális hozzáférés (temporális) sajátosságait meghatározó tényezők vizsgálatában az életkor előrehaladása mellett az egyik legfontosabb kérdés, hogy a lexikális hozzáférés során milyen „formájú” elemeket érünk el, azaz kész szóalakokat vagy pedig különálló morfémákat aktiválunk. A holisztikus modell szerint minden szóalak önálló reprezentációval rendelkezik (Butterworth 1983), bizonyos nyelvek esetében azonban (pl. finn vagy magyar) valószínűtlennek tűnik a több száz lehetséges alak különálló szóként való tárolása. Pléh szerint (2000) – többek között – nincs elegendő időnk arra, hogy minden egyes

szóalakot legalább egyszer halljunk. A dekompozíciós modellek (vö. Stanners et al. 1979; Caramazza et al. 1985) a mentális lexikon kettős tagolódását feltételezik: a szótövek és a toldalékok külön egységként tárolódnak. E modellek előnye, hogy lehetséges magyarázatot adnak arra, miért nehezebb a toldalékolt szavak aktiválása: ezeknek az alakoknak az „összetevőit” két külön helyről kell lehívnunk, majd bizonyos szabályok szerint összeillesztenünk (Gósy 2005). Az ehhez szükséges többletenergia okozhatja az ilyen alakok produkciójának és a feldolgozásának nehezítettségét. A szótövek és a toldalékok elkülönülő tárolása esetén a szófelismerés során analitikus megközelítés feltételezhető. A két ellentétes elmélet között léteznek átmeneti modellek is, amelyek szerint bizonyos szóalakok egészen teljesen tárolódnak (pl. együttesen gyakrabban aktivált szótő-toldalék párok), míg más szavak a toldalékoktól különálló bemenettel rendelkeznek (Vannest–Boland 1999). A legvalószínűbb válasz az, hogy a nyelvek morfológiai sokfélesége miatt lehetetlen univerzális működésmechanizmust meghatározni (Libben–Jarema 2004). Vélhetően a gazdag morfológiájú, agglutináló nyelvek beszélőinek mentális lexikona másként strukturálódik, mint a nem agglutináló nyelvet beszélőké.

2. A lexikális hozzáférés és a szógyakoriság kapcsolata

A lexikális hozzáférés folyamatát – különös tekintettel a temporális jellemzőkre – befolyásoló hatások közül a legtöbbet kutatott a szógyakoriság tényezője, amely mind a produkciót, mind pedig a szófelismerést is érinti (Pléh–Lukács 2015). A szógyakoriság különböző módokon befolyásolhatja a lexikális aktivációt: a gyakoribb szavakat vagy szó szerkezeteket rövidebb idő alatt vagy kevesebb erőfeszítéssel hívjuk elő (Jurafsky et al. 2002). Ebből adódik, hogy számos pszicholingvisztikai vizsgálat támaszkodik a nyelvstatisztika eredményeire és módszereire (vö. Miller 1951; Baayen et al. 1997; Kostić 1995), illetve tekinti kiindulópontjának a Zipf-törvényt (Zipf 1949).

A szógyakoriság lexikális hozzáférésre gyakorolt hatásával kapcsolatos kutatásokra vonatkozóan több módszertani kérdés is felmerül. Egyrészt ezek a kutatások jellemzően írott nyelvi korpuszok elemzésén alapulnak, így nem sokat árulnak el a beszélt nyelvben előforduló szavak gyakorisági eloszlásairól. Másrészt az egyes szavak használati gyakorisága és ezzel összefüggésben ezek aktiválási sajátosságai az idő múlásával és az egyén környezetének függvényében nagymértékben változhatnak (Pléh–Lukács 2015). Harmadrészt pedig elképzelhető, hogy a lexikális hozzáférést egyáltalán nem az adott nyelv lexikális egységeinek statisztikai eszközökkel mért gyakorisága, hanem ezek egyéni nyelvhasználatban való előfordulása határozza meg. Elsőként Caroll (1971) foglalkozott annak a lehetőségével, hogy a szógyakoriságról szubjektív benyomásunk is lehet. Vizsgálatában a kísérleti személyeknek szavak gyakoriságáról kellett ítéletet hozni. Kísérletének érdekessége, hogy a nyelvhez különböző módon viszonyuló adatközlőket vont be. Az eredmények azt mutatták, hogy a szótárírók szubjektív ítéletei erősen korreláltak az objektív gyakorisággal, míg az egyetemisták ítéletei kevésbé. Az előbbi csoport eredményeit magyarázhat-

ja – többek között – a feltételezett metanyelvi tudásuk. Hasonló kísérletet végzett Desrochers és Bergeron (2000), amelyben a kísérleti személyek egy hétfokozatú skálán osztályozták francia főneveket. Ferrand és munkatársai (2008) arra hívták fel a figyelmet, hogy (a kanadai franciában) bizonyos szemantikai mezőhöz kapcsolódó szavakat alulbecsülnek, míg más mezőkhöz tartozókat túlbecsülnek, így a szubjektív gyakorisági megítélésre ez a tényező is hatással lehet.

3. Szövegnehézségi mutatók

A szövegnehézség fogalmának számos eltérő definíciója ismeretes. Az egyik legáltalánosabb meghatározás szerint a szövegnehézség olyan tényező, amely megmutatja, hogy milyen nehezen vagy könnyen értünk meg egy adott szöveget az írás *stílusának* köszönhetően (Klare 1963). McLaughlin (1969) definíciójában a szöveg különböző aspektusai mellett már figyelembe veszi a szöveg olvasóját (vagy hallgatóját is): a szövegnehézséget a szöveg és a befogadó viszonya mentén írja le, és megemlíti, hogy fontos tényező az is, hogy milyen figyelemfelkeltőnek és érdekesnek találunk egy adott írott vagy hangzó közlésegyiséget. Hargis és munkatársai (1998), Klare-hez hasonlóan, általános definíciót adnak a szövegnehézségre, amelyben a befogadó viszonya a szöveghez nem jelenik meg: a szövegnehézség azt mutatja meg, hogy egy szöveg szavait és mondatait milyen könnyedén tudjuk elolvasni. Fontos kiemelni, hogy a szövegnehézség (*readability*) és az olvashatóság (*legibility*) nem azonos terminusok: utóbbi nem a szöveg nyelvi összetettségére (szavak, mondatok jellemzői, a szöveg stílusa stb.) utal, hanem a szöveg megjelenésére, például a betűtípusra vagy a betűk méretére.

Az 1920-as évektől kezdődően számos oktatás- és olvasáskutató foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy egy adott szövegegység szókinccse és mondatainak hossza miként befolyásolja a szöveg nehézségét, illetve hogy miként hozható létre egy olyan egységes mérőszám, amely ezeket a tényezőket figyelembe véve számszerűsítve kifejezheti az adott szöveg nehézségi szintjét. Az így létrehozott mérőszámokat számos különböző területen alkalmazták, beleértve az újságírást, az egészségügyet, illetve a különböző jogi és biztosítási szolgáltatásokat. Az amerikai hadsereg saját szövegnehézségi mérőszámai alapján állította össze oktatóanyagait (DuBay 2004). Az első, tankönyvek szövegnehézségének meghatározására létrehozott formula Lively és Pressey (1923) nevéhez köthető. Mérőszámukban figyelembe vették, többek között, az ezer szóra eső különböző szavak számát. Az egyik legismertebb és a tudományos kutatásokban használt, a szövegyanyagok nehézségének meghatározására is leggyakrabban alkalmazott mérőszám a Fog-index (Gunning 1952), amely mindössze két változót vesz figyelembe: az átlagos mondathosszt és a kettő (majd későbbi változataiban három) szótagnál hosszabb szavakat. A 20. század második felében további mérőszámokat dolgoztak ki, ezeknél már újabb tényezőket is figyelembe vettek, így a szövegnehézség kutatásának új irányvonala rajzolódott ki. Többek között fontos változás, hogy a különböző formulák kidolgozásában már nyelvészeti és kognitív kérdések is felmerültek, illetve számos oktatáskutató úgy

vélte, hogy a szöveg nehézsége pontosabban megítélhető, ha az – valamilyen módon – nem mentes a szubjektivitástól (DuBay 2004). A szövegnehézség meghatározására használatos mérőszámok elsősorban az angol nyelvre alkalmazhatók, hiszen ezek főként az adott nyelv morfológiai, szintaktikai és szövegszervezési sajátosságain alapulnak. A Fog-index, bár használható magyar nyelvű szövegeken, nem veszi figyelembe a magyar nyelv agglutináló jellegét, így a szöveg nehézségéről adott kép torzulhat.

Az egyén mentális lexikonának tartalmát, illetve a lexikális hozzáférés folyamatát számos tényező befolyásolja. Ezeknek a tényezőknek az egyike, amely összefügg az egyén élethelyzetének változásaival, illetve az egyén környezetéből érkező nyelvi információ összetételével, a szavak gyakorisága. A szógyakoriság többek között meghatározza a mentális lexikon elemeinek aktiválásához szükséges erőfeszítést és a hozzáférés temporális jellemzőit. A ritkábban előforduló szavak előhívása bizonytalanabb, amely a nyelvi alapú információ globális feldolgozását nehezíti. A szógyakoriságokról alkotott szubjektív ítéletek mint lexikális mérőszámok így hozzájárulhatnak egy, a különböző szövegek nehézségét mérő index kialakításához.

Kutatásomnak két célja volt: (i) különböző szófajú és morfológiai felépítésű szavak gyakoriságérzetének vizsgálata 10–11 és 13–14 évesek körében és (ii) egy, a lexikális mérőszámokat kiindulópontként felhasználó, a magyar nyelv morfológiai jellegzetességeit figyelembe vevő szövegnehézségi index alapjainak a kialakítása.

A kutatáshoz két hipotézist állítottam fel:

1. A különböző szavak aktiválása függ az életkortól.
2. A gyakorisági döntések egyazon életkori csoporton belül nem függetlenek a szókatóriáktól.

4. Adatközlők, anyag, módszer

A kutatásban 50 adatközlő vett részt, akiket két különböző életkori csoportból (10–11 évesek és 13–14 évesek) válogattunk ki véletlenszerű mintavételi módszerrel. Az adatközlők mindegyike magyar anyanyelvű, tipikus fejlődésű és ugyanazon vidéki általános iskola 5. és 7. osztályába jár. A kísérletbe való bevonásukban az osztályok magyartanára volt segítségemre.

A kutatáshoz egy 45 elemből álló szólistát alkalmaztam. A szólista elemei különböző szókatóriákhoz tartoznak. A szókatóriák kialakításában és elemeinek a kiválasztásában elsődleges szempont az volt, hogy minden szófaj arányosan képviselve legyen. Az egyes, általam meghatározott szókatóriák nem egyeznek teljesen a szófaji határokkal, hiszen bizonyos kategóriák szűkebb szótípust fednek le, illetve bizonyos esetekben a szókatóriák kiválasztásánál nem a szófaji besorolást vettem alapul, hanem egyéb tényezőket, például a szó eredetét (idegen eredetű szavak) vagy a szó morfológiai szerkezetét (toldalékoltszavak, igeekötős igeik). A vizsgálatban alkalmazott szókatóriák meghatározása így szófaji besorolás, morfológiai felépítés, illetve a szó eredete szerint történt. Ennek megfelelően a szólista elemeit 11 kate-

góriába osztottam: konkrét jelentésű egyedi és anyagnevek toldalék nélkül (*bokor*) és legalább két toldalékkal ellátva (*szekrényekkel*), konkrét jelentésű gyűjtőnevek (*közönség*), elvont értelmű köznevek toldalék nélkül (*emberszeretet*) és legalább két toldalékkal ellátva (*jólneveltségeteknek*), hétköznapi igék (beleértve a főnévi ige- neveket) időjel nélkül és időjellel (*beszéltek, úsztatsz, mászni*), igekötős igék (*meg- nyomja*), igekötős igék, amelyek jelentése teljesen eltér az igekötő nélküli alakétól (*megeőrltet, felhajt*) gyakori melléknevek toldalék nélkül és toldalékkal ellátva (*bo- rús, elolvasandó, legvagányabbik*), határozószók (*holnapután, benn, gondosan*) és idegen eredetű szavak (*konzol, megreguláz, monitor*).

Az adatközlőket arra kértem, hogy a szólista minden elemét osztályozzák egy 1-től 5-ig terjedő Likert-skálán aszerint, hogy az adott szót egyéni nyelvhasználatukban milyen gyakran ejtik vagy hallják (1 = nagyon ritkán használom és hallom; 2 = rit- kán használom és hallom; 3 = közepesen gyakran használom és hallom; 4 = eléggé gyakran használom és hallom; 5 = nagyon gyakran használom és hallom). A kísérletet megelőzően a kérdőív használatát egy 5 adatközlőből álló mintán próbáltam ki. A próbakísérletek azt igazolták, hogy már a 10 évesek is képesek a feladat megoldására, vagyis választ tudnak adni arra, hogy egy szót milyen gyakran (vagy ritkán) mondanak ki, illetve hallanak a környezetükben. A kérdőív kitöltése az iskolai ma- gyarórán történt, a kísérletvezető és a magyartanár felügyelete mellett. A gyerekek- nek pontosan megmagyaráztuk, hogy mit jelentenek az egyes osztályzatok.

Az eredmények elemzése során az egyes szavakra, illetve szó kategóriákra kapott gyakorisági átlagértékeket hasonlítottam össze mindkét életkori csoportban, különös tekintettel a toldalékos és igekötős alakokra kapott értékek életkorok közötti kü- lönségeire, illetve az általam ritkábbnak és ebből adódóan nehezebben feldolgoz- hatónak ítélt szavakra kapott értékek eltéréseire. Az utóbbi szavak kiválasztásánál egyrészt Gósy és Kovács (2001) eredményeit vettem figyelembe, ahol az általuk gyűjtött korpuszban ritkábban előforduló szavakat tekintettem nehezebbnek (ige- nevek). Másrészt figyelembe vettem a szavak eredetét (lásd idegen eredetű szavak), illetve a szójelentés absztraktságát (lásd elvont értelmű köznevek).

A statisztikai elemzéshez az SPSS 20.0 szoftvert használtam (Khi-négyzet próba, ahol a független változó az életkori csoport volt, a függő változó pedig a gyakorisági ítélet).

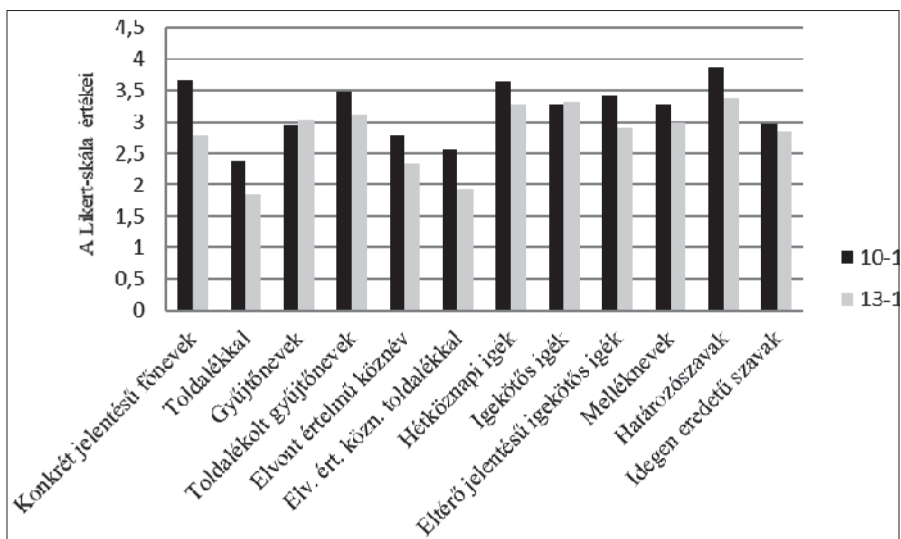
5. Eredmények

A Khi-négyzet próba számos szó esetében igazolt összefüggést az életkor és a gya- korisági ítéletek között (1. táblázat). Az életkorral összefüggést mutató gyakorisági ítéletek nem korlátozódnak egy adott szó kategóriára sem (konkrét jelentésű egyedi és anyagnevek, elvont értelmű köznevek, igék, igekötős igék, igenevek, határozó- szók, idegen eredetű szavak).

1. táblázat. Az életkorral szignifikáns összefüggést mutató gyakorisági ítéletek

Szavak	10–11 évesek gyakorisági átlagértékei	13–14 évesek gyakorisági átlagértékei	Életkor és gyakorisági ítélet közötti összefüggés szignifikanciaszintje
<i>bokor</i>	3,4	2,44	0,029
<i>játszótér</i>	3,16	2,36	0,052
<i>templom</i>	4,92	3,28	0,000
<i>emberszeretet</i>	3	2,28	0,048
<i>úsztatsz</i>	2,76	2	0,018
<i>felhajt</i>	3,16	2,36	0,043
<i>párnázott</i>	2,96	1,96	0,040
<i>elolvasandó</i>	3,44	3	0,017
<i>gondosan</i>	3,64	3,08	0,040
<i>konzol</i>	3,84	3,6	0,031

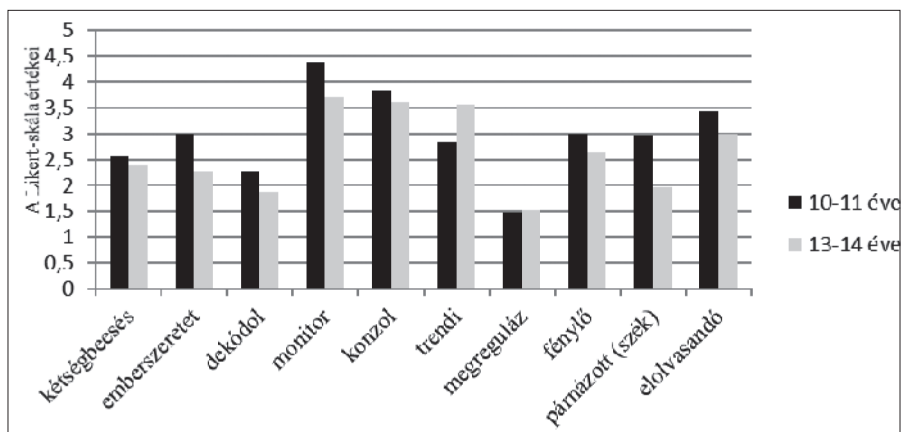
Kivétel nélkül minden szóhoz az idősebb korosztály rendelt alacsonyabb gyakorisági értékeket. A legalacsonyabb szignifikanciaértéket a *templom* szó esetében adtuk. Megvizsgáltam a két életkori csoport átlagolt gyakorisági ítéleteit szókatégoriák szerint (1. ábra). Két szókatégoriától eltekintve (gyűjtőnevek és igeiktős ige) ebben az összehasonlításban is azt találtam, hogy a fiatalabb korosztály rendelt magasabb értékeket a szavakhoz. A legjelentősebb eltérést a konkrét jelentésű főnevek esetében kaptam (10–11 évesek: 3,66; 13–14 évesek: 2,78), jelentős eltérés mutatkozik azonban a határozószók (3,85; 3,37), a toldalékkal ellátott konkrét jelentésű főnevek

1. ábra. Szókatégoriák gyakoriságának megítélése a két életkori csoportban

(2,37; 1,85), a toldalékkal ellátott gyűjtőnevek (3,48; 3,1) és a toldalékkal ellátott elvont értelmű köznevek (2,78; 2,34) kategóriájában is. Várakozásaimmal ellentétben azonban nem adatoltunk jelentős eltérést több szó kategória átlagértékében. Feltételeztem, hogy az idősebb korosztály mindennapi nyelvhasználatának szervezettebb részét képezik az idegen eredetű szavak, mint a fiatalabb korosztályét, az életkori csoportok közötti különbség azonban elenyésző (2,97; 2,86). Szintén elhanyagolható különbséget kaptam az igekötős igék (3,26; 3,31) esetében.

A ritkábban használtak, illetve ebből fakadóan nehezebben feldolgozhatónak vélt szavakra adott gyakorisági ítéletek összevetését mutatja a 2. ábra. Jól látható, hogy az életkorral szignifikáns összefüggést mutató szavak közül négy ebben a felsorolásban foglal helyet (bár ezek várakozásaimmal ellentétes tendenciát mutatnak). Egyedül a *trendi* szó esetében mutatkozik jelentősen magasabb értékű gyakorisági ítélet az idősebb korosztálynál (2,84; 3,56); a *megreguláz* szót az idősebb korosztály bár gyakoribbnak jelölte, a különbség gyakorlatilag elhanyagolható (1,48; 1,52). A legkiugróbb különbség a *párnázott* szónál figyelhető meg (2,96; 1,96), ezt követi az *emberszeretet* (3; 2,28), illetve a *monitor* (4,4; 3,72). Fontos kiemelni, hogy bár az *emberszeretet* és a *kétségbeesés*, a *dekódol*, *monitor*, *konzol*, *trendi*, *megreguláz*, illetve a *fénylő*, *párnázott* és *elolvasandó* azonos szó kategóriába tartoznak (elvont értelmű köznevek, idegen eredetű szavak és igék [azon belül is igenevek]), az egyes szavak közötti gyakorisági eltérések nem kiegyenlítettek. Míg az *emberszeretet* esetében például 0,72 a két életkori csoport közötti különbség, a *kétségbeesés* esetében már alig 0,16. A *megreguláz* esetében elmondható, hogy bár a két korcsoport gyakorisági ítéletének átlaga kiegyenlített, az messze alul marad a többi idegen eredetű szó értékéhez képest, így feltételezhető, hogy egyik korcsoport számára sem ismert, gyakoriságának megítélése esetleges volt.

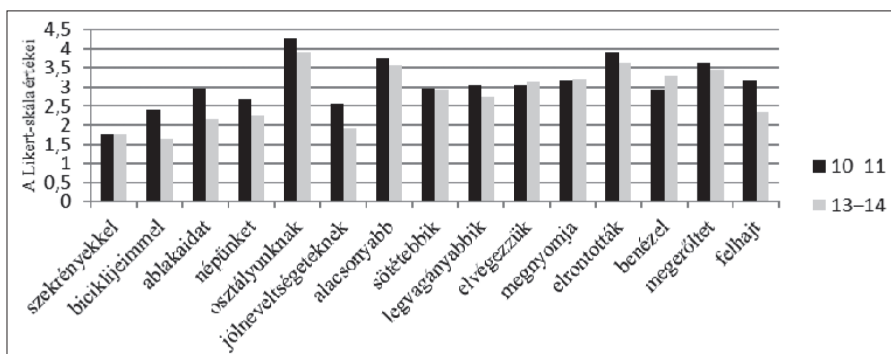

2. ábra. Nehezebben feldolgozható szavak megítélése a két korcsoportban

A 3. ábrán a toldalékolt szóalakokra adott gyakorisági ítéleteket láthatjuk a két életkori csoportban. Bár a statisztikai elemzés csak a *felhajt* szó esetében igazolt

összefüggést az életkor és a gyakorisági ítéletek között, egyértelmű trend látszik ki-rajzolódni: a fiatalabbak – a *szekrényekkel*, az *elvégezzük*, a *megnyomja*, és a *benézel* szavak kivételével – mindenhol magasabb gyakorisági ítéletet rendeltek a lista elemeihez. Az átlagolt gyakoriságiítéletek közötti legjelentősebb eltérést a raggal ellátott főnevek esetében láthatjuk (*biciklijeimmel*: 2,4; 1,64 és *ablakaidat*: 2,96; 2,16).

Azoknak a szavaknak az esetében, ahol az idősebb korosztály jelölt magasabb gyakorisági ítéletet, a különbség nem számottevő az átlagolt értékekben. Fontos megfigyelés, hogy ezeknek a szavaknak mindegyike az igekötős igék csoportjához tartozik (*elvégezzük*: 3,04; 3,12, *megnyomja*: 3,16; 3,20, illetve *benézel*: 2,92; 3,28). Az általam meghatározott szókatégoriákban külön csoportot képeztek azok az igekötős igék, amelyek az igekötővel teljesen más jelentést vesznek fel a szótő jelentéséhez képest. Ezeknek a szavaknak az esetében – ellentétben az olyan igekötős igékkel, amelyeknél az igekötő csupán módosítja a szótő jelentését – a fiatalabb korosztály jelölt magasabb gyakorisági ítéleteket (*megerőltet*: 3,64; 3,44 és *felhajt*: 3,16; 2,36).

3. ábra. Toldalékkal ellátott szavak megítélése a két életkori csoportban

6. Következtetések

Kutatásomban azt vizsgáltam, hogy két életkori csoportban (10–11 évesek és 13–14 évesek) miként változik a különböző szófajú és morfológiai felépítésű szavak gyakoriságának szubjektív megítélése. Ehhez egy ötfokozatú Likert-skálát alkalmaztam, ahol a magasabb értékek jelölik a szavakhoz rendelt magasabb szubjektív gyakorisági ítéletet.

Az első hipotézis, miszerint a különböző szavak aktiválása függ az életkortól, igazolódott. Az eredmények azt mutatják, hogy – kevés kivételtől eltekintve – a fiatalabb korosztály konzekvensen gyakoribbnak ítélte a kísérletben használt szavakat, mint az idősebb korosztály. Azoknak a szavaknak az esetében, amelyeknél a statisztikai elemzés is összefüggést igazolt az életkor és a gyakorisági ítéletek között, szintén azt láthatjuk, hogy a fiatalabb korosztály magasabb értékeket jelölt. Fontos azonban

kiemelni, hogy bár a hipotézis igazolódott, az eredmények nem állnak összhangban a gyakorisági ítéletekben kirajzolódó trend előzetesen feltételezett irányával. Feltételeztem, hogy bizonyos, általunk ritkábbnak vagy nehezebben feldolgozhatónak vélt szavak és szóalakok esetében (pl. idegen eredetű szavak, toldalékolt szóalakok, igenevek, elvont értelmű köznevek, eltérő jelentést felvevő igekötős igék) az idősebb korosztály fog magasabb értékeket jelölni.

A fiatalabb korosztály által jelölt magasabb értékek magyarázhatók azzal, hogy a szavak gyakoriságának, illetve a gyakorisági tényezők keresztül a szavak érthetőségének szubjektív megítélését az életkoron, illetve az anyanyelvi tudatosság eltérő szintjén kívül más tényezők is befolyásolják. Ilyen tényező lehet – többek között – a gyermek szociokulturális környezete, az intézményesített oktatás útján szerzett nyelvi tapasztalat vagy a gyermek számára biztosított nyelvi környezet hatása (Gósy 2005). A szociokulturális környezet mentális lexikonra gyakorolt hatását bizonyítja a kísérletben alkalmazott *templom* szó gyakoriságítéletében mutatkozó jelentős eltérés (4,92; 3,28): a fiatalabb korosztály – az őket körülvevő iskolai környezetben beálló változásnak köszönhetően – mentális lexikonjában tárolt, vallással kapcsolatos elemek gyakrabban aktiválódnak a mindennapi szóhasználatban, mint az idősebb korosztály esetében, így a fiatalabbak a *templom* szót gyakoribbnak érzik.

Az eredmények további lehetséges magyarázata, hogy a fiatalabb korosztály a szavak gyakoriságának megítélése során kevésbé analitikusan gondolkodik, mint az idősebb korosztály. Elképzelhető, hogy a fiatalabbak kisebb mértékben vették figyelembe a szavak morfológiai struktúráját (lásd toldalékolt szavakra kapott eredmények), sokkal inkább egészelegesen tekintették a különböző alakokat, és így kevésbé tettek különbséget a toldalékolt, illetve a toldalék nélküli szóalakok között. A toldalékolt alakokra kapott eredmények azzal is magyarázhatók, hogy a gyakoriságok meghatározása során a fiatalabbak elsősorban a szótöveket vették figyelembe, és a toldalékolt szóalakok megítélése a toldalék nélküliekével hasonló módon történt. A morfológiailag összetettebb alakok eredményeinek értelmezésénél így nem elhanyagolható az a szempont, hogy valójában az adatközlők a toldalék nélküli szavakhoz hasonló módon kezelték ezeket. Az eredmények alapján továbbá feltételezhető, hogy a fiatalabb vizsgálati személyek az egyes szavak jelentéstartalmát is kevésbé tudatosan elemezték, mint az idősebbek (lásd idegen eredetű szavakra, elvont értelmű köznevekre, igenevekre kapott eredmények). Bár nem zárható ki, hogy a fiatalabb korosztályt érő nyelvi inputban is előfordulnak az általunk nehezebben feldolgozhatónak és ritkábbnak vélt szavak, és így ezek az adatközlők a valós nyelvi tapasztalatukat vették alapul a válaszadás során, elképzelhető, hogy az elemek használatakor azok szemantikai tartalmát nem vagy csak részben alkalmazzák adekvát módon.

Az idősebb korosztály eredményeit ezzel szemben magyarázhatja a magasabb szintű metanyelvi tudatosság, illetve az ennek eredményeképpen alkalmazott analitikus nyelvi gondolkodás. Ez a megfigyelés összecseng Imre és Hertendi (2013) kutatásának eredményeivel, akik az óvodások, kisiskolások és idősebbek szódefiniációinak elemzése során azt találták, hogy az életkor előrehaladásával fokozatosan csökken a szódefiniálási feladatokban jelölt „nincs válasz” kategória előfordulása, amely a lexikális tudatosság fokozatos emelkedését jelzi (elsősorban iskoláskortól).

Ennek kialakulásában nem elhanyagolható az iskolai nyelvtanoktatás során szerzett tudás szerepe. Az idősebb korosztály tagjai 7. és 8. osztályos tanulók, akik már tanultak mondatelemzést, illetve a különböző toldalékok sorrendje és funkciója is több alkalommal visszatérő eleme a tananyagoknak. Ezzel szemben a fiatalabb korosztály tagjainak jelentős része a kísérlet időpontját megelőzően léptek felső tagozatba, így ők a morfológiai alapfogalmakról jelentősen kevesebb ismerettel rendelkeznek. Az igekötős igékre kapott eredmények – szemben más szó kategóriákkal, például a főnevekkel – a két életkori csoportban kiegyenlítették (az idősebb korosztály átlagértékei valamivel magasabbak, de a különbség elhanyagolható). Ezek az eredmények magyarázhatók azzal a megfigyeléssel, miszerint a kisiskolások szókincsét kezdetekben főnévi dominancia jellemzi, később fokozatosan növekszik az igék és más szófajok aránya (Nagy 1978). Mivel az igék aránya fiatalabb életkorban alulmarad a főnevekhez képest, feltételezhető, hogy – függetlenül az adott szótól – a morfológiailag összetettebb, igekötővel ellátott igék gyakoriságának megítélésében is nyomon követhető a szókincs összetételének ezen jellemzője, amely az életkor előrehaladásával később változik.

A második hipotézis, miszerint a gyakorisági döntések egyazon életkori csoporton belül nem függetlenek a szó kategóriáktól, szintén igazolódott. Az eredmények alapján megállapíthatjuk, hogy egyazon életkori csoport adatközlői jelentősen eltérő értékeket rendeltek a különböző kategóriájú szavakhoz. A legalacsonyabb és a legmagasabb átlagértékek tekintetében nagyon hasonló eredmények adathatók: mind a fiatalabbak, mind pedig az idősebbek a toldalékkal ellátott konkrét jelentésű főnevek esetében jelölték a legalacsonyabb értékeket (2,37; 1,85, lásd 1. ábra), a legmagasabb értékeket pedig a határozószók esetében adták (3,85; 3,37, lásd 1. ábra). Megfigyelhető, hogy a főnevekhez köthető szó kategóriák esetében mindkét életkori csoportban rendre markánsan alacsonyabb értékeket kaptak a toldalékolt szóalakok az ugyanazon kategóriához tartozó, toldalék nélküli szóalakokhoz képest. Valószínűsíthető, hogy bár jelentősen eltérő mértékben, de mindkét életkori csoportban szerepet játszott a szavak megítélésében azok morfológiai felépítése. Ez a megfigyelés nem mond ellent az első hipotézis kapcsán levont következtetéseknek, pusztán árnyalja azokat. A kísérletben alkalmazott szavak gyakoriságának megítéléséből arra következtethetünk, hogy mindkét életkori csoport – eltérő mértékben – tudatosan döntött a gyakorisági ítéletek meghozatalakor, figyelembe véve a szavak (összetettebb vagy egészen egyszerű, hétköznapi) jelentéstartalmát is: a határozószók, a hétköznapi igék és a konkrét jelentésű főnevek – az adott életkori csoporton belül – közel azonos értékeket mutattak. Ez a fajta tudatosság azonban nem feltétlenül követhető nyomon minden szó kategóriában. A fiatalabb életkori csoport egyformán gyakorinak ítélte például a gyűjtőneveket és az idegen eredetű szavakat, az idősebb korosztály pedig a toldalékkal ellátott konkrét jelentésű főneveket látta el jóval alacsonyabb értékkel, mint az idegen eredetű szavakat.

Mindezeket figyelembe véve elmondható, hogy az idősebb korosztály a különböző szó kategóriába tartozó, illetve a morfológiai összetettség tekintetében is eltérő szavak gyakoriságának a megítélésben – a fiatalabb korosztályhoz képest – tudatosabban és analitikusabban döntött. Ez a szilárdabb anyanyelvi tudatossággal, a magasabb szintű

metanyelvi ismeretekkel, illetve a nyelvi tapasztalat kvantitatív különbségével magyarázható. A fiatalabb korosztály gyakorisági ítéletei alapján, bár megfigyelhető bizonyos szintű elemző megközelítés és szemantikai disztingválás ebben az életkorban is, alapvetően nem egyértelmű ennek a kísérletnek az eredményei szerint, hogy milyen tényezők alapján döntenek a lexikális elemek gyakoriságáról.

A jelen kutatás korlátai között fontos megemlíteni egyfelől az adatközlők relatíve alacsony számát, illetve a gyakorisági ítéletekhez alkalmazott szavak mennyiségét. Az egyes szókatégoriák aktiválására vonatkozó következtetéseket árnyalná és pontosítaná, ha azokat több lexikális elemről alkotott gyakorisági ítéleten keresztül vizsgálnánk. A kutatás eredményeiből nyilvánvalóan nem derül ki, hogy az egyes szavakra adott értékek tükrözik-e azok ismeretét és értését. A cél azonban nem is ennek megítélése volt, hanem egyfajta szubjektív döntésnek az elemzése, amely ugyanakkor utalhat az adott szavak jelentésének az ismeretére is. A kutatás eredményei adalékkal szolgálnak a 10–14 évesek mentális lexikonának a megismeréséhez.

SZAKIRODALOM

- Aitchison, Jean 2003. *Words in the mind. An introduction to the mental lexicon*. Blackwell, Oxford.
- Baayen, Harald R. – Dijkstra, Ton – Schreuder, Robert 1997. Singulars and plurals in Dutch. Evidence for a dual parallel route model. *Journal of Memory and Language* 37: 94–119. <https://doi.org/10.1006/jmla.1997.2509>
- Bóna Judit – Imre Angéla 2017. Szójelentések meghatározása 5 és 9 éves kor között. *Beszédkutatás 2017*: 185–204.
- Bunta Ferenc – Bóna Judit – Gósy Mária 2016. HU-LARSP: Assessing children's language skills in Hungarian. In: Fletcher, Paul et al. (eds.): *Profiling grammar: More languages of LARSP. Communication disorders across languages 15*. Multilingual Matters Ltd., Bristol, 80–98. <https://doi.org/10.21832/9781783094875-007>
- Butterworth, Brian 1983. Lexical representation. In: Butterworth, Brian (ed.): *Language production. Vol. 1*. Academic Press, London, 125–53.
- Caramazza, Alfonso – Miceli, Gabriele – Silveri, Caterina M. – Laudanna, Alessandro 1985. Reading mechanisms and the organisation of the lexicon: Evidence from acquired dyslexia. *Cognitive Neuropsychology* 2: 81–114. <https://doi.org/10.1080/02643298508252862>
- Carroll, John B. 1971. Measurement properties of subjective magnitude estimates of word frequency. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 10: 722–29. [https://doi.org/10.1016/S0022-5371\(71\)80081-6](https://doi.org/10.1016/S0022-5371(71)80081-6)
- Cser János 1939. *A magyar gyermek szókincse*. Magyar Paedagogiai Társaság, Budapest.
- Desrochers, Alain – Bergeron, Mylène 2000. Norms of subjective frequency of use and imagery for a sample of 1,916 French nouns. *Canadian Journal of Experimental Psychology (Revue canadienne de psychologie expérimentale)* 54: 274–325. <https://doi.org/10.1037/h0087347>
- DuBay, William H. 2004. *The Principles of readability*. Impact Information. Costa Mesa, California. <http://www.impact-information.com/impactinfo/readability02.pdf> (Letöltés ideje: 2020. 02. 12.)
- Ferrand, Ludovic – Bonin, Patrick – Méot, Alain – Augustinova, Maria – New, Boris – Pallier, Christophe – Brysbaert, Marc 2008. Age-of-acquisition and subjective frequency

- estimates for all generally known monosyllabic French words and their relation with other psycholinguistic variables. *Behavior Research Methods* 40: 1049–54. <https://doi.org/10.3758/BRM.40.4.1049>
- Gósy Mária 1998. Szókeresés a mentális lexikonban. *Magyar Nyelvőr* 122: 189–201.
- Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Osiris, Budapest.
- Gósy Mária – Kovács Magdolna 2001. A mentális lexikon a szóasszociációk tükrében. *Magyar Nyelvőr* 125: 330–54.
- Gunning, Robert 1952. *The technique of writing*. McGraw-Hill, New York.
- Hargis, Gretchen – Hernandez, Ann K. – Hughes, Polly – Ramaker, James – Rouiller, Shannon – Wilde, Elizabeth 1998. *Developing quality technical information: A handbook for writers and editors*. Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey.
- Horváth Viktória 2016. Kisiskolás gyermekek spontán beszédének jellemzői. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 16/1. <http://real.mtak.hu/85393/> (A letöltés ideje: 2019. 12. 04.)
- Imre Angéla – Hertendi Márta 2013. *A beszédtervezés stratégiai különböző életkorban*. Előadás a XV. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetemen. Balatonalmádi, 2013. május 26–30.
- Jurafsky, Daniel – Bell, Alan – Girand, Cynthia 2002. The role of the lemma in form variation. *Laboratory Phonology* 7: 3–34. <https://doi.org/10.1515/9783110197105.1.3>
- Klare, George R. 1963. *The measurement of readability*. Iowa State University Press, Ames, Iowa.
- Kostić, Alexander 1995. Information load constraints on processing inflected morphology. In: Feldman, Laurie B. (eds.): *Morphological Aspects of Language Processing*. Lawrence Erlbaum Associates. Hillsdale, New Jersey, 317–44.
- Kovács László 2013. *Fogalmi rendszerek és lexikai hálózatok a mentális lexikonban*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Lengyel Zsolt 2008. *Magyar Asszociációs Normák Enciklopédiája I*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Lengyel Zsolt 2011. A szóasszociációs vizsgálatok újabb eredményei. *Hungarológiai Évkönyv* 12: 179–91.
- Libben, Gary – Jarema, Gonia 2004. Conceptions and questions concerning morphological processing. *Brain and Language* 90: 2–8. <https://doi.org/10.1016/j.bandl.2003.12.005>
- Lively, Bertha A. – Pressey, Sidney L. 1923. A method for measuring the 'vocabulary burden' of textbooks. *Educational administration and supervision* 9: 389–98.
- Lukács Ágnes – Pléh Csaba – Kas Bence – Thuma Orsolya 2014. A szavak mentális reprezentációja és az alaktani feldolgozás. In: Pléh Csaba – Lukács Ágnes (szerk.): *Pszicholingvisztika*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 167–251.
- McLaughlin, Harry G. 1969. SMOG grading – a new readability formula. *Journal of Reading* 22: 639–46.
- Marthy Annamária 2010. Szóasszociációs vizsgálatok a Semmelweis Egyetem külföldi diákjainak körében. *THL2* 1–2: 124–34.
- Miller, George A. 1951. *Language and communication*. McGraw Hill, New York. <https://doi.org/10.1037/11135-000>
- Nádor Orsolya 2013. „Magyar” a magyar és a nem-magyar mentális lexikonban. Egy szóasszociációs vizsgálat tapasztalatai. *THL2* 1–2: 42–54.
- Nagy J. József 1979. A szófajok gyakorisági jellemzői a 8–10 éves tanulók nyelvhasználatában. *Magyar Nyelv* 74: 186–204.
- Navracsics Judit 2001. Kétnyelvűek mentális lexikonának jellegzetességei. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 1: 51–61.
- Pléh Csaba – Lukács Ágnes 2015. *Pszicholingvisztika*. Akadémiai Kiadó, Budapest. <https://doi.org/10.1556/9789630594998>

- Somos Júlia 2015. Szintagmatikus kapcsolatok a mentális lexikonban – egy anyanyelvűekkel és magyarul tanuló felnőttekkel végzett szóasszociációs vizsgálat eredményei. *THL2* 1–2: 15–29.
- Stanners, Robert F. – Neiser, James J. – Hernon, William P. – Hall, Roger 1979. Memory representation for morphologically related words. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour* 18: 399–412. [https://doi.org/10.1016/S0022-5371\(79\)90219-6](https://doi.org/10.1016/S0022-5371(79)90219-6)
- Vannest, Jennifer – Boland, Julie E. 1999. Lexical morphology and lexical access. *Brain and Language* 68: 324–32. <https://doi.org/10.1006/brln.1999.2114>
- Zipf, George K. 1949. *Human behavior and the principle of least effort*. Addison-Wesley Press, Cambridge, Massachusetts.

Csárdás László
ELTE BTK
Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
<https://orcid.org/0000-0003-4339-783X>

SUMMARY

Csárdás, László Bence

Subjective word frequency judgements in childhood

One of the basic factors of language comprehension is the relationship between the listener's or the reader's mental lexicon and the vocabulary of the linguistic input. The activation of the elements stored in the mental lexicon, however, greatly varies across individuals. The present research focuses on the subjective word frequency judgements of children between 10 and 14 years of age. 50 children were asked to make frequency judgements (using Likert-scale) on 45 words. The words represent different parts of speech and both suffixed forms and stems were included. Our results show that (i) word frequency judgements depend on age and (ii) are closely linked to the morphological structure and meaning of the word. However, in the case of certain words, frequency judgements seem to be ambiguous. The age-specific lexical indices can contribute to better understanding the processing of the mental lexicon of children between 10 and 14.

Keywords: mental lexicon, word frequency, lexical access, language comprehension, readability

Nyelvi menedzselés és nyelvi tanácsadás. Helyzetkép, lehetőségek, feladatok^{1,2}

1. Bevezetés

A *nyelvművelés*hez hasonló terminus más európai nyelvközösségekben is ismert, például a csehben *jazyková kultura*, a szlovákban *jazyková kultúra*, a németben *Sprachkultur* (vagy *Sprachpflege*, l. pl. Maitz 2010), a svédben *språkvård* néven (Nekvapil 2008: 251). Az angolban, ahol a *nyelvművelés*nek nincs ilyen nagy hagyománya, a *language cultivation* kifejezést használják ezek megfelelőjeként (Lanstyák 2014: 20). Figyelembe véve azt, hogy a *nyelvművelés* terminus tartalma koronként és beszélőközösségenként változik, továbbá egyaránt utalhat a szaktudományos *nyelvművelésre* és a laikusok által végzett hétköznapi *nyelvművelésre* (Heltainé Nagy 2007: 20–3; Lanstyák 2014: 9–19), dolgozatomban a *nyelvi menedzselés* terminust használom a diskurzusok, illetve a nyelvi rendszer megváltoztatására irányuló tevékenységekre, utalva ezzel az általam alkalmazott elméleti keretre, a nyelvmenedzselés-elméletre (Jernudd–Neustupný 1987). Kiindulópontom, hogy az ilyen értelemben vett *nyelvművelés* a többi nyelvtudományi területtel egyenrangú részdiszciplína, amelyet érdemes és szükséges is kutatni, művelni.

Jernudd és Neustupný (1987: 76) megkülönbözteti a nyelvi menedzselés egyszerű és szervezett válfaját. Míg az előzőt a hétköznapi emberek is végezhetik, az utóbbi tevékenység valamilyen intézményhez kötődik. A szervezett nyelvi menedzselés egyik fontos fajtája a **nyelvi tanácsadás**, amely a hétköznapi beszélőt többnyire a nyelvhasználat konkrét kérdéseiben igazítja el. Beneš és munkatársai (2018: 122–3) a kérdezők és a nyelvi tanácsadók közti párbeszédet a nyelvi menedzsmet körfolyamatába ágyazva értelmezik: a nyelvi problémákat a hétköznapi beszélők észlelik és értékelik (mikromenedzsmet), a nyelvészek dolgozzák ki az akcióttervet (makromenedzsmet), amelyet a beszélők elfogadnak, és (véltetőleg) végrehajtanak (mikromenedzsmet) (vö. Nekvapil 2009: 6).

A dolgozat egyik célja más európai nemzetek nyelvi tanácsadó tevékenységének, ilyen jellegű intézményeinek az összehasonlító bemutatása (2.). A nemzetközi körkép (3.1.–3.7.) mellett részletesen szólok a magyar beszélőközösségben működő nyelvi tanácsadással foglalkozó intézményekről, nemcsak a magyarországi, hanem a határon túli intézményekre vonatkozóan is (3.8.). A dolgozat utolsó nagy fejezetében (4.) a Nyelvtudományi Intézetben működő nyelvi tanácsadó szolgálat tevékenységét ismertetem: a részletes történeti összefoglaló mellett a jövőre vonatkozó legfontosabb feladatokat is felvázolom.

¹ A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatásával készült.

² Itt fejezem ki köszönetemet azoknak a kollégáknak, akik a dolgozat elkészítésében segítséget nyújtottak. Köszönöm Heltainé Nagy Erzsébetnek és Kemény Gábornak a Nyelvtudományi Intézet nyelvművelő munkáját ismertető fejezethez fűzött észrevételeiket, pontosságait, kiegészítéseiket. A határon túli magyar nyelvi irodákkal kapcsolatos adatokért köszönet illeti Benő Attilát, Cserniczkó Istvánt, Lanstyák Istvánt, Misad Katalint, Szoták Szilviát és Vukov Raffai Évát.

2. A kutatás előzményei, kérdései

A nyelvi irodák, tanácsadó szolgálatok helyzete az egyes országokban eltérő lehet, mindezt az adott ország etnikai, társadalmi, kulturális és politikai helyzete, valamint az adott közösség sajátos nyelvi igényei irányítják, és nagymértékben függ az adott ország kodifikációs hagyományaitól, stílusától (Uhlířová 1997: 82). Garvin (1993: 17–9) a kodifikációs stílusokat egy skála mentén képzei el, amelynek egyik végén az Akadémia által irányított kodifikáció áll. Ebben az esetben a „helyes” nyelvhasználat normáinak érvényesítése a „jó nyelv” és a „helyes nyelvhasználat” egységes, hivatalos értelmezésén alapul. Tipikusan ilyen kodifikációs stílus jellemzi a klasszikus Francia Akadémia időszakát vagy – Garvin szerint – a jelenkori Európában a volt szocialista országokat. A kontinuum másik végén a Garvin által szabad vállalkozásnak (free-enterprise) nevezett kodifikációs szokások állnak, például az amerikai angol nyelvterületeken, ahol hivatalos, egységes nyelvi norma nincs, ellenben több nem hivatalos norma létezik, amelyek az egyes helyesírási, nyelvhelyességi kérdésekre eltérő választ adnak. Garvin a kontinuum két végpontja között helyezi el a mai Németország kodifikációs stílusát. A dolgozatban bemutatandó európai országok, nyelvközösségek kiválasztása is ennek a figyelembevételével történt. Azt feltételeztem, hogy azok az országok, ahol akadémiai bázisú (Garvin 1993: 17–8) a kodifikáció (pl. Csehország), illetve valaha az volt (Németország), nagyobb az igény a beszélők körében a nyelvi kérdésekben való szakszerű eligazítás iránt, így valószínűleg lesznek nyelvi tanácsadással foglalkozó intézményei.

Más országok nyelvi menedzselési gyakorlatáról több összefoglaló munka is jelent meg, amely a jelen tanulmány kiindulásaként szolgál. Domínguez és López (1995) összeállította azoknak az intézményeknek a listáját, amelyek szociolingvisztikai, nyelvi tervezési kérdésekkel foglalkoznak – mind az ottani (katalán), mind a nemzetközi szintereken. A szerzők az adatokat főként kérdőív segítségével gyűjtötték, amelyben az intézmény alapadatai (neve, rövidítése, címe, elérhetősége) mellett rákérdeztek annak típusára (pl. kutatóintézet), az intézmény osztályaira, aegységeire, a dolgozók számára, a nyelvi tervezés területeire, a különféle szolgáltatásokra (pl. összefoglaló közlemények, adatbázisok), a közelmúlt főbb publikációira (könyvek, folyóiratok, CD-k stb.), a folyamatban lévő munkákra és a jövőbeni tervekre.

Sándor Klára szerkesztésében jelent meg az az angol nyelvű kötet (Sándor [szerk.] 2000), amely *A nyelvi megbélyegzéstől a nyelvi türelemig (From Stigmatization to Tolerance)* című, 1998 őszétől 1999 őszéig tartó nemzetközi projekt keretein belül készült. A nemzetközi kutatócsoport célja alapvetően az volt, hogy az európai országok nyelvi diszkriminációs sajátosságait egységes szempontokat figyelembe véve összehasonlítsa. Ennek részeként a projektben részt vevő görög, norvég, svéd és magyar kutatók által képviselt országok intézményi háttere is megjelent. E projekt eredményei röviden magyar nyelven is olvashatók, erre a munkára utal tanulmányom 3. fejezetének a címe is: *Nyelvművelés nálunk és más nemzeteknél* (Sándor 2002), és így – áttételesen – Kazinczy közismert művére is (*Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél*).

A Janich és Greule által szerkesztett német nyelvű kézikönyv Európa országainak nyelvművelő tevékenységét, intézményeit mutatja be (Janich–Greule [szerk.] 2002).

Ehhez hasonló magyar nyelvű munka a Balázs Géza és Dede Éva szerkesztésében megjelent kötet (Balázs–Dede [szerk.] 2008), amelynek célja az Európában létező nyelvművelő, nyelvi tervezési, nyelvépolási stb. tevékenységek minél szélesebb körű bemutatása – a könyv ezeket egységesen nyelvi kultúráknak nevezi. Ez a kötet és a korábban említettek szolgálnak dolgozatom kiindulópontjául, ám a megjelenésük óta eltelt idő miatt a bennük szereplő adatok aktualizálásra szorulnak, továbbá vizsgálatom fő tárgyára, a nyelvi tanácsadásra is csak kismértékben térnek ki.

Mivel a tanulmány egyik célja, hogy felhívja a figyelmet a szervezett nyelvi menedzselés eme válfajának fontosságára, a tanulmány első felében a teljesség igénye nélkül bemutatom néhány európai nemzet nyelvi tanácsadó tevékenységét, intézményeit. A helyzetkép leírásán túl ennek hozadéka, hogy a más országokban sikeresen alkalmazott gyakorlatoknak a magyar gyakorlatba való átültetése hosszú távon hozzájárulhat a mai magyar nyelvi tanácsadó tevékenység megújításához.

Az egyes nemzetek nyelvi tanácsadással foglalkozó intézményeinek számbavétele után megvizsgáltam tevékenységüket a honlapjukon található tájékoztató szövegek, illetve – ha voltak ilyenek – tudományos közlemények, illetve a tanácsadó munkatársak e-mailes beszámolója alapján. Főként az alábbi szempontokra koncentráltam: a) a tanácsadás csatornája: telefonon vagy e-mailben, illetve egyéb módon (pl. személyes konzultáció); b) a tanácsadást végző munkatársak száma; c) az intézmény közléseszele a korábbi kérdéseket és válaszokat; ha igen, milyen formában; d) az összegyűlt nyelvi anyag hasznosul-e a tudományos kutatásban.

3. Nyelvi tanácsadás nálunk és más nemzeteknél

3.1. Svédország

A svédországi nyelvi menedzselés helyzetét, intézményi háttérét Andersson (2000), Jernudd (2018), a magyar szakirodalomból Sándor (2002) és Péteri (2008) munkái alapján, valamint az egyes intézmények honlapján elérhető leírásokat felhasználva mutatom be. Nyelvi menedzseléssel Svédországban több intézmény foglalkozik. Az egyik az 1786-ban alapított Svéd Akadémia, amelynek fő tevékenysége a svéd nyelv szókincsének, nyelvtanának a leírása. A jelen tanulmány szempontjából a legfontosabb intézmény a Stockholmban található Svéd Nyelvi Tanács (Språkrådet), amely 1944 óta működik főként állami, kisebb részben magáncégektől, magánszervezetektől származó támogatással. A Svéd Nyelvi Tanács a Svéd Nyelvi és Folklórintézet osztályaként működik, legfőbb tevékenységi köre a nyelvészeti, nyelvhasználati könyvek, folyóiratok megjelentetése, a hivatali nyelvhasználat egyszerűbbé tétele, valamint a svéd és más hivatalos kisebbségi nyelvek (beleértve a svéd jelnyelvet) használatával kapcsolatos nyelvi tanácsadás.

A Svéd Nyelvi Tanács honlapján [1] részletes tájékoztatás olvasható a tanácsadó szolgálat működéséről. Figyelemre méltóan kidolgozott az egyes kérdéstípusok kategorizálása, minden kategóriának megvan a maga külön alegysége a tanácsadó szolgálaton belül, külön e-mail-címmel és telefonszámmal. Nyelvi tanács kérhető

a svéd nyelvről (pl. helyesírási szabályok, kiejtés, nyelvjárások; továbbá publikus szövegek nyelvének egyszerűsítése, névtani kérdések), valamint számos kisebbségi nyelvről (finn, jiddis, meänkieli, romani, számi, svéd jelnyelv).

A tanácsadó szolgálat különféle kiadványokat is megjelentet: szótárakat, glosszáriumokat, szabályzatokat, kézikönyveket. Két folyóiratuk is van, az egyik az évente négy alkalommal megjelenő, a közérthető svéd nyelvről szóló *Klarspråk*, a másik a svédországi finn kisebbségi nyelvhasználók negyedévente megjelenő folyóirata, a *Kieliviesti* (meänkieli nyelvű melléklettel) [3].

Andersson (2000: 88–9) a tanácsadás gyakorlatát bemutatva felhívja a figyelmet arra, hogy a tanácsadó munkatársak mindig „kondicionált” – azaz feltételekhez kötött – tanácsot adnak, nem pedig kategorikus „helyes-helytelen” jellegű: milyen kontextusban használható az adott kifejezés, milyen alternatívákat javasolnak például formális/informális helyzetben, beszélt/írott nyelvben stb. Gyakoriak az idegen szavakkal kapcsolatos kérdések is, például hogy egy-egy új szó milyen nemű, hogyan használatos többes számban, melyik paradigma szerint ragozódik, mi a normatív helyesírása stb. Jernudd (2018: 109–13) a 2013 márciusában érkezett 350 e-mailes kérdést az alábbi kategóriákba sorolta: a) az adott szóra kiterjedő részletes magyarázat kérése (pl. etimológia, változatok stb.); b) helyesírás (az összes kérdés legnagyobb része ide kapcsolódott, pl. kisbetű-nagybetű, alakváltozatok, idegen szavak helyesírása); c) prepozíciók; d) főnevek és melléknevek (nyelvtani nem, határozottság, többes szám, létezik-e az adott névszó, a kettő közül melyik a helyes stb.); e) igék (pl. igekötők, létezik-e egy bizonyos ige, adott szöveggörnyezetben használható-e az adott ige); f) nyelvi produktumok értékelésre, véleményezésére vonatkozó megkeresések; g) egyéb kérdések. Andersson (2000: 89) megállapításával szemben e 350 e-mailes megkeresés között meglepően kevés angol vagy egyéb idegen szóval kapcsolatos kérdés akadt.

Svédország harmadik fontos nyelvi menedzseléssel foglalkozó szervezete az 1941-ben létrejött Svéd Szaknyelvi Központ (Terminologiecentrum) volt, amelynek munkáját a Svéd Nyelvi Tanács vette át. Ugyanez az intézmény vette át a nemzeti terminológiai adatbázis (Rikstermbanken) működtetését is. A Szaknyelvi Központ honlapján korábban elérhető volt a beérkező szaknyelvi kérdések gyűjteménye is, jelenleg a Svéd Nyelvi Tanács adatbázisában is található terminológiai kérdések. Jernudd (2018: 103–8) az alábbi főbb típuskérdéseket ismerteti: a) mit jelent az adott terminus; b) az egyes alakváltozatok közti különbség (szinonimák-e, van-e jelentésbeli különbség, melyik a helyes írásmód két eltérő közül); c) idegen terminusok svéd megfelelője utáni érdeklődés, hiányzó terminus egy adott fogalomra; d) „Swenglish”, azaz svéd–angol „keverékterminusokkal” kapcsolatos kérdések.

3.2. Norvégia

Norvégiát a nyelvi türelem mintaországaként szokás emlegetni sajátos nyelvi helyzete miatt (Baksy 2008; Jahr 2000; Omdal 2000; Sándor 2002), mivel két írott sztenderd nyelvváltozata van, amelyek kölcsönösen érthetők, és főleg morfológiai különbségek vannak köztük. Az egyik a dán nyelvhez közel álló bokmål (’könyv-

nyelv’), a másik a norvég nyelvjárásokon alapuló nynorsk (’újnorvég’). Hivatalos beszélt nyelvi norma nem létezik Norvégiában, a dialektusok használata a médiában és a hivatalos érintkezésben is teljes mértékben elfogadott.

Oslóban található a nyelvi menedzselés fő intézménye, a Norvég Nyelvi Tanács (Språkrådet) [4], amely mindkét normával kapcsolatban ad hivatalos tanácsot állami szervek és a lakosság részére. Fő feladata a nyelvi kompetencia és tolerancia erősítése a különböző beszélt és írott nyelvváltozatokat illetően (Baksy 2008: 234). A Nyelvi Tanács több osztályra tagozódik (pl. szaknyelvek, oktatás, kommunikáció stb.), ezek egyike a nyelvi tanácsadás. Az intézmény honlapja [5] szerint jelenleg tíz dolgozója van a tanácsadói részlegnek, amelynek főbb feladatai az alábbiak: nyelvi és helyesírási tanácsadás (nynorsk és bokmål) e-mailben, telefonon és a közösségi médiában; a norvég jelnyelv és a nemzeti kisebbségi nyelvek (kvén, romani és újabbak) iránti felelősségérzet növelése, a beszélőközösségekkel való együttműködés; a földrajzi nevekkel kapcsolatos nyelvi menedzsmet; nyelvi dokumentációk nyomán követése.

A nyelvi tanácsadás honlapján [6] számos hasznos információ található az alábbi három fő témakörben: 1) helyesírási szabályok (különírás-egybeírás, vesszőhasználat, rövidítések, kisbetű-nagybetű stb.); 2) gyakorlati nyelvtan (grammatikai alapfogalmak, felszólító mód, névmások használata); 3) az írott nyelvi stílussal kapcsolatos tanácsok (pl. hogyan kell hivatalos e-mailt írni, az írásbeli üzenetváltás nyelvi udvariassági formái stb.).

A nyelvi tanácsadás a honlap tanúsága szerint alapvetően írásban zajlik, telefonügyeletről nem található információ a honlapon. A tanácsadók javasolják az érdeklődőknek, hogy a kérdés elküldése előtt nézzenek utána a honlapon található adatbázisban [7], hátha megtalálják a választ a korábbi kérdésekre adott válaszok között. Minden kérdés bekerül a nyilvános adatbankba, a honlapon fel is hívják erre a figyelmet. A kérdés-válasz archívum mellett más hasznos adatbázisok is megtalálhatók ugyanitt: online szótárak, terminológiai adatbázisok, földrajzi és személynevekkel kapcsolatos tudnivalók.

3.3. Finnország

A finn helyzetet Mínya (2008), Laihonen (2010) és Takács (2019) munkájára támaszkodva mutatom be. 1927-ben jött létre a Finn Nyelvi Bizottság, amely nyelvhelyességi kérdésekben adott tanácsot, majd 1945-ben létrejött egy nyelvi iroda, végül 1947-ben mindkettő állami intézmény lett. 1948-ban a nyelvi iroda befejezte a működését. Az 1949-ben alakult új állami intézmény, a Finn Akadémia keretében új nyelvművelő szolgálat jött létre, amely lényegében hasonló formában működött, mint az elődje. A tanácsadó szolgálatról a *Magyar Nyelvőr*-ben is jelent meg egy ismertető (Sadaniemi 1955), amelyből megtudhatjuk, hogy az ötvenes években két fizetett munkatársat foglalkoztatott az intézmény, akik hétköznaponként 9-től 14 óráig, szombatonként 9-től 13 óráig válaszoltak a beérkező kérdésekre főként telefonon, de levélben és a sajtóban is (Sadaniemi 1955: 308).

Napjainkban a Honi Nyelvek Intézete (Kotimaisten kielten keskus, Kotus) a szervezett nyelvmenedzselés legfontosabb intézménye. A nyelvi bizottság a nyelv-

használatot érintő kérdésekben dönt, a nyelvi iroda pedig a szótárfejlesztés mellett nyelvi tanácsadó szolgáltatást működtet. A finn köznyelven kívül a hivatalos nyelv, az EU-nyelv és a névadás a nyelvi menedzselés kiemelt területei.

A Honi Nyelvek Intézete tanácsadó szolgáltatának adatbankjában (Kielitoimiston ohjepankki) [8] a helyesírási (pl. írásjegyek, számok, rövidítések; nevek; szavak; mondatok; szöveg) és nyelvhasználati kérdésekben témakörök szerint kereshetünk, de szabadszavas keresésre is lehetőség van. A nyelvhasználati témakörök között ilyen kérdésekre kaphatunk választ például: hogyan köszönjük el egy levél végén, vagy hogyan rövidítsük levélben a címeket, fokozatokat. A honlapról tulajdonnevek helyesírásával kapcsolatban két link is elérhető: ezek a leggyakoribb család- és utónevek legfontosabb ragozott alakjait (általában a nominatívust, genitívust, partitívust és allatívust) mutatják meg. Akinek ennél gyorsabb segítségre van szüksége, telefonon is hívhatja a közönségszolgálatot.

Az intézmény honlapja alapján [9] a telefonos tanácsadás három fő területe (külön telefonszámmal): 1) általános nyelvi kérdések a finn nyelvről (finn nyelven); 2) névhasználattal kapcsolatos kérdések; 3) svéd nyelvvel kapcsolatos kérdések svéd nyelven. Az intézet munkatársai kérésre nyelvi szakvéleményeket, jelentéseket készítenek nyelvhasználati és névtani kérdésekben finn és svéd nyelven, ez a szolgáltatás többnyire díjköteles. A munkatársak tréningeket is tartanak a közérthető fogalmazás, nyelvhasználat, helyesírás témájában. A nyelvi iroda adja ki a *Kielikello* című folyóiratot, amelyben többek között a Finn Nyelvi Bizottság ajánlásait, állásfoglalásait közlik, valamint kérdésekre válaszolnak.

3.4. Észtország

A Tallinnban található Észt Nyelvi Intézet (Eesti Keele Instituut) állami tudományos és fejlesztési intézmény, amelynek főbb feladata az észt irodalmi nyelv, a nyelvjárássok, valamint a rokon nyelvek kutatása, szótárkészítés, mindemellett nyelvi tanácsadó szolgáltatást is működtet (Víglné Szabó 2008). A honlapon olvasható leírás szerint [10] az intézet 1947-es létrejötté óta folyamatosan foglalkozik nyelvi tanácsadással: kezdetben a szótári részleg, majd 1973-tól a szaknyelvi és a helyesírási részleg keretein belül. A 2008-as szerkezeti átalakítás óta a nyelvi menedzsment osztálya látja el a nyelvi tanácsadói feladatokat.

A tanácsadás telefonon és 2004 óta e-mailben történik. A tanácsadók mind az Észt Nyelvi Intézet munkatársai, akik számos egyéb feladatuk mellett végzik ezt a munkát. Nyelvi tanácsot telefonon vagy e-mailben lehet kérni; az intézet munkatársai elsősorban a telefonos megkeresést javasolják részben annak gyorsasága miatt, részben azért, hogy bonyolultabb kérdések esetén lehetőség legyen a kérdéses nyelvi forma kontextusának a tisztázására. A hét öt munkanapjának mindegyikén más-más tanácsadó tart telefonügyeletet [11]. A tanácsadókhöz főleg az olyan kérdésekkel lehet fordulni, mint a helyesírás (kisbetű-nagybetű, tulajdonnevek írásmódja, központosítás stb.), szavak toldalékolása, jelentésük, fogalmazási kérdések.

Az intézet honlapján [12] szabadon elérhetők a korábban feltett kérdések és a rájuk adott nyelvi tanácsadói válaszok. Az 1991 májusától 2003 novemberéig érke-

zett kérdéseket és a rájuk adott válaszokat utólag vitték fel a létrehozott internetes adatbázisba, 2003 novembere óta pedig a kérdések és a válaszok közvetlenül oda kerülnek.

Felmerülő kérdés esetén a tanácsadók először az adatbázis átböngészését javasolják a közvetlen megkeresés előtt. Az e-mail küldése a honlapon található űrlap kitöltésével lehetséges, a kérdés hossza legfeljebb 2000 karakter lehet. A válasz általában 1–3 munkanapon belül érkezik meg. Az űrlapon kulcsszavakat is meg kell adni a kérdéshez, továbbá a nyelvi tanácsadók kéri, hogy a kérdezők írják le a kérdés kontextusát.

Az írásos nyelvi tanácsadás egy sajátos válfaja a nyelvi szakvélemény készítése, amelyet kifejezetten a rendőrség, bíróságok stb. kérésére készítenek az intézet munkatársai. Nyelvi szakvéleményt nem adnak ki abban az esetben, ha a megkeresés írója a szóban forgó bírósági ügy egyik résztvevője.

A nyelvi tanácsadók nagy köztisztelőnek örvendenek az észt társadalomban. Fontosságukat mutatja, hogy országos jelentőségű, hivatalos dokumentumokat véleményeztek, lektoráltak, például magának az alkotmánynak a szövegét. A nyelvi tanácsadás népszerűségét mutatja, hogy a telefonkönyvekben a fontos segélyhívó számok között szerepel a számuk.

Ugyanakkor – ahogy a honlapjukon olvashatjuk – nem csupán a nagyközönység, hanem maguk a nyelvészek is profitálnak a hozzájuk érkező visszajelzésekből, hiszen így képet kapnak arról, melyek azok a nyelvi formák, változások, amelyek a legtöbb problémát okozzák a beszélőknek. A tanácsadók számos állami, tudományos és oktatási intézménnyel állnak kapcsolatban, nyelvi tréningeket tartanak a partnerintézmények dolgozóinak, véleményezik nyelvi produktumaikat.

3.5. Németalföld

Hollandia és Flandria 1980-ban kötött kétoldalú egyezményeként létrejött a Németalföldi Nyelvszövetség (Nederlandse Taalunie), amelynek 2004 óta Suriname is tagja. A hágai székhelyű hivatalos intézmény főleg a németalföldi nyelv oktatási, fordítási vonatkozásaival foglalkozik (Gúti–Varga 2008). Mindemellett nyelvi tanácsadásért is lehet a Nyelvszövetséghez fordulni. Az intézmény honlapján elérhető kérdés-válasz adatbázisban kulcsszavak alapján kereshetünk különféle nyelvhasználati, helyesírási témákban (pl. összetett szavak, szófajok, írásjelek stb.), de szabadszavas keresésre is lehetőség van [13]. Az adatbázisban található kérdéseket a Hollandiában és Belgiumban található nyelvi tanácsadó szolgálatok tapasztalatai alapján válogatták össze, és folyamatosan fejlesztik, bővítik. Az oldalon található kérdőív segítségével a felhasználók is megoszthatják észrevételeiket, javaslataikat az adatbázis fejlesztőivel [14].

Ha a felhasználó nem talál választ a kérdésére az adatbázisban, lehetősége van kérdését a honlapon található űrlapon keresztül elküldeni. A választ a holland Mi Nyelvünk Társaság (Het Genootschap Onze Taal) és a flamand Taaltelefon szolgálat munkatársai válaszolják meg [15].

A Hollandiában található, nyelvi ismeretterjesztéssel foglalkozó Mi Nyelvünk Társaságba bárki beléphet, aki érdeklődik a németalföldi nyelv iránt. Az egyesület

nyelvi tanácsadó szolgálata 1985 óta áll a nyelvi kérdésekben eligazításra vágyó beszélők rendelkezésére [16]. A nyelvi tanácsadáshoz – telefonon és írásban – nemcsak magánszemélyek szoktak fordulni, hanem különféle intézmények, cégek is. A szolgálat évente mintegy 3000 telefonos kérdésre válaszol. Az e-mailes tanácsadást az egyesület tagjai díjmentesen vehetik igénybe. A nyelvi tanácsadás munkatársai írják a honlapon olvasható nyelvi tanácsokat, és karbantartják a Spellingsite.nu [17] weboldalt, amely a Prisma Kiadóval együttműködve jött létre. Az oldalon mintegy százezer szó, rövidítés és tulajdonnév helyes írásmódja található meg, valamint az összes helyesírási szabály.

A nyelvi tanácsadók ezenkívül rendszeresen tartanak nyelvi tréningeket különféle cégek, vállalatok dolgozóinak, valamint évente tíz alkalommal megjelentetik *A Mi Nyelvünk* (Onze Taal) című folyóiratot, amelyben különféle nyelvhasználati kérdésekről olvashatnak az érdeklődők közérthető stílusban: hogyan írhatunk olvashatóan, továbbá prezentáció tartása, a nyelv és a számítógép, érveléstechnika, szótárak, új szavak, etimológia, helyesírás, az ifjúság nyelve stb. [18]. A szerkesztők, trénerek és adminisztratív dolgozók mellett öt nyelvi tanácsadó munkatárs dolgozik az intézményben [19].

A telefonos tanácsadás mellett írásban is lehet kérdezni: Twitteren, Facebookon, és – az oldal űrlapján keresztül – e-mailben. A tanácsadók öt munkanapon belül válaszolnak [20].

Belgiumban egy kormányhivatal foglalkozik nyelvi tanácsadással. A flamand kormány hivatalos nyelvi tanácsadó szolgálata a brüsszeli székhelyű Taaltelefoon (szó szerint: nyelvi telefon), amely 1998-ban jött létre, célja a nyelvi tanácsadáson kívül a nyelvi ismeretterjesztés (pl. a honlapján és különféle információs kampányokon keresztül). A tanácsadó szolgálatot nemcsak az állampolgárok, hanem a flamand kormány is igénybe veszi oly módon, hogy a különféle kormányrendeleteket a tanácsadó szolgálat véleményezi [21]. A honlapon tematikus kereső is található, ahol a helyesírás, a szóhasználat, a fogalmazás, a nyelvtan különféle kérdéseiről lehet olvasni, továbbá megtalálhatjuk a helyesírási szabályok gyűjteményét és számos helyesírási tesztet is [22]. Neve ellenére a Taaltelefoon nem csupán telefonon fogad kérdéseket, hanem írásban is [23].

3.6. Németország

Európa egyik legrégebbi kultúrnyelveként Németországban igen sokrétű, gazdag hagyománya van a nyelvi menedzselésnek. E sokrétű hagyományról részletesen tájékozódhatunk Földes (2008) tanulmányában.

A mai német nyelv tudományos kutatását és dokumentációját a mannheimi Leibniz Német Nyelvi Intézet (Das Leibniz-Institut für Deutsche Sprache) [24] végzi, amely számos nyilvános adatbankot, korpuszt bocsát rendelkezésre. Nyelvi tanácsadással ugyan nem foglalkozik, de honlapján megtalálható a jelenleg működő német nyelvi tanácsadó írók listája.

A nyelvi menedzselést Németországban nem támogatják államilag, de az ezzel foglalkozó intézmények között léteznek olyanok, amelyek tevékenységét majdnem teljes mértékben közpénzből finanszírozzák.

A szervezett nyelvmenedzselés egyik legfontosabb intézménye a wiesbadeni székhelyű Német Nyelvi Társaság (Gesellschaft für deutsche Sprache, GfdS), amelynek súlyponti tevékenysége a nyelvi tanácsadás. Az intézmény honlapján elérhetőek a korábban feltett kérdések és válaszok [25] kategóriákba rendezve, például: rövidítések, kiejtés, anglicizmusok, különírás-egybeírás stb.

A nyelvi tanácsadás magánszemélyeknek és cégeknek, hivataloknak, különféle intézményeknek egyaránt elérhető. Többnyire a nyelvtannal és a helyesírással, a szavak eredetével és jelentésével, a szöveg stílusával kapcsolatban várnak kérdéseket.

A telefonos tanácsadás a Német Nyelvi Társaság tagjainak, minisztériumoknak, valamint külföldi tanácskérőknek ingyenesen elérhető, akik nem tagjai a Társaságnak, azok a díjköteles telefonszámot hívhatják.

Írásban is lehet segítséget kérni, ez nem csupán a nyelvi tanácsadást foglalja magában, hanem szövegek korrektúrázására is lehetőség van. Ezek a szolgáltatások díjkötelesek, a társasági tagoknak azonban kedvezményes áron vagy ingyenesen igénybe vehetőek [26]. Az intézmény névtani tanácsadással is szolgál a hozzájuk fordulóknak, amely szintén fizetős szolgáltatás [27]. A társaság kiadványa a *Muttersprache* című, negyedévenként megjelenő folyóirat, amelyet 1890-ben alapítottak.

A GfdS-en kívül több nyelvi tanácsadó iroda is működik vagy működött Németországban (ezekről részletesen l. Riegel 2007: 38–41), például a Német Nyelvi Egyesület (Verein Deutsche Sprache, VDS).

3.7. Csehország

A csehországi nyelvművelés történetét, helyzetét részletesen Nekvapil (2008: 253–5), Lanstyák (2014: 21–2) és Tölgyesi (2008) munkája alapján mutatom be. Csehországban a nyelvi menedzselés nemcsak a nagyközönség körében rendelkezik nagy tekintéllyel, hanem a nyelvtudományban is elismert, kutatott területnek számít. A korszerű cseh nyelvművelés megteremtése a Prágai Iskola nyelvészeihez kapcsolódik, különösen Bohuslav Havránék, Vilém Mathesius és Roman Jakobson munkásságához, akik az 1930-as években újították meg a korábban purista elveket valló nyelvművelést, és akik a nyelvi folyamatokba való beavatkozást tudományosan megalapozható és társadalmilag hasznos tevékenységnek tartották. A Prágai Nyelvész kör a jelenkor standard cseh nyelvváltozatára fókuszált, amelynek művelése (ezen leginkább a korpusztervezést értették) a standard változat egzakt leírásán kell, hogy alapuljon. A nyelvművelés céljául egyrészt a standard nyelvváltozat stabilitásának a támogatását tűzték ki, másrészt annak funkcionális differenciálódását és stilisztikai gazdagodását (Havránék 1932, idézi Nekvapil 2008: 253–4). A stabilitáson azonban rugalmas stabilitást értettek, nem a nyelvi változások megakadályozására való törekvést.

Csehország helyzete több szempontból hasonló a magyarországihoz: a nyelvi tanácsadás legfőbb szerve, a Nyelvi Tanácsadó Központ (Jazyková poradna) ugyanúgy akadémiai bázisú, mint ahogy alapvetően Magyarországon is a korábban az Akadémiához tartozó Nyelvtudományi Intézetben működik nyelvi ta-

nácsadó szolgálat.³ (Utóbbival részletesen foglalkozom a tanulmány 4. fejezetében.) A Cseh Köztársaság Tudományos Akadémiájának Cseh Nyelvi Intézete a cseh nyelv állapotát, változását vizsgálja a középkortól napjainkig. A kutatás mind az írott, mind a beszélt nyelvre irányul, sztenderd és nem sztenderd változatokra egyaránt. Az intézetben az alábbi osztályok működnek: dialektológiai, etimológiai, leíró nyelvészeti, névtani, lexikográfiai, szociolingvisztikai, történeti nyelvészeti, valamint a nyelvművelő osztály. A jelenleg 15 főből álló nyelvművelő osztály fő feladata a tudományos kutatás, amely szorosan összefonódik a gyakorlati nyelvi tanácsadással. Az osztály munkatársai együttműködnek a cseh rádióval és televízióval, napilapokkal és magazinokkal, ismeretterjesztő előadásokat tartanak a cseh nyelvről. Emellett működtetik a Nyelvi Tanácsadó Központot, amelyhez 1946 óta fordulhatnak a nyelvhasználók [28].

A nyelvi tanácsadás kizárólag telefonon zajlik, az ügyeletes nyelvi tanácsadó egy könyvtárral és számítógéppel felszerelt elkülönített szobában várja a telefonhívásokat. A számítógép biztosítja a hozzáférést a különféle nyelvi adatbázisokhoz. A munkatársak naponta átlagosan 70 telefonos kérdést válaszolnak meg (Beneš et al. 2018: 120). 1999 és 2011 között e-mailes tanácsadásra is lehetőség volt (Černá 2017: 268).

Beneš és munkatársai (2018: 120–1) tanulmányukban az alábbi leggyakoribb kérdéstípusokat különítették el:

1. Szótári kodifikációval nem rendelkező kölcsönszókkal kapcsolatos kérdések.
2. Olyan belső keletkezésű alakváltozatok, amelyek nincsenek kodifikálva, így a nyelvhasználók számára nincs egyértelmű javaslat arra vonatkozólag, hogy használhatók-e ezek a változatok.
3. Létezik-e egy szó vagy szóalak?
4. Fogalmazási kérdések – grammatikai szempontból.
5. Fogalmazási kérdések – jelentéstani szempontból.

2009-ben jött létre a beérkezett és megválaszolt kérdésekből álló internetes nyelvi útmutató (Internetová jazyková příručka), amely egy 60 000 bejegyzésből álló szótári részből, illetve egy kifejtős részből áll, ez utóbbi a kérdezők által gyakran említett nyelvi jelenségek magyarázatát tartalmazza. Az adatbázisban számos témakör alapján kereshetünk: helyesírás (pl. különírás-egybeírás, központozás, kisbetű-nagybetű), szóképzés, alaktan; különféle tulajdonnévtípusok (személynevek, földrajzi nevek, intézménynevek) ragozása, a mondat szerkezete, rövidítések, számok stb. [29].

Mivel Csehországban a nyelvi tanácsadó tevékenység akadémiai kutatóintézethez kötődik, a gyakorlati nyelvi tanácsadás szorosan összekapcsolódik a tudományos kutatással. A nyelvészeti kutatások a nyelvi tanácsadást a nyelvészek és a nagyközönség közti párbeszédként értelmezik, ahol mindkét fél szerepe fontos, bár

³ A tanulmány írásának kezdetekor (2019. július–augusztus) a kutatóintézetek a Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézet-hálózatához tartoztak, de 2019 szeptemberétől az akadémiai kutatóhelyek – így a Nyelvtudományi Intézet is – az MTA-tól az Eötvös Loránd Kutatói Hálózatba kerültek át.

lényegesen különböző. A nyelvhasználók kérdeznak, a nyelvészek hivatalos nyelvi tanácsot, ajánlást adnak. Ugyanakkor a nyelvészek maguk is információkhoz jutnak: az érkezett megkeresések az aktuális nyelvhasználatról, magukról a nyelvhasználókról, illetve az ő nyelvi attitűdjeikről nyújtanak értékes szociolingvisztikai adatokat. E nyelvi adatok előnye, hogy – ellentétben például a kérdőíves vizsgálatokéival – spontán nyert adatok, hiszen nem a nyelvészek, hanem a beszélők kezdeményezik a párbeszédet. Ugyanakkor a nyelvi tanácsadásnak mint információforrásnak megvannak a maga korlátai, mivel csak azoktól a beszélőktől származnak az információk, akik nyelvi problémáikkal megkeresik a tanácsadó központot. Nem garantálható azonban, hogy ezek a beszélők az egész beszélőközösséget reprezentálják (Uhlířová 1997: 83).

A Nyelvi Tanácsadó Központ munkatársai tartják karban azt a terjedelmes adatbázist, amely a korábbi évek megkereséseit tartalmazza. Már a kilencvenes évek eleje óta számítógépes formában archiválják a kérdéseket és a válaszokat. Az 1992-ben létrejött adatbázis 1996 végén 1400 rekordot tartalmazott, beleértve az 1992 óta érkezett összes levelet és faxot, válogatott telefonhívások és személyes konzultációk lejegyzett szövegét. Az adatbázis a technikai és bibliográfiai azonosító adatok mellett (a kérdés és a válasz dátuma, a kérdező neve és címe, a válaszoló neve) a kérdező szociológiai adatait (foglalkozását), a kulcsszavakkal leírt nyelvi problémát és annak megoldását tartalmazta, esetenként a nyelvi probléma pragmatikai kontextusát is (motivációk, attitűdök, kritikák, érzelmek) (Uhlířová 1997: 83–4).

2016 óta az összes beérkezett telefonhívást rögzítik, a rögzített adatok feldolgozása folyamatosan történik. A cél egy olyan nyelvi struktúra létrehozása, amely lehetővé teszi a rögzített telefonos megkeresések kategorizálását és leírását. A nyelvészetiileg strukturált adatbázis nyelvészeti részét a nyelvművelő osztály munkatársai, az informatikai részét a Nyugat-csehországi Egyetem (Pilsen) Alkalmazott Tudományi Karának munkatársai végzik. 2016-tól 2018-ig több mint 8000 telefonhívás került az adatbázisba. A hangfelvételeket saját fejlesztésű szoftver segítségével jegyzik le (Zajíc et al. 2019), és különféle kulcsszavakkal annotálják (Černá 2017; Dufek 2018).

3.8. Magyarország és a határon túli magyar nyelvi irodák

Magyarországon napjainkban két intézmény foglalkozik nyelvi tanácsadással: a Nyelvtudományi Intézetben működő nyelvi tanácsadó szolgálat, valamint a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda. Mivel az előbbivel a következő (4.) fejezetben foglalkozom részletesen, itt csak a második intézményt mutatom be.

A szervezett nyelvi menedzselés fontos intézménye Magyarországon a 2006-ban létrejött Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda (MANYSZI). Az iroda számos, nyelvvel kapcsolatos szolgáltatást nyújt: nyelvi szakvélemények készítése, szövegtérmezés, korrektúra, szöveggondozás, nyilvános szövegek közérthetővé tétele, beszédírás, fordítás és fordított szövegek lektorálása, nyelvi és kommunikációs tréningek tartása [30]. Az iroda egyik legnépszerűbb szolgáltatása a nyelvi gyorsszolgálat. A kérdéseket az iroda honlapján található űrlapon keresztül lehet feltenni, a ta-

nácsadók 24 órán belül válaszolnak [31]. A tanácsadók (a honlap szerint jelenleg 9 fő) társadalmi munkában látják el feladatukat, és kéthetente váltják egymást [32]. Az eddig adott válaszok szócikkek formájában bárki által elérhetők, az adatbázisban jelenleg 20 000 szócikk található [33]. A beérkezett kérdésekből és válaszokból az *Édes Anyanyelvünk* folyóirat rendszeresen közöl válogatást, időnként pedig tudományos publikációk is jelennek meg a témában (legutóbb pl. Minya 2019).

2001-ben négy nagy magyarlakta régióban, Erdélyben, Felvidéken, Vajdaságban és Kárpátalján nyelvi irodák alakultak a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával: a kolozsvári Szabó T. Attila Nyelvi Intézet (sepsiszentgyörgyi fiókiáléval), a dunaszerdahelyi Gramma Nyelvi Iroda, a szabadkai Magyarágkutató Tudományos Társaság, valamint a beregszászi székhelyű Hodinka Antal Intézet. Ezekhez csatlakozott 2007-ben az ausztriai, alsóőri Imre Samu Nyelvi Intézet, a 2013-ban létrejött vajdasági Verbi Nyelvi Kutatóműhely, majd a 2014-ben megalapított horvátországi (eszéki) Glotta Nyelvi Intézet. A határon túli magyar nyelvi irodákat a később létrejött Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat fogja össze (Cserniczkó et al. 2005; Péntek 2008). A felsorolt intézmények nem mindegyike végez nyelvi tanácsadást, így csak azoknak a tevékenységét ismertetem az alábbiakban, amelyek legalább alkalmilag nyújtanak eligazítást nyelvi kérdésekben a hozzájuk fordulóknak.

3.8.1. Gramma Nyelvi Iroda

A szlovákiai kutatóállomás (Gramma Nyelvi Iroda) 2001-től 2015-ig működött önálló intézményként, 2002-től nyelvi tanácsadó tevékenységet is folytatott. Teljes vagy részmunkaidős dolgozója sosem volt, pozsonyi és nyitrai nyelvészek voltak a munkatársai. 2002-től telefonos tanácsadást is nyújtottak, hetente egy alkalommal telefonügyeletet tartottak. Az e-mailes megkeresések ez idő tájt még ritkábbak voltak, de ezen a csatornán is folyt nyelvi tanácsadás. Később a telefonügyelet megszűnt, 2010-től már csak e-mailben érkező kérdéseket válaszoltak meg a tanácsadó szolgálat munkatársai

2002 és 2015 között évente átlagosan 150-180 kérdésre válaszoltak, ezek jellege a gyakoriságot illetően a következő volt: 1) szlovákból magyarra való fordítás (főként jogi-közigazgatási, ill. oktatási terminusoké); 2) helyesírás (melyik a helyesírási normának megfelelő írásmód a magyarban?); 3) nyelvhelyesség (hogyan mondjuk „helyesen” magyarul?), 4) nyelvi jogok (mit szabad magyarul feltüntetni és mit nem, pl. hirdető- vagy tájékoztató táblákon). A nyelvi tanácsadó szolgálatot leggyakrabban önkormányzati hivatalok dolgozói, újságírók, szerkesztők, fordítók, pedagógusok, kulturális intézmények dolgozói keresték meg.

A nyelvi iroda munkatársai a leggyakoribb kérdésekre adott válaszokat ismeretterjesztő cikkek formájában is feldolgozták, ezek az *Új Szó* című napilap *Otthonunk a Nyelv* című rovatában, illetve a *Csallóköz* című regionális hetilap nyelvi rovatában jelentek meg, közülük több a Pátria Rádió *Hogyan mondjuk?* című műsorában is elhangzott.

2016-tól az iroda különböző okok miatt már nem tudott a régi felállásban működni, néhány munkatárs betagozódott a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézetbe, ahol máig önálló kutatócsoportként dolgoznak. A tanácsadó tevékenységük azonban

megszűnt. Az intézményes nyelvi tanácsadás megszűnése ellenére a leghűségesebb kérdezők máig megkeresik az egykori közönségszolgálat munkatársait egyetemi elérhetőségükön.

3.8.2. *Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont*

A 2001-ben alapított beregszászi intézmény kutatóközpontként működik, ebből adódóan nem a nyelvi tanácsadás a fő profilja. Összesen 5 munkatársa van: 1 intézetvezető, 2 kutató és 1 fiatal kutató teljes, illetve 1 fiatal kutató részmunkaidőben. Nyelvi tanácsadást alkalomszerűen végeznek, rendszerint önkormányzatok, szervezetek, intézmények fordulnak hozzájuk ilyen jellegű kérésekkel. Adatbázist vagy részletes nyilvántartást nem vezetnek a megkeresésekről, az így összegyűlt anyagot a kutatóközpont munkatársai levelezésükben archiválják. A megkereséseket olykor a nyelvi problémákkal foglalkozó, a Termini Kutatóhálózatban folyó közös kutatási programban, illetve tudományos publikációkban használják fel.

Az alkalomszerű nyelvi tanácsadás e-mailben vagy levélben történik, a megkeresés módjától függően. A fentiekből adódóan telefonos tanácsadó szolgálatot nem tartanak fenn.

3.8.3. *Szabó T. Attila Nyelvi Intézet*

A 2001-ben létrejött kolozsvári intézmény alapvetően e-mailben végez nyelvi tanácsadást. Korábban telefonszolgálat is működött, de mivel mind a hat munkatárs főállás mellett, részmunkaidőben látja el itteni feladatait, a telefonügyelet fenntartására jelenleg nincs lehetőség. A nyelvi tanácsadás anyagát a *Termini magyar–magyar szótárban* [34] és a nyelvi problémák adatbázisának az építésében használják fel.

3.8.4. *Imre Samu Nyelvi Intézet*

A 2007-ben létrejött alsóöri székhelyű intézmény is alapvetően kutatási feladatokkal foglalkozik, nyelvi tanácsadást alkalmilag végez, a dolgozók társadalmi munkában látják el az ilyen jellegű feladatokat. Ebből adódóan szervezett közönségszolgálatuk, előre kijelölt ügyeleti időpontjuk nincs. Az intézet munkatársai a megkeresés jellegetől függően (írásban, telefonon, személyesen) bármilyen kommunikációs csatornán adnak nyelvi tanácsot a hozzájuk fordulóknak. Az így összegyűlt nyelvi anyag közvetve hasznosul a tudományos kutatásokban a *Termini magyar–magyar szótáron* keresztül [34]. (Az intézetről részletesen l. Szoták 2009).

4. A Nyelvtudományi Intézet nyelvi tanácsadó szolgálata

Az Intézethez kötődő nyelvi tanácsadás azt a szakmai hagyományt viszi tovább, amelyet a Magyar Tudományos Akadémiával intézményesült nyelvművelés az elmúlt évszázadokban betöltött. Az Intézet közönségszolgálatának országos jelentőségénél fogva meghatározó szerepe van a nyelvi ismeretterjesztésben. Részben emiatt, részben pedig – a nyelvi tanácsadás munkatársaként – saját személyes érintettségem okán foglalkozom kiemelten a Nyelvtudományi Intézetben működő nyelvi közönségszolgálat múltjával, jelenével és jövőjével.

4.1. A múlt

Visszatekintve az intézet történetére, a Magyar Tudományos Akadémia 1949-ben létrejött Nyelvtudományi Intézetének szervezeti felépítése fokozatosan alakult ki. Kezdetben inkább csak munkacsoportok tevékenykedtek, mintsem osztályok. Lőrincze Lajos 1951-ben például Nyelvművelő Munkaközösségként említi azoknak az intézeti munkatársaknak a csoportját, akik a *Magyar Nyelv*, a *Magyar Nyelvőr*, a *Magyarosan* és az *Erdélyi Múzeum* addig megjelent köteteinek feldolgozásával létrehozták az úgynevezett nyelvművelési adattárat, amely nagy segítséget nyújtott nekik a nagyközönség részéről érkezett kérdések megválaszolásában. Az intézet, illetőleg a munkaközösség számos kérdést kapott levélben és telefonon, de többen személyesen is felkeresték őket. Az érdeklődők főleg szerkesztőségek, kiadók, minisztériumok, az Akadémia különböző osztályai, diákok stb. közül kerültek ki, a kérdések nagy része pedig helyesírási jellegű volt (különírás-egybeírás, idegen szavak írásmódja) (Lőrincze 1951: 81–2).

1952-ben öt osztály létezett a Nyelvtudományi Intézetben: Magyar Osztály, Fonetikai Osztály, Idegen Nyelvek Osztálya, Finnugor Osztály, Értelmező Szótári Osztály (Kiss 2000: 12). A nyelvművelés kérdéseivel foglalkozó, a közönségszolgálatot is működtető munkatársak tömörülése ezúttal Nyelvművelő Csoportként szerepel az MTA Nyelvművelő Főbizottságának híreiben (Hírek 1954).

1955-re már világossá vált, hogy a nyelvi közönségszolgálat iránti fokozódó érdeklődés, a tanácsadást végző munkatársakra irányuló nagy mennyiségű munka a közönségszolgálat intézményi keretének az átszervezését kívánja meg (Tompá 1955). Tompa József beszámolójából tudjuk, hogy a telefonos tanácsadást alapvetően a Magyar Osztály látta el ez idő tájt, és a legtöbb levélre is ennek az osztálynak a munkatársai válaszoltak, bár időnként igénybe vették más osztályok – sőt esetenként más intézmények dolgozóinak – a segítségét, például a szókészleti kérdések megválaszolásába a Szótári Osztály munkatársait is bevonták. A munkacsoport szervezési szálai Lőrincze Lajos kezében futottak össze, az írásbeli levelezést pedig főleg Tompa József irányította. Tompa beszámolójából kiderül, hogy ekkorra már problémát jelentett a munkacsoport dolgozóinak, hogy intézeti kutatómunkájuk, „tervfeladataik” mellett egyúttal a többirányú és mélyebb kutatást, nagyobb szervezést kívánó közönségszolgálati munkát is ellássák. Így felvetődött (nem is egyszer), hogy a közönségszolgálat számára egészen külön személyi keretet létesítsen az Intézet, és ezt az egységet az intézeti osztályokból külön emeljék ki. Ez a gondolat azonban 1955-ben még nem látszott megvalósíthatónak, mivel a közönségszolgálati munka ez idő tájt még nem volt egyenletes mennyiségű: „naponta, hetente egyszer megháromszorozódik, egyszer ismét felére csökken” (Tompá 1955: 109). Tompa arra is felhívja a figyelmet, hogy a nyelvi tanácsadás olyan sok munkaterületen igényel nagy tapasztalatot, hogy néhány szakember aligha tudná megfelelően végezni, noha a munka végzése során tömördek hasznos tapasztalattal gazdagodnak a tanácsadást végző kollégák. Tompa azzal zárja cikkét, hogy a szervezet kérdése változatlanul napirendi pont, és folyamatosan keresik hozzá a leghasznosabb, leggazdaságosabb keretet. Végül az 1959-es „Anyanyelvi műveltségünk” című konferencián (Rác 1960)

született meg a határozat az új intézményi egység létrejöttéről: „A Nyelvtudományi Intézet tudományos munkaerőinek megfelelő átcsoportosítása s lehetőleg számbeli megerősítése útján minél előbb el kell kezdeni az intézet nyelvművelő osztályának megszervezését” – olvashatjuk a pécsi nyelvművelő konferenciáról (1959. október 2–4.) írott *Magyar Nyelv*-beli beszámolóban (Beszámoló 1960: 151).

A nyelvi tanácsadás történetében 1957 is fontos évszám: ez év júniusától kezdve működik folyamatosan a korábban csak alkalmi telefonos tanácsadó szolgálat (Lőrincze 1964). A közönségszolgálati munkatársak ekkortól kezdték el vezetni az ügynevezett közönségszolgálati naplókat, amelyben főleg a telefonon érkező kérdéseket és az azokra adott válaszokat rögzítették. Az első füzet első bejegyzését egy 1970-es *Magyar Nemzet*-beli cikk alapján 1957. június 3-án végezték (Koródy 1970); ezt az adatot a Nyelvtudományi Intézetben ma is meglévő 66 darab fennmaradt napló közül az elsőt fellapozva magam is meg tudom erősíteni.

Az intézeti közönségszolgálat végül valóban új szervezeti egységbe került. A Nyelvművelő Bizottság 1960. november 2-ai ülésén a bizottság titkára már arról számolt be, hogy megalakult a Nyelvtudományi Intézet Nyelvművelő Osztálya, egyúttal a beszámoló (Grétsy 1961) ismerteti a nyelvművelő közönségszolgálat munkáját, olvashatunk a telefonhívások és a beérkezett, megválaszolt levelek mennyiségéről, a kérdezők köréről (kiadók, szerkesztőségek, gyárak, minisztériumok, illetőleg tanárok, fordítók, háziasszonyok), valamint a főbb kérdéstípusokról. A bizottsági jelentés a telefonhívások és a levelek számának folyamatos növekedéséről számol be, az előbbit a napisajtóban megjelent riportok és a közönségszolgálat munkáját ismertető cikkek hatásának, az utóbbit az *Édes Anyanyelvünk* rádióműsor hatásának tulajdonítva. A beszámolóból megtudhatjuk, hogy a levelekre főleg a Nyelvművelő Osztály munkatársai válaszoltak, de szükség esetén más osztályok dolgozói is bekapcsolódtak ebbe a munkába. A szokásos helyesírási, nyelvhelyeségi kérdéseken kívül érkeztek olyan kérések is, amelyek egy-egy megjelenendő politikai, műszaki vagy akár nyelvművelő cikk kéziratának átnézésére, nyelvi lektorálására irányultak (a rövidebbeket át is nézték a közönségszolgálat munkatársai). A közérdekűbb kérdéseket és válaszokat rendszeresen publikálták a *Magyar Nyelvőr*-ben. A *Nyelvőr*-beli rovatnak a címe „A Nyelvtudományi Intézet nyelvművelő csoportjának levelesládájából” volt 1955-től, és a címbeli csoport elnevezés megmaradt a következő három évtizedben is, noha a közönségszolgálat 1960-tól a Nyelvművelő Osztály keretében működött. Maga a rovat 1981-ig létezett ezen a néven.

Ruzsiczky Éva (1961) *Magyar Nyelvőr*-beli írásában részletesen beszámol a közönségszolgálati munkáról, különös tekintettel a telefonos tanácsadásra. A szerző a telefonhívásokról vezetett közönségszolgálati naplók alapján a telefonhívások mennyiségének növekedését állapította meg: 1958 januárjában körülbelül százan, 1959 januárjában viszont már mintegy százharmincan kértek tanácsot. A leggyakrabban ismétlődő kérdések ebben az időszakban a következők voltak: *bocsát ~ bocsájt, helység vagy helyiség, egyelőre vagy egyenlőre*; mi a különbség a *-ként/-kint* és az *-nként* toldalék között; *tudniok ~ tudniuk, szíveskedjen ~ szíveskedjék* ragos változatok; személynevekkel alkotott szerkezetek: *Szabóné tanító* vagy *Szabóné tanítónő*; *Kovács Mária kartárs* vagy *Kovács Mária kartársnő*. Ugyancsak gyakran

kérdeztek rá arra, hogy egy-egy konkrét kifejezésben az *ide, ott, rá, tovább* stb. határozószó-e vagy igekötő, és így külön vagy egybe kell írni az adott alakulatot (Ruzsiczky 1961).

Lőrincze Lajos a Nyelvművelő Munkabizottság 1962-es elnöki beszámolójában a nyelvművelő, nyelvi ismeretterjesztő munka legmindennapibb formájának nevezi az intézeti közönségszolgálatot, amelynek rendje, módszere ekkorra már kialakulni látszott. A beszámoló említést tesz a közönségszolgálati naplókról, amelyekbe nemcsak a kérdéseket és a feleleteket rögzítik a tanácsadók, hanem a kérdező személy nevét és munkahelyét is. Lőrincze hangsúlyozza, hogy e feljegyzéseknek nemcsak statisztikai szempontból van jelentőségük, hanem arra is rámutatnak, milyen kérdések érdeklik aktuálisan a beszélőket, valamint kétes, vitás esetekben az egyes munkatársak esetleges eltérő véleményének, nézetének az összeegyeztetésére is szolgálnak. A beszámolóból továbbá azt is megtudhatjuk, hogy más városokban is történtek kezdeményezések hasonló nyelvi közönségszolgálatok kialakítására, például a szegedi egyetem magyar nyelvészeti tanszékén is mindennap tartottak ez idő tájt egyórás telefonügyeletet, de sokan keresték fel nyelvi kérdéseikkel a debreceni és a pécsi egyetemet is (Lőrincze 1962: 131–2).

A hatvanas évek elején a közönségszolgálat népszerűsége egyre nőtt a nyelvhasználók körében, ezt jól mutatja, hogy nemcsak a nyelvtudományi folyóiratok, hanem napilapok cikkei is ismertették a működését, például [teknős] aláírással 1961-ban jelent meg róla cikk a *Magyar Nemzet*ben. E cikkből tudhatjuk például, hogy ez idő tájt átlagosan tíz telefonhívás érkezett naponta, és évente 600–700 levél. Az MTA Nyelvművelő Munkabizottságának beszámolója szerint 1964-ben körülbelül 3500 telefonhívásra és 935 levélre válaszoltak a közönségszolgálat munkatársai, és ekkor már folytak az 1980–1985-ben megjelent *Nyelvművelő kézisztár* munkálatai (Grétsy 1965). Ebben az évben jelent meg az intézeti levelezés alapján készült nyelvművelő kötet (Ferenczy–Ruzsiczky [szerk.] 1964), de az általános érdeklődésre számot tartó kérdéseket és feleleteket a *Nyelvőr* már korábban is rendszeresen közölte. A hatvanas években élénk munka folyt az osztályon: a munkatársak nyelvművelő cikkeket, tanulmányokat írtak, ismeretterjesztő előadásokat tartottak, különféle kiadványokon dolgoztak, szervezték és tartották a nyelvművelő előadásokat, mindezt a közönségszolgálat működtetése mellett. Az egyre növekvő feladatok jobb megoldása érdekében az Intézet több tagját felmentette egyéb munkák végzése alól, hogy teljes munkaidejüket a nyelvművelésnek szentelhessék. Az intézet nyelvművelőinek igen nagy részük volt abban, hogy a hatvanas évek elején a műszaki nyelvművelés olyan nagy mértékben fellendült (Fábián 1970). Ezekben az években számos olyan kérdés érkezett, amelyekkel bíróság vagy döntőbizottság elé került vitás ügyekben kértek nyelvészeti szakvéleményt.

Az 1970-es években az intézet közönségszolgálati munkája változatlan népszerűségnek örvendett. Koródi József (1970) cikkéből azt is megtudhatjuk, hogy 1970-ben az intézet három munkatársa dolgozott rendszeresen a telefonnál: Lovas Gizella négy napig, Szűts László és Héra Zoltánné egy-egy napig volt szolgálatban.

Az osztály vezetését 1971-től Grétsy László vette át Lőrincze Lajostól (Balázs 2007). Ebben az évtizedben újabb átalakítások történtek a Nyelvtudományi Intézet

szervezetében, a Nyelvművelő Osztály új névvel folytatta tevékenységét. 1973-ban a Nyelvtudományi Intézet hét osztálya közül a Mai Magyar Nyelv Osztályának keretén belül működött az immár két évtizedes múltra visszatekintő közönségszolgálat (Kiss 2001: 19). A Nyelvtudományi Intézet 1972–1975-ös középtávú munkatervéből kiderül, hogy 1974-re elkészült a *Nyelvművelő kézikönyv* előzetes kézírata, valamint ebben a munkatervben tűnik fel először – adataim alapján – a közönségszolgálat újabb, ma is használt elnevezése, a nyelvi tanácsadó szolgálat (Imre 1973). A hetvenes években a kézikönyv munkálataival egy időben sorra jelennek meg olyan szintézisek, összefoglalók az osztály munkatársaitól, mint például Kovalovszky Miklós *Nyelvfejlődés, nyelvhelyesség* (1977) műve, valamint Grétsy László szerkesztésében a *Mai magyar nyelvünk* (1976) és a *Hivatalos nyelvünk kézikönyve* (1976, második kiadásban 1978).

A nyolcvanas években – továbbra is Grétsy László vezetésével – folytatódott a Mai Magyar Nyelvi Osztály és a közönségszolgálat működése, a létszám ekkoriban 10 fő fölött mozgott. A nyolcvanas évek elején a 161-053-as telefonszámon kérhettek nyelvi tanácsot az érdeklődők, és 1974-től a Nyelvtudományi Intézet új helyén, a budai Várban, a Szentháromság utca 2. szám alatt délelőtt fél kilenctől délután fél kettőig személyesen is meg lehetett keresni a közönségszolgálat munkatársait (Népszabadság 1982). 1980-ban megjelent a szintézis, a *Nyelvművelő kézikönyv* első, majd 1985-ben a második kötete. Majd számos tanulmánykötet is az osztály munkatársainak részvételével: *Nyelvészet és tömegkommunikáció* (Grétsy [szerk.] 1985); *Nyelvi divatok* (Bíró – Tolcsvai Nagy 1985), *Szaknyelvi divatok* (Bíró 1989).

Az osztály vezetését Grétsy László távozásával 1988-ban Kemény Gábor vette át, aki 1993 végéig irányította a munkát. Ez idő tájt Herman József volt a Nyelvtudományi Intézet igazgatója, akinek 1988-as, a *Magyar Nyelvben* közzétett munkatervéből tájékozódhatunk a Mai Magyar Nyelvi Osztály tevékenységéről, terveiről. 1983-tól folytak az 1980–1985 között megjelent *Nyelvművelő kézikönyv* átdolgozott, kisebb terjedelmű, a nagyközönségnek szóló változatának, a *Nyelvművelő kézikönyvtár*-nak (akkori munkanevén: a *Nyelvművelő kisszótárnak*) a munkálatai, és a társadalmi nyelvművelés keretében továbbra is folyamatosan zajlott – a nyelvi lektorálás, nyelvi ismeretterjesztő rovatok és műsorok szerkesztése, előadások tartása mellett – a nyelvművelő közönségszolgálat munkája telefonon és írásban (Herman 1988). Ennek az időszaknak a munkájáról – a telefonos tanácsadásra fókuszálva – Eöry Vilma (1994) tanulmányából tájékozódhatunk, aki a közönségszolgálati naplók egy évének anyagát tekintette át (1988. szeptember 1-jétől 1989. augusztus 31-ig), összesen 1512 kérdést. Ahogy három évtizeddel korábban, a nyolcvanas évek végén is a helyesírásra vonatkozik a kérdések legnagyobb része (88%-a), míg a többi kérdés megoszlása a következő: a nyelvel, a nyelvhasználattal foglalkozó kérdés: 8,8%, nem nyelvi kérdés: 3,2%. A kérdések jelentős része (96,8%-a) az írott nyelvel kapcsolatos. Eöry kitér a kérdezők körére is, akik bár nem alkotnak szociológiailag egységes csoportot, az a tendencia figyelhető meg, hogy inkább a közép-, illetve az idősebb korosztályhoz tartoznak, érettségivel vagy diplomával rendelkeznek, többségük valamilyen szellemi vagy adminisztratív tevékenységet végez; különösen sok köztük a nyomdai, a rádiós vagy tévés szerkesztő, a lektor, a fordító, de

nem ritka a gépiró sem. A kilencvenes évek első felének kutatási eredményei két kötetben jelentek meg: a *Normatudat – nyelvi norma* (Kemény [szerk.] 1992) és *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában* című munkákban (Kemény–Kardos [szerk.] 1994).

Bár a Nyelvtudományi Intézet Mai Magyar Nyelvi Osztálya 1994. január 1-jétől (ismét) a Nyelvművelő Osztály nevet vette fel (Kemény 1996: 381), az 1990-es évek második felében a nyelvművelés a nyelvtudomány perifériájára került (a nyelvművelésről szóló vitákat összefoglalja Minya 2005), így a Nyelvtudományi Intézetből is fokozatosan kiszorulni látszott. A Nyelvtudományi Intézet fennállásának ötvenedik évfordulóján (1999) a Nyelvművelő Osztály vezetője Szűts László volt, az osztály létszáma ekkorra már jelentősen csökkent a nyolcvanas évekhez képest: három fő- és egy félállású munkatárs látta el a feladatokat (Balázs 2005: 301). Heti öt munkanapon tartottak telefonügyeletet, és évente mintegy 250-300 telefonálónak adtak felvilágosítást elsősorban helyesírási és nyelvhelyességi kérdésekben. Levéiben évente 80-100 érdeklődőnek válaszoltak. Az internet elterjedésével a 90-es években megjelent az e-mail-es tanácsadás: 1998 óta e-mailben is fogadnak kérdéseket a közönségszolgálat munkatársai (MTA Nyelvtudományi Intézet 1999: 43). A kilencvenes években az osztály fő kutatási témái a következők voltak: Szűts László vezetésével zajlott a magyar nyelvművelés-történet válogatott bibliográfiájának az összeállítása, valamint Heltainé Nagy Erzsébet vezetésével normatív nyelvészeti vizsgálatokat végeztek. (E két munka eredményei nem kerültek publikálásra.) Ebben az időszakban Kemény Gábor a stilisztikai szöveginterpretáció elméleti és módszertani problémáival foglalkozott. (Ezt a kutatást az osztályról való távozása után önálló kutatási projektum keretében folytatta 1994-től 2010-ig.) Mindezek mellett az osztály munkatársai változatlanul végezték a gyakorlati nyelvművelő tevékenységet: a közönségszolgálat működtetésén túl az Anyanyelvápolók Szövetségével és a TIT-tel együtt szervezték a magyar nyelv heti előadás-sorozatokat, és évenként 30-40 tudomány-népszerűsítő előadást tartottak Budapesten és vidéken. Az ezredforduló után a létszám tovább csökkent, 2002-ben a Nyelvművelő Osztály mindössze három főből állt (Tarnóczy 2002: 283).

A teljesség kedvéért megemlíteném, hogy míg az MTA Nyelvtudományi Intézetéből a nyelvművelés fokozatosan kiszorulni látszott, ebben az időszakban jöttek létre az MTA támogatásával a határon túli, nyelvművelési kérdésekkel is foglalkozó – az előző fejezetben bemutatott – magyar nyelvi irodák (pl. a Gramma Nyelvi Iroda Dunaszerdahelyen, a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kolozsváron és Sepsiszentgyörgyön) (Balázs 2005: 301).

2003-ban Posgay Ildikó lett a Nyelvtudományi Intézet Nyelvművelő és Nyelvi Tanácsadó Osztályának vezetője (N. Fodor 2017: 508). Ekkoriban – három évre egy fiatal kutatóval kiegészülve – az osztály létszáma hét fő volt. Ennek az időszaknak az egyik fontos kutatása volt a kodifikált nyelvhasználati formákhoz kapcsolódó attitűdvizsgálat: azt a kérdést helyezték a középpontba, hogy a magyar anyanyelvi beszélők mennyire szabály- és normakövetők (Domonkosi 2007). Az osztály munkatársai rendszeresen szerveztek szakmai találkozót a dunaszerdahelyi Gramma Nyelvi Irodával a nyelvművelés megújításáról, a nyelvi tervezésről, a nyelvi tanács-

adás elméleti és gyakorlati problémáiról. Folytatódott a közönségszolgálati munka: a munkatársak nyelvi ismeretterjesztő rádió- és televízióműsorokban vettek részt, cikkeket írtak az *Édes Anyanyelvünk* folyóiratba, a nyelvi tanácsadás keretében 394 szakvélemény készült. A telefonon érkező hívások és az elektronikus levelek száma 2006-ban megközelítette a 3000-et, illetve az 1500-at [35].

A 2000-es évek végén a Nyelvtudományi Intézet szervezetét illetően újabb változások történtek. A tanácsadó szolgálat kapacitása csökkent, ezért az intézeti szerkezeti változások következtében a Nyelvművelő Osztály 2010-ben egyesült a Nyelvtechnológiai, valamint az Élőnyelvi Osztállyal, amelyből 2013. január 1-jén létrejött a Nyelvtechnológiai és Alkalmazott Nyelvészeti Osztály (Váradi 2013), benne a Nyelvművelő és nyelvi tanácsadó kutatócsoport.

Ahogy a 3.8. pontban említettem, ebben az időszakban, 2006-ban alakult meg a korábban már bemutatott, hasonló szolgáltatásokat nyújtó Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda (MANYSZI) (Nagy 2010). „Az iroda ma is működik, vállalkozási tevékenysége mellett ingyenes telefonos nyelvi gyorssegélyszolgálatot működtet, pótolva a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében nemrég megszüntetett nyelvi tanácsadást” – olvashatjuk egy *Magyar Nemzet*-beli cikkben (Hanthy 2011), amely természetesen pontosításra szorul, hiszen az intézeti nyelvi tanácsadás nem szűnt meg, csak az önálló osztály, amelynek keretében korábban működött.

4.2. A jelen

Az egykori Nyelvművelő Osztály a feladatait jelenleg a Nyelvtechnológiai és Alkalmazott Nyelvészeti Osztály egyik kutatócsoportjaként, megújult lehetőségekkel és korszerű nyelvtechnológiai háttérrel végzi (Heltainé Nagy 2014). A kérdések megválaszolásában nagy segítséget jelentenek a különféle korpuszok, leginkább a mai magyar nyelv reprezentatív korpusza, a *Magyar nemzeti szövegtár* (Oravecz–Váradi–Sass 2014). A nagyközönség kedvelt eszköze a 2013-ban megnyílt online helyesírási tanácsadó portál, a helyesiras.mta.hu (Ludányi et al. 2014).

2019-ben a Nyelvművelő és nyelvi tanácsadó kutatócsoportnak egy teljes és három részmunkaidős dolgozója van. A munkatársak egyéni kutatásai az alkalmazott nyelvészet területeire irányulnak: nyelvművelés, helyesírás, névtan, stilisztika, szakmai (orvosi) nyelvhasználatok; nyelvi ideológiák, nyelv és iskola témakörökben.

A nyelvi tanácsadás legfőbb formája az e-mail, a levelek megválaszolása folyamatosan történik. Kedvelt az azonnali segítségnyújtást jelentő telefonos tanácsadás is (természetesen postai levélben is kérhető tanács, ez azonban manapság ritkaságszámba megy). A nyelvi tanácsadó szolgálat 2018-ban körülbelül 2000 e-mailben érkezett és több száz telefonos helyesírási, nyelvhasználati kérdésre adott választ. Az e-mailek száma 1084 db volt, egy e-mailben átlagosan két kérdést fogalmaztak meg az érdeklődők. A kérdezők köre – változatlanul – továbbra is sokszínű, megtalálható köztük a minisztériumi munkatárs, osztályvezető; médiamunkatárs, kiadói szerkesztő, projektmenedzser, szakfordító, termékmenedzser, orvos, tanár, iskolaigazgató, kutató, muzeológus, hallgatók, tanulók. Az intézmények közül többször kértek tanácsot – többek között – az MTA Kommunikációs Főosztályától, az Emberi

Erőforrások Minisztériumától, az MVM Paksi Atomerőmű Zrt.-től és a Magyar Postától. A szolgálat 6 nyelvészeti szakvéleményt készített, és 26 darab közterületen elhelyezendő emléktábla nyelvi lektorálását végezte el önkormányzatok és magán-személyek kérésére [36].

A tanácsadó szolgálat elmúlt éveinek leggyakoribb kérdéseiből és az azokra adott válaszokból a Nyelvtudományi Intézet honlapján olvasható egy válogatás [37], továbbá a helyesiras.mta.hu online tanácsadó portál Archívum menüpontjában is böngészhető a korábbi évek anyaga (az előzőhöz képest kevésbé kifejett formában) [38].

Immár hat éve működik a helyesiras.mta.hu portál, amely a helyesírási kérdésekben eligazodni vágyó nyelvhasználók körében nagy népszerűségnek örvend. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a portál webeszközei több okból sem képesek pótolni a „humán” nyelvi tanácsadást. Nem csupán azért, mert – főleg az idősebb korosztályban – létezik egy olyan réteg, amely nem aktív internethasználó, és szívesebben kér tanácsot telefonon, hanem azért is, mert a magyar helyesírás számos kérdése nem algoritmizálható, és így a portál sok helyesírási területen nem tud tanácsot adni (pl. a rövidítések, mozaikszók kérdései, bonyolultabb különírási-egybeírás kérdések, szaknyelvi helyesírási kérdések). Számos esetben több lehetséges írásmódot felajánl a portál, amelyek közül a felhasználónak kell kiválasztania az ő értelmezéséhez legközelebb állót, tapasztalataink szerint azonban ez gyakorta gondot okoz, ilyenkor a kérdezők telefonálnak vagy e-mailt írnak. Az a tendencia figyelhető meg, hogy a nyelvi tanácsadás régi és új módjai, eszközei egymás mellett élnek, kiegészítik egymást: „a teljesen automatizált rendszer – szükség esetén – visszavezeti a kérdezőt az »emberhez«, a személyes nyelvi tanácsadáshoz” (Heltainé Nagy 2014).

Noha a tanácsadó szolgálathoz érkező kérdések ~90/-a – igazodva az elmúlt hat évtizeden végigvonuló tendenciához – helyesírási jellegű, nem szabad megfeledezni a maradék ~10%-ról, amelyek nem helyesírási jellegűek, és amelyek nem válaszolhatók meg automatikusan.

Mindebből tehát egyértelműen következik, hogy „humán” nyelvi tanácsadásra a 2010-es évek végén is szükség van, és az elkövetkező évtizedekben is szükség lesz.

4.3. A jövő: feladatok és lehetőségek

Örvendetes, hogy a 2010-es években – a korszerű nyelvtechnológiai eszközöknek a tanácsadásba való bevonásával – elkezdődött a megújulás folyamata. A gyakorlati, technikai megújulás mellett fontos a **nyelvi tanácsadás elméleti kérdéseinek, keretének** tisztázása is. Tolcsvai Nagy Gábor (2017: 500) az ezredforduló egyik kiemelt nyelvstratégiai kérdésének tartja a nyelvi igazgatás (menedzsment) – amelyen ő elsősorban a nyelvi tanácsadást érti – szervezetének és nyelvtudományi háttérének a kialakítását. Ez az igény az intézeti nyelvi tanácsadás részéről már 2006-ban megfogalmazódott: az osztály éves beszámolójának célkitűzései között szerepelt a nyelvi menedzsment koncepciójának alkalmazása a tanácsadásban; a Nyelvművelő Osztály munkatársai a szlovákiai Gramma Nyelvi Irodával együttműködve vizsgálták a nyelvi menedzsment problémáit és feladatait [35]. A nyelvmenedzselés-

elmélet (Language Management Theory, LMT, Jernudd–Neustupný 1987) – átfogó jellegénél fogva – alkalmas elméleti keretnek tűnik a nyelvi tanácsadói munkához.

Ez az elmélet a nyelvi és kommunikációs problémák feltárására, elemzésére és kezelésére szolgál. Felfoghatjuk a nyelvtervezés-elmélet továbbfejlesztett változatának is, amelynek célja az előző hiányainak kiküszöbölése (Nekvapil 2006). Az utóbbi évtizedekben az elmélet a nemzetközi szakirodalomban egyre jelentősebbé vált, de a magyar nyelvészetben (egyelőre) kevésbé ismert, főként Lanstyák István és Szabó Mihály Gizella foglalkozik a témával (Szabó Mihály 2005, 2007; Lanstyák 2018). A nyelvi menedzselés során a (laikus) beszélők döntenek el, mi tekinthető nyelvi problémának, nem pedig a nyelvészek, nyelv művelők. Ez a felfogás teljes mértékben összhangba hozható a nyelvi tanácsadás gyakorlatával, ahol a levélírók, telefonálók valós nyelvi problémáit ismerhetik meg a tanácsadók. Az elmélet átfogó jellegű, mivel mind a standard nyelvváltozat létrehozására irányuló nyelvi tervezést, mind a standard nyelvváltozat továbbfejlesztésére, differenciálására irányuló nyelv művelést is magában foglalja (Lanstyák 2014: 30). Az elmélet kurrens mivoltát mutatja, hogy a Cseh Tudományos Akadémia nyelvi tanácsadó központjának dolgozói a nyelvmenedzselés-elmélet keretében végzik a munkájukat (Beneš et al. 2018; Dufek 2018).

Fontos feladat az intézeti nyelvi tanácsadás anyagának, a kérdéseknek és a válaszoknak **módszeres, szisztematikus feldolgozása**, ahogy az elmúlt évtizedekben időről időre sor is került erre. A feldolgozás célja kettős: 1) gyakorlati célú feldolgozás közérthető formában, a nagyközönségnek szóló nyelvi útmutató készítése (lehetőleg böngészhető online adatbázis formájában); 2) egy tudományos kutatásokra alkalmas, strukturált adatbázisnak, a nyelvi tanácsadói diskurzusok korpuszának az elkészítése.

Az 1) pontban megfogalmazott cél részben megvalósult, mivel a 2007 utáni közönségszolgálati naplók válogatott anyaga (a kérdések és a válaszok) bárki által szabadon böngészhető adatbázis formájában felkerült a helyesiras.mta.hu portál Archívum menüpontjába [38]. Az adatbázis szabadszavas kereséssel, valamint kulcsszavak alapján kereshető. Az adatbázis 2013 óta nem frissült, így fontos feladat ennek az adatbázisnak a folyamatos karbantartása, bővítése.

A 2) pontban jelzett **nyelvi tanácsadói korpusz** elkészítése kiemelt jövőbeni feladatnak mutatkozik. Egy ilyen korpusznak a kérdések és a rá adott válaszok teljes szövegét változatlan formában kell tartalmaznia (természetesen anonimizált formában, az adatok érzékenységét maximálisan tiszteletben tartva), különféle jelenségekre, kulcsszavakra annotálva. Az annotációnak elsősorban a különféle nyelvi problémákra kellene kiterjednie: ehhez jó kiindulási alap lehet az a címkerendszer, amelyet ma is használnak a tanácsadó szolgálat munkatársai az e-mailek kategorizálásában, de egyéb annotáció is hasznos lenne, például – a nyelvi problémákkal szoros összefüggésben – a nyelvi ideológiáké (erről bővebben l. Ludányi 2017, 2019). E korpusz reprezentatív képet adna a magyar beszélőközösségben tematizálódó nyelvi problémákról. De nem csupán ilyen típusú kutatások végzésére lenne alkalmas, hanem különféle népi nyelvészeti, pragmatikai, diskurzuselemzési stb. vizsgálatokra (a levelek teljes szövegének megőrzése emiatt fontos).

Nem csupán az írott, hanem a **beszélt nyelvi tanácsadói diskurzusok feldolgozására** is szükség van. Hasonlóan a Cseh Nyelvi Intézet nyelvi tanácsadó

központjának a munkájához (Beneš et al. 2018; Dufek 2018), célszerű lenne a telefonbeszélgetéseket rögzíteni, majd szoftveres segítséggel lejegyezni, végül az írott szövegekhez hasonlóan annotálni őket.

Felbecsülhetetlen értékű adatkincs, kordokumentum az a 66 darab **közönségszolgálati napló**, amelyből képet kaphatunk a Nyelvtudományi Intézet nyelvi tanácsadó szolgálatának több évtizedes működéséről. E naplók anyagának átfogó feldolgozása még nem történt meg, noha kisebb intervallumok áttekintésére időről időre sort került, ahogy ezekre utaltam is a 4.1. fejezetben. Az utolsó naplók anyagának egy kisebb részének a feldolgozása a 2010-es évek elején megtörtént: a helyesiras.mta.hu portál Archívum menüpontjából szabadon elérhető a feldolgozott, kulcsszavakkal ellátott kérdésekből és válaszokból álló adatbázis [38]. A naplók digitalizálása, korszerű adathordozókra való mentése, archiválása is a fontos megvalósítandó feladatok közé tartozik. Távlati cél, hogy a megvalósítandó nyelvi tanácsadói korpusz idővel a 20. század anyagát is magában foglalja.

5. Összefoglalás

A nyelvi tanácsadás a szervezett nyelvi menedzselés és egyúttal a nyelvi ismeretterjesztés egyik kiemelten fontos válfaja, amely a hétköznapi beszélők részéről folyamatosan fennálló igényt elégíti ki. Hogy milyen fontos társadalmi igény a beszélők nyelvi kérdésekben való eligazítása, jól mutatja, hogy számos európai országban létezik ilyen szolgáltatás. Uhlířová (1997: 83) nyomán a nyelvi tanácsadás úgy is felfogható, mint a nyelvészek és a hétköznapi beszélők közti diskurzus, dialógus, ahol mindkét fél szerepe fontos, bár lényegesen különböző. A nyelvhasználók kérdeznek, a nyelvészek hivatalos nyelvi tanácsot, ajánlást adnak, a kérdezőktől pedig az az elvárt cselekvés, hogy megfogadják ezt. Ugyanakkor a nyelvészek maguk is információkat kapnak: a nagyközönségtől érkezett megkeresések az aktuális nyelvhasználatról, magukról a nyelvhasználókról, illetve az ő attitűdjeikről.

Magyarországon a nyelvi tanácsadás legrégebbi intézménye a Nyelvtudományi Intézet nyelvi tanácsadó szolgálata. A dolgozat második részében ennek az intézménynek a tevékenységét ismertettem. A részletes történeti összefoglalóval céltom részben a megemlékezés, a köszöntés is volt, mivel az Intézet 2019-ben ünnepelte fennállásának 70. évfordulóját. Az intézeti nyelvi tanácsadás múltjának és jelenének bemutatása mellett néhány javaslatot is felvázoltam, amely a nyelvi tanácsadó szolgálat megújulási folyamatának kiindulópontjául szolgálhat, és reményeim szerint szolgálni is fog.

SZAKIRODALOM

- Andersson, Lars-Gunnar 2000. Language cultivation in Sweden. In: Sándor (szerk.): 85–98.
Baksy Péter 2008. Nyelvi tervezés Norvégiában. In: Balázs–Dede (szerk.): 228–35.
Balázs Géza – Dede Éva (szerk.) 2008. *Európai nyelv művelés. Inter Kht.* – PRAE.HU, Budapest.

- Balázs Géza 2005. Nyelvi viták Kazinczytól Kazinczyig. *Széphalom* 15: 299–314.
- Balázs Géza 2007. Grétsy László Magyar Örökség-díjas. *Természet Világa* 138/5: 196.
- Beneš, Martin – Prošek, Martin – Smejkalová, Kamila – Štěpánová, Veronika 2018. Interaction between language users and a language consulting center: Challenges for language management theory research. In: Fairbrother–Nekvapil–Sloboda (eds.): 119–40.
- Beszámoló 1960 = [sz. n.] 1960. A pécsi nyelvművelő konferencia. Jelentés a konferenciáról. *Magyar Nyelv* 56: 148–51.
- Bíró Ágnes – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 1985. *Nyelvi divatok*. Gondolat, Budapest.
- Bíró Ágnes (szerk.) 1989. *Szaknyelvi divatok*. Gondolat, Budapest.
- Bozsik Gabriella – Ludányi Zsófia (szerk.) 2019. *Szabályzat, oktatás, gyakorlat. Helyesírásról sokszínűen*. Líceum Kiadó, Eger.
- Černá, Anna 2017. Jazykové poradenství jako zdroj lingvistických dat [Language consulting as a linguistic data source]. In: Orgoňová, Olga – Bohunická, Alena – Múcsková, Gabriela – Muziková, Katarína – Popovičová Sedláčková, Zuzana (eds.): *Jazyk a jazykoveda v súvislostiach*. Univerzita Komenského, Bratislava, 268–74.
- Csernicskó István – Papp György – Péntek János – Szabó Mihály Gizella – Kiss Jenő 2005. A szomszédos országok magyar nyelvű kutatóállomásairól. *Magyar Nyelv* 101: 105–113.
- Domínguez, Francesc – López, Núria 1995. *Language International World Directory of Sociolinguistic and Language Planning Organizations*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia. <https://doi.org/10.1075/liwd.1>
- Domonkosi Ágnes 2007. Attitűd, értékítélet, minősítés: az érték szempont érvényesülése a nyelvi-nyelvhasználati reflexiókban. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXXIV. Sectio Linguistica Hungarica*, 38–54.
- Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.) 2007. *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely–Budapest.
- Dufek, Ondřej 2018. Language ideologies in Czech language counselling interactions. Elhangzott: *2nd International Conference on Sociolinguistics*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2018. szeptember 7.
- Eöry Vilma 1994. A kérdezők normatadata (nyelvművelő közönségszolgálati feladatok). In: Kemény–Kardos (szerk.): 177–181.
- Fábián Pál 1970. Huszonöt év a nyelvművelésben. *Magyar Nyelvőr* 94: 261–70.
- Fairbrother, Lisa – Nekvapil, Jiří – Sloboda, Marián (eds.): *The Language Management Approach. A Focus on Research Methodology*. Peter Lang, Berlin.
- Ferenczy Géza – Ruzsiczky Éva (szerk.) 1964. *Nyelvművelő levelek. Az Akadémia Nyelvtudományi Intézetének levelesládájából*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Földes Csaba 2008. A németországi nyelvi kultúra és nyelvművelés. In: Balázs–Dede (szerk.): 192–205.
- Garvin, Paul L. 1993. Styles of codification. *Brno Studies in English* 20: 17–21.
- Grétsy László 1961. Beszámoló a Nyelvművelő Bizottság 1960. november 2-i üléséről. *Magyar Nyelvőr* 89: 411–2.
- Grétsy László 1965. Tájékoztató a Nyelvművelő Munkabizottság 1965. március 3-i üléséről. *Magyar Nyelvőr* 85: 411–2.
- Grétsy László (szerk.) 1976. *Mai magyar nyelvünk*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Grétsy László (szerk.) 1976/1978. *Hivatalos nyelvünk kézikönyve*. Pénzügyminisztérium, Államigazgatási Szervezési Intézet, Budapest.
- Gúti Erika – Varga Orsolya 2008. A németalföldi nyelvről. In: Balázs–Dede (szerk.): 220–227.
- Hanthy Kinga 2010. Jelentések a magyar nyelvről. Ütközőzónák. *Magyar Nemzet*, 2010. augusztus 7., 24.

- Havránék, Bohuslav 1932. Obecné zásady pro kulturu jazyka. In: Havránék, Bohuslav – Weingart, Miloš (szerk.): *Spisovná Feltina a jazyková kultura*. Melantrich, Prague, 245–58. Angolul: In: Rubin, Joan – Shuy, Roger W. 1973 (eds.): *Language Planning: Current Issues and Research*. Georgetown University Press, Washington, DC, 102–11.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2007. A nyelvművelés fogalma és terrénumai. In: Domonkosi–Lanstyák–Posgay (szerk.): 13–26.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2014. A nyelvi tanácsadás területei és újabb eszközei az MTA Nyelvtudományi Intézetében. *Anyanyelv-pedagógia* 7/1: <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=505> (letöltve: 2016. 07. 27.)
- Herman József 1988. Tájékoztató az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatervéről. *Magyar Nyelv* 84: 393–84.
- Hírek 1954 = A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Főbizottságának hírei. *Magyar Nyelvőr* 78: 281–2.
- Imre Samu 1973. A Nyelvtudományi Intézet középtávú (1972–1975.) tudományos kutatási terve. *Magyar Nyelv* 69: 15–20.
- Jahr, Ernst Hákon 2000. On the use of dialects in Norway. In: Sándor (szerk.): 75–84.
- Janich, Nina – Greule, Albrecht (Hrsg.) 2002. *Sprachkulturen in Europa. Ein internationales Handbuch*. Gunter Narr Verlag, Tübingen.
- Jernudd, Björn 2018. Questions submitted to two language cultivation agencies in Sweden. Fairbrother–Nekvapil–Sloboda (eds.): 101–117.
- Jernudd, Björn H. – Neustupný, Jiří Václav 1987. Language planning: for whom? In: Laforge, Lorne (ed.): *Proceedings of the International Colloquium on Language Planning*. Les Press de L'Université Laval, Québec, 69–84.
- Kemény Gábor – Kardos Tamás (szerk.) 1994. *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Kemény Gábor (szerk.) 1992. *Normatudat – nyelvi norma*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Kemény Gábor 1996. Hozzászólás: Nyelvi tervezés, nyelvi politika II. rész. *Magyar Nyelvőr* 120: 381–2.
- Kiss Lajos 2000. *Nyelvtudományi Intézet*. A Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézetei, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Kiss Lajos 2001. *A Nyelvtudományi Intézet fél évszázada (1949–1999)*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Koródi József 1970. Anyanyelvünk közönségszolgálat. *Magyar Nemzet*, 1970. július 7., 9.
- Kovalovszky Miklós 1977. *Nyelvfejlődés, nyelvhelyesség*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Laihonen, Petteri 2010. A finn nyelv korpusztervezése, korpuszpolitikája. *Magyar Nyelvjárások* 194–214.
- Lanstyák István 2014. *Nyelvalakítás és nyelvi ideológiák*. Comenius Egyetem, Pozsony.
- Lanstyák István 2018. *Nyelvalakítás és nyelvi problémák*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Gramma Nyelvi Iroda, Somorja.
- Lőrincze Lajos 1951. A Nyelvművelő Munkaközösség. *Az MTA Nyelvtudományi Intézet Közleményei* 2/5: 80–4.
- Lőrincze Lajos 1962. Nyelvművelésünknek egy esztendeje (Elnöki beszámoló a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Munkabizottságában az 1961. évi munkáról). *Magyar Nyelvőr* 86: 129–43.
- Lőrincze Lajos 1964. Leveles könyvünk elé. In: Ferenczy–Ruzsiczky (szerk.): I–XXVI.
- Ludányi Zsófia 2017. Nyelvi ideológiák és napjaink nyelvhasználati kérdései a nyelvi tanácsadó szolgálat tükrében. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 12/2: 32–48.
- Ludányi Zsófia 2019. Nyelvi ideológiák és kvalitatív szövegelemzés a nyelvi tanácsadói diskurzusokban. In: Bölcskei Andrea – Heltai János Imre (szerk.): *Nyelv, kultúra, identitás*.

- Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben. IV. Szociolingvisztika, névtan, nyelvtörténet.* Akadémiai Kiadó, Budapest. https://mersz.hu/hivatkozas/m715nyki4sznny_3 (2020. 07. 13.).
- Ludányi Zsófia – Miháلتz Márton – M. Pintér Tibor – Takács Dávid 2014. helyesiras.mta.hu – Az intelligens helyesíró portál. In: Ladányi Mária – Vladár Zsuzsa – Hrenek Éva (szerk.): *Nyelv – társadalom – kultúra. Interkulturális és multikulturális perspektívák II.* MANYE – Tinta Könyvkiadó, Budapest, 800–6. (Elektronikus dokumentum.)
- Maitz, Peter 2010. Sprachpflege als Mythenwerkstatt und Diskriminierungspraktik. *Aptum. Zeitschrift für Sprachkritik und Sprachkultur* 6/1: 1–19. https://www.philhist.uni-augsburg.de/lehrstuehle/germanistik/sprachwissenschaft/Literatur_maitz/cikk34m-_Sprachpflegeals-Mythenwerkstatt_.pdf (letöltve: 2019. 10. 12.).
- Minya Károly 2005. *Rendszerváltás – normaváltás. A magyar nyelvművelés története, elvei és vitái 1989-től napjainkig.* Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Minya Károly 2008. Nyelvművelés Finnországban. In: Balázs–Dede (szerk.): 79–88.
- Minya Károly 2019. Internetes támogatás a helyesírásban. 11 év – 20 123 kérdés és válasz. In: Bozsik–Ludányi (szerk.): 247–54.
- MTA Nyelvtudományi Intézet 1999. *50 éves a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.* MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Nekvapil, Jiří 2006. From Language Planning to Language Management. *Sociolinguistica* 20: 92–104. <https://doi.org/10.1515/9783484604841.92>
- Nekvapil, Jiří 2008. Language Cultivation in Development Context. In: Spolsky, Bernard – Hult, Francis M. (eds.): *Educational Linguistics.* Blackwell Publishing, 251–65. <https://doi.org/10.1002/9780470694138.ch18>
- Nekvapil, Jiří 2009. The integrative potential of Language Management Theory. In: Nekvapil, Jiří – Sherman, Tamah (eds.): *Language management in contact situations: Perspectives from three continents.* Peter Lang, Frankfurt am Main.
- N. Fodor János 2017. Posgay Ildikó 70 éves. *Magyar Nyelv* 113: 506–9. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2017.4.506>
- Nagy Levente 2010. Új intézmény a nyelvművelés szolgálatában. *Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, 2006–2007. Széphalom* 17: 449–50.
- Népszabadság 1982. = [sz. n.] A nyelvművelő közönségszolgálat. *Népszabadság*, 1982. április 16., 7.
- Omdal, Helge. 2000. Changes in the linguistic climate in Norway? In: Sándor (szerk.): 63–74.
- Oravec, Csaba – Váradi, Tamás – Sass, Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In: Calzolari, Nicoletta – Choukri, Khalid – Declerck, Thierry – Loftsson, Hrafn – Maegaard, Bente – Mariani, Joseph – Moreno, Asuncion – Odijk, Jan – Piperidis, Stelios (eds.): *Proceedings of Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2014)*, 1719–23.
- Péntek János 2008. Termini: magyar nyelvészeti kutatóállomások hálózata a Kárpát-medencében. *Kisebbségkutatás* 17/4: 594–5.
- Péteri Vanda 2008. Nyelvművelés, nyelvi tervezés Svédországban. In: Balázs–Dede (szerk.): 311–318.
- Riegel, Mareike 2007. *Sprachberatung im Kontext von Sprachpflege und im Verhältnis zu Nachslagewerken. Unter besonderer Beachtung der Sprachberatungsstelle des Wissen Media Verlages.* Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg i. Br.
- Rácz Endre 1960. Anyanyelvi műveltségünk konferenciája. *Magyar Nyelvőr* 84: 3–15.
- Ruzsiczky Éva 1961. Egy év a telefon mellett. *Magyar Nyelvőr* 85: 170–84.

- Sadeniemi, Matti 1955. A Finn Akadémia Nyelvművelő Szolgálatának munkájáról. *Magyar Nyelvőr* 79: 306–10.
- Sándor Klára (szerk.) 2000. *Issues on Language Cultivation*. JGYF Kiadó, Szeged.
- Sándor Klára 2002. Nyelvművelés nálunk és más nemzeteknél. *Társadalomkutatás* 20: 121–49. <https://doi.org/10.1556/Tarskut.20.2002.1-2.5>
- Szoták Szilvia 2009. Az Imre Samu Nyelvi Intézet. In: Lanstyák István – Menyhárt József – Szabó Mihály Gizella (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről V*. Gramma Nyelvi Iroda, Dunaszerdahely. 199–204.
- Szabó Mihály Gizella 2005. Nyelvművelés – nyelvtervezés – nyelvi menedzselés. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 7/4: 67–75.
- Szabó Mihály Gizella 2007. A nyelvi menedzselés lehetséges szerepe a magyar nyelvalakításban. In: Domonkosi–Lanstyák–Posgay (szerk.): 52–67.
- Takács Judit 2019. A finn helyesírásról – magyar szemmel. In: Bozsik–Ludányi (szerk.): 283–8.
- Tarnóczy Mariann 2002. Magyar szaknyelv határainkon innen és túl. Összefoglaló a műhelyfórumról. *Debreceni Szemle* 10: 274–85.
- [teknős] 1961. Nyelvőrök a telefontól. *Magyar Nemzet*, 1961. augusztus 17., 4.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Tervezés, (ön)értelmezés, fenntartás. A magyar nyelvstratégia lehetőségei és köteleességei. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó, Budapest, 487–507.
- Tompa József 1955. Közönségszolgálatunk működéséről. *Az MTA Nyelvtudományi Intézet Közleményei* 6/1: 103–9.
- Tölgyesi Tamás 2008. A nyelvművelés helyzete Csehországban. In: Balázs–Dede (szerk.): 51–61.
- Uhlířová, Ludmila 1997. “Language service” is also a service for linguistics. *Linguistica Pragensia* 7: 82–90.
- Váradi Tamás 2013. helyesiras.mta.hu. Helyesírási tanácsadó portál. *Édes Anyanyelvünk* 35/4: 17.
- Víghné Szabó 2008. Nyelvművelés Észtországban. In: Balázs–Dede (szerk.): 67–74.
- Zajíc, Zbyněk – Psutka, Josef V. – Zajícová, Lucie – Müller, Luděk – Salajka, Petr 2019. Diarization of the Language Consulting Center Telephone Calls. In: Salah, Albert Ali – Karpov, Alexey – Potapova, Rodmonga (eds): *Speech and Computer. SPECOM 2019*. Springer, Cham, 549–58. https://doi.org/10.1007/978-3-030-26061-3_56

INTERNETES HIVATKOZÁSOK

- [1] Institutet för språk och folkminnen [Svéd Nyelvi és Folklorintézet]. <http://www.sprakochfolkminnen.se/om-oss/radgivning/sprakradgivning.html> (2019. 07. 15.)
- [2] Frågelådan [Kérdések adatbázisa]. <http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/sprakradgivning/frageladan.html> (2019. 08. 13.)
- [3] Språkrådet [Nyelvi Tanács]. <https://www.sprakochfolkminnen.se/om-oss/kontakt/sprakradet.html> (2019. 07. 15.)
- [4] Norvég Nyelvi Tanács. <https://www.sprakradet.no/sprakhjelp/> (2019. 08. 13.)
- [5] Språkrådets seksjoner og ansatte [A nyelvi tanácsadás részlegei és dolgozói]. <https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/Om-oss/Kontakt/Sprakradets-sekretariat> (2019. 08. 13.)
- [6] Har du eit språkspørsmål? [Kérdése van?]. <https://www.sprakradet.no/sprakhjelp/Skriverad/Spraksporsmal-Sprakradet> (2019. 08. 13.)
- [7] Svar på språkspørsmål [A kérdésekre adott válaszok]. <https://www.sprakradet.no/svardatabase> (2019. 08. 13.)

- [8] Kielitoimiston ohjepankki [Nyelvi tanácsadó adatbank]. <http://www.kielitoimistonohjepankki.fi> (2019. 08. 13.)
- [9] Telephone counselling [Telefonos tanácsadás]. https://www.kotus.fi/en/services/telephone_counselling (2019. 08. 13.)
- [10] Keelenõu läbi aja. <http://keeleabi.eki.ee/?leht=6> [2019. 08. 13.]
- [11] Keelekorraldajad [A nyelvi tanácsadás munkatársai]. <http://keeleabi.eki.ee/?leht=2> (2019. 08. 13.)
- [12] Keelenõuvakk [Nyelvi adatbázis]. <http://keeleabi.eki.ee/?leht=4> (2019. 08. 13.)
- [13] Taaladvies. Een antwoord op vele concrete vragen over taal en spelling [Nyelvi Tanács. Válasz sok konkrét nyelvi, helyesírási kérdésre]. <https://taaladvies.net> (2019. 08. 15.)
- [14] Over Taaladvies [A Nyelvi Tanácsról]. <https://taaladvies.net/taal/advies/verantwoording> (2019. 08. 15.)
- [15] Stel een taalvraag over het Nederlands [Kérdezzen a németalföldi nyelvről]. <https://taaladvies.net/vraag> (2019. 08. 15.)
- [16] Het Genootschap Onze Taal [A Mi Nyelvünk Társaság]. <https://onzetaal.nl/over-onzetaal> (2019. 08. 13.)
- [17] Spellingsite.nu. <https://spellingsite.nu> (2019. 08. 13.)
- [18] Over de Taaladviesdienst [A nyelvi tanácsadó szolgálatról]. <https://onzetaal.nl/taaladvies/over-de-taaladviesdienst> (2019. 08. 13.)
- [19] Medewerkers [Dolgozók]. <https://onzetaal.nl/over-onze-taal/organisatie/medewerkers> (2019. 08. 13.)
- [20] Vraag stellen [Tegyem fel kérdést]. <https://onzetaal.nl/taaladvies/mailformulier> (2019. 08. 13.)
- [21] Taaltelefoon [Nyelvi telefon]. <https://taaladvies.net/taal/advies/instanties/#003> (2019. 08. 16.)
- [22] Taaltelefoon [Nyelvi telefon]. <https://www.taaltelefoon.be> (2019. 08. 15.)
- [23] Taaladvies – contact met de Taaltelefoon [Nyelvi tanácsadás – vegye fel a kapcsolatot a Taaltelefoonnal]. <https://www.taaltelefoon.be/stel-uw-taalvraag> (2019. 08. 16.)
- [24] Das Leibniz-Institut für Deutsche Sprache. <http://www1.ids-mannheim.de> (2019. 08. 13.)
- [25] Fragen und Antworten [Kérdések és válaszok]. <https://gfds.de/category/fragen-und-antworten> (2019. 08. 13.)
- [26] Sprachberatung [Nyelvi tanácsadás]. <https://gfds.de/sprachberatung> (2019. 08. 13.)
- [27] Gutachten für das Standesamt [Szakvélemény az anyakönyvi hivatal részére]. <https://gfds.de/vornamen/gutachten-fuer-das-standesamt> (2019. 08. 13.)
- [28] Oddělení jazykové kultury [Nyelvművelő osztály]. <http://www.ujc.cas.cz/o-ustavu/oddeleni/oddeleni-jazykove-kultury/index.html> (2019. 08. 21.)
- [29] Internetová jazyková příručka [Internetes nyelvi útmutató]. <http://prirucka.ujc.cas.cz> (2019. 08. 21.)
- [30] Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda – Szolgáltatások. <http://www.e-nyelv.hu/szolgáltatások> (2019. 10. 01.)
- [31] Szabályzat <http://www.e-nyelv.hu/szabalyzat> (2019. 10. 01.)
- [32] Nyelvi tanácsadás űrlapja. <http://www.e-nyelv.hu/nyelvi-tanacsadas> (2019. 10. 01.)
- [33] A nyelvi tanácsadás adatbázisa. <http://www.e-nyelv.hu/kategoria/nyelvi-tanacsadas> (2019. 10. 01.)
- [34] Termini magyar–magyar szótár. <http://termini.nytud.hu/honline> (2019. 10. 01.)
- [35] A Nyelvművelő és Nyelvi Tanácsadó Osztály 2006. évi beszámolója. <http://www.nytud.hu/oszt/nyelvmuvelo/besz/besz2006.pdf> (2019. 10. 01.)

- [36] A Nyelvtechnológiai és Alkalmazott Nyelvészeti Osztály jelentése a 2018. évről. http://www.nytud.hu/oszt/korpusz/resources/nyt_alkny_jelentes2018.pdf (2019. 10. 01.)
- [37] Gyakran ismétlődő kérdések. <http://www.nytud.hu/oszt/nyelvmuvelo/gyik/index.html> [2019. 08. 21.]
- [38] Helyesiras.mta.hu – Archívum. <https://helyesiras.mta.hu/helyesiras/default/hqa> (2019. 08. 21.)

Ludányi Zsófia
Eszterházy Károly Egyetem
Nyelvtudományi Intézet
<https://orcid.org/0000-0002-8506-5684>

SUMMARY

Ludányi, Zsófia

Language management and language counselling: Situation report, possibilities, and tasks

The paper deals with language counselling, a type of organized language management, in the framework of Language Management Theory. The first part introduces institutions of language counselling in some European countries. Next, the situation in and around Hungary is presented in detail, including the work of institutions offering Hungarian language services in surrounding countries. The second part of the paper describes language counselling carried out in the Research Institute of Linguistics of the Hungarian Academy of Sciences: in addition to a summary of its past and present, some plans for the future are also sketched.

Keywords: Language Management Theory, organized language management, language counselling, language cultivation.

Aki nyelvjárásban beszél, nem szereti a nyelvtant? Nyelvi attitűdök magyart tanító pedagógusoknál¹

Korábbi munkáimban többször, több szempontból foglalkoztam már a nyelvi alapon történő diszkrimináció jelenségével: fölvázoltam a jelenség vizsgálatával kapcsolatos nehézségeket (Jánk 2018; 2019b), az azok megoldásához kidolgozott mérőeszközt (Jánk 2018), valamint az ezen eszközzel végzett mérés eredményeit is ismerttettem különféle fókuszpontokkal, más-más lényegi elemet kiemelve (pl. Jánk 2019a; 2019b; 2019c). Az említett eredmények egy olyan kutatásból származnak, amely 502 leendő és már pályán lévő magyartanárt és tanítót vizsgált. A kutatás fontos tanulságokat hozott nyelvészeti és pedagógiai értelemben egyaránt, ám több olyan aspektusa is volt, amelyekkel legfeljebb érintőlegesen, az említés szintjén foglalkoztam. Ezek közül az egyik legfőbb az, hogy milyen attitűdöt tanúsítanak a vizsgált pedagógusok a különféle nyelvi háttérrel rendelkező tanulókkal szemben.

A vizsgálatból kiderült, hogy mi a különbség, ha egy nyelvjárásban és ha egy standardban beszélő gyerekekkel kapcsolatban kell véleményezni a magyartanároknak ugyanazokat a dolgokat, állításokat. Egyebek mellett, hogy mennyire szorgalmasak vagy jó magaviseletűek, mennyire jó gondolkodásúak vagy éppen mennyire szeretik a nyelvtan tantárgyat ezek a gyerekek.

1. Bevezető és előzmények

A nyelv elsajátításának elengedhetetlen feltétele a társas környezet, azzal együtt a gyermek számára elérhető nyelvi minta, amelynek sajátosságai nagymértékben meghatározzák a gyermek későbbi kommunikációját. A beszédkapcsolat alakulása a kisgyermek és környezete között függ az adott társadalom értékeitől, hiedelmeitől, szokásaitól stb., amelyek befolyásolják, mit és hogyan tanul meg; „a különböző társadalmak más és más helyzetekben, más és más szerepkörökben bátorítják a kisgyermek nyelvi tevékenységét: ez elősegítheti bizonyos nyelvi elemek, szabályok, nyelvhasználati módok elsajátítását, s hátráltatja másokét” – írja Réger Zita (1990: 81). A felnőtt és gyermek között fennálló beszédkapcsolat, azon belül a nyelv társadalmilag elfogadott használati módjainak átadása fontos része, ugyanakkor eszköze is a kultúra átadásának, a szocializáció folyamatának, vagyis társadalmi attitűdöt, viselkedést, személyiségfejlődést, gondolkodást és világképet formál.

A szülő által közvetített nyelv(változat), az általa használt nyelvi megoldások (különféle nyelvi formák, hangzók, mondatszerkesztési eljárások stb.) képezik a gyerek alapnyelvének² a bázisát. Ahogy a gyermek és környezete között többféle

---

¹ A tanulmány az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő által meghirdetett, „Nemzet Fiatal Tehetségeiért Ösztöndíj” című pályázat (pályázati azonosító: NTP-NFTÖ-19-B-0081) támogatásával valósult meg.

² Az a nyelvváltozat, amelyet a legkisebb figyelemmel, a legtermészetesebben, legautomatikusabban beszélünk, azaz az anyanyelv azon változata, amelyet elsőként sajátítunk el, és amelynek sajátosságai a későbbiekben is nagy hatással vannak a nyelvhasználatunkra.

kommunikáció lehetséges, ugyanúgy az egyes nyelvhasználók között is eltérések lesznek a nyelvi szocializációjuktól függően. Ezeket a nyelvi szocializációból fakadó különbségeket az oktatási intézmények, azon belül a pedagógusok gyakran figyelmen kívül hagyják. Ennek következménye, hogy az otthon elsajátított alapnyelv társadalmi előnyök és hátrányok forrásaivá válhat, azaz elősegítheti vagy gátolhatja az érvényesülést és az előrehaladást a társadalmi intézményekben – legelőször az óvodában, majd még jelentősebb mértékben az iskolába belépve.

Az iskola kultúra-újratermelő funkciója biztosítja az újabb generációk számára a társadalom által megtermelt normák, értékek és egyéb kulturális elemek elsajátítását. Ugyanakkor az egyes társadalmakban, ahol különböző kultúrák, nyelvek, szokások, tradíciók, vallások, valamint életformák élnek egymás mellett, illetve keverednek, a kultúra átadásának és a kultúra újratermelésének funkciója új kihívásokat jelent az iskola számára. A modern pedagógiának nem a tanulók családi, nemzetiségi, etnikai identitásának kulturális kötődéseivel szemben kell ellátnia ezt a funkcióját, hanem éppen ezekre alapozva, ezeket felhasználva vagy legalábbis ezen tényezőket figyelembe véve. Azok a pedagógiai eljárások, amelyek nem vesznek tudomást a gyerekek között fennálló különbségekről a gyerekek közötti különbségek fokozódásával, elmélyítésével járnak, ahogy minden olyan tanári tevékenység is, amely határozottan megkülönbözteti az egyes gyerekek által elfogadott és képviselt kultúrák elemeit (vö. Nahalka 2003).

2. Nyelvi hátrány, nyelvi előítélet és nyelvi diszkrimináció

A tanulók közötti különbségek közül az egyik legmeghatározóbb a nyelvi differencia, vagyis az otthon elsajátított alapnyelv egyes elemeinek és azok használatának a különbsége: a nyelvi formáknak, az elvont fogalomhasználatnak, a grammatikai elemeknek, a szintaktikai megoldásoknak, a hangtani sajátosságoknak, a nyelvi tudatosságnak stb. az eltérése. Annak ellenére, hogy ez a különbség az oktatási és nevelési folyamatokban elemi jelentőséggel bír, a nyelvhasználók, köztük a pedagógusok kevésbé foglalkoznak ezekkel. Hiába a tény, hogy tudásátadás a nyelv által történik, hiába nyilvánvaló, hogy az egyes pedagógiai tevékenységek (pl. egy utasítás vagy egy szöveges feladat megértése, megoldása) elvégzése olyan meghatározott nyelvi kompetencia és repertoár meglétét, megértését és alkalmazni tudását igényli és előfeltételezi, amelyekkel nem mindenki rendelkezik. Ha ezt nyelvváltozathoz kapcsoljuk, akkor leginkább a standard (más néven köznyelv, sztenderd) változattól való eltérést, pontosabban a standard normájának való meg nem felelést, valamint a standard ismeretének, birtoklásának a hiányát érthetjük rajta (vö. Ludányi 2016; Tolcsvai 2017).

Ha a tanuló nem ismeri jól az adott nyelvváltozatot, akkor nehézségekbe ütközik elsősorban az értés és a problémamegoldás területén. Ilyen esetekben nyelvi hátrányról beszélhetünk, ami szociolingvisztikai értelemben olyan, az egyéni verbális repertoárból eredő, külső (társadalmi-kulturális és szocializációs) okokból származó kommunikációs problémát, ismerethiányt vagy (a többségi társadalom számára nor-

maként funkcionáló, elvárt nyelvhasználatához képest) eltérést jelent, amely gátolja a tudáselsajátítást, a személyiségfejlődést, az érvényesülést vagy éppen a sikeres problémamegoldást (vö. Zoller 2013; Jánk 2019a: 33). Ha ezt figyelmen kívül hagyjuk, a nyelvi hátrány nyelvi alapú diszkriminációhoz vezet, ami által és azzal párhuzamosan a tanulók közötti társadalmi és nyelvi különbségek tovább fokozódnak, élesednek.

A nyelvi alapú diszkrimináció (más néven lingvicizmus) a nyelvi alapon meghatározott, emberek, embercsoportok közötti diszkrimináció, azaz a beszélőknek a nyelvhasználatuk alapján történő hátrányos vagy előnyös megkülönböztetésének a gyakorlata (Kontra 2005). A nyelvi hátrány természetesen nem feltétlenül von maga után nyelvi alapú diszkriminációt, „csupán” előfeltétele, lehetséges alapja annak, ugyanúgy, ahogy a nyelvi előítéleteknek, sztereotípiáknak. Ez utóbbi szoros összefüggésben áll a nyelvi attitűdökkel, amelyek az embereknek a nyelvekkel, nyelvváltozatokkal szembeni beállítottságát, az azokhoz való viszonyulását, vélekedését jelölik, vagyis hogy egy adott nyelvre, nyelvváltozatra milyen módon – mennyire kedvezően, pozitívan/kedvezőtlenül, negatívan – reagálnak a nyelvhasználók (Kiss 1995: 135). Erre számos tényező (nyelvi hiedelmek, ideológiák, hagyományok, társas környezet és annak szokásai, elképzelései stb.) van hatással, amelyek egyike az adott nyelvváltozatot magáénak valló társadalmi réteg befolyása.

E három fogalom – a nyelvi hátrány, az előítélet és a diszkrimináció – a következőképpen függ össze és válik el egymástól. Ahogy a szociológiai és pszichológiai fogalom esetében, úgy a nyelvi értelemben vett hátrányhoz is különféle (nyelvi) előítéletek, sztereotípiák társulnak. Ez még nem jelent nyelvi diszkriminációt, mivel „míg az előítélet attitűdöket és véleményeket foglal magában, a diszkrimináció egy másik csoport vagy személy iránt ténylegesen tanúsított viselkedést jelent” (Giddens 2008: 381). Vagyis a nyelvi hátrányhoz először nyelvi előítéletnek kell társulnia, majd ennek a viselkedésben kell megjelennie ahhoz, hogy nyelvi alapon történő diszkriminációról beszélhessünk (vö. Giddens 2008: 380–5; Smith–Mackie 2004: 257–316). A nyelvi hátrány tehát nyelvi másság, ismerethiány, amely gátolja az érvényesülést, a problémamegoldást; a nyelvi előítélet az ehhez (is) kapcsolódó belső (többnyire negatív) attitűd, beállítódás, vélekedés; míg a nyelvi diszkrimináció az ezek alapján történő kifele történő megnyilvánulás.

3. A pedagógusok nyelvi előítéletességével kapcsolatos kutatásokról

Annak ellenére, hogy a nyelvi előítéletesség és a nyelvi alapú diszkrimináció pedagógiai folyamatokban betöltött szerepe egyike a nyelvészet és a pedagógia leginkább kurrens és releváns kérdéseinek, kutatása – hazai és nemzetközi viszonylatban – kevésbé hangsúlyos. Azok a kutatások, amelyek a témával kapcsolatosak, leginkább a családi háttér és a nyelvi szocializáció kérdéskörére, kapcsolatára, a nyelvi hátrányra vagy a pedagógusok nyelvi attitűdjére fókuszálnak. Ezen területek összekapcsolása azonban csak részben valósul meg, illetve a nyelvi hátrány mint iskolai sikertelenségért felelős tényező csupán korlátozottan, inkább következtetés szint-

jén fogalmazódik meg (lásd és vö. pl. Bernstein 1971; M. Nádasi 2002; Parapatics 2019). A szóban forgó kutatások közül a dolgozat csupán a téma szempontjából leginkább lényegeseket foglalja össze a továbbiakban: a magyar pedagógusok nyelvi attitűdjére vonatkozó különféle vizsgálatokat.

A magyar pedagógusok nyelvi attitűdjére vonatkozó kutatások száma viszonylag csekély, különösen, ha ezt a pedagógiai értékelés (azon belül: minősítő értékelés) kontextusába helyezzük: mindössze Kiss Jenő (1999) kutatása mutat rá arra, hogy az általános iskolába belépő nyelvjárási beszédű diákok helyesírási hibáinak jelentős hányada a standard és a saját nyelvváltozatuk közötti különbségekből eredeztethető. Ebből kifolyólag a munkámban azokra a kutatásokra fókuszálok, amelyek eredményeiből legalább következtetés szintjén le lehet vonni a témára vonatkoztatható megállapításokat. Az ilyen jellegű magyarországi vizsgálatok mellett azokra a határon túli magyar pedagógusokat érintő kutatásokra is kitérek, amelyeket a saját kutatásomban szereplő országokban (Szlovákia, Románia és Ukrajna) végeztek.

Szabó Tamás Péter (2012) kutatásának eredményeit – habár nem a nyelvi attitűd terminust használja, illetve a témakört a nyelvi javítások és ideológiák szempontjából vizsgálta – vonatkoztathatjuk a magyar pedagógusok nyelvi attitűdjére. A kutatásból arra következtethetünk, hogy a magyar tanárok jelentős része normaközpontú és preskriptív szemléletű, ami a küljavítás gyakorlatán keresztül realizálódik a tanítási órákon (vö. Szabó 2012, 2014). Ezen felül az interjúkorpuszok elemzésénél „erőteljesen tematizálódott a diákok és a tanárok nyelvének különbsége, nyelvinorma-rendszerük konfliktusa” (Szabó 2012: 222).

Ezeket kívül csupán néhány, egyes nyelvjárások és a sztenderd viszonyára némileg vonatkoztatható, azok tanári megítélésével kapcsolatos vizsgálatot végeztek magyar nyelvterületen. A debreceni tanár szakos hallgatók vizsgálatának (Kovács 2014) eredményei hasonló tanulságokat hoztak, mint az előbb említettek: a debreceni nőnemű tanárjelöltek egyharmada számára furcsa a tájszólás, valamint a kétharmaduk szerint az iskolában a magyar nyelvet kell használni, míg a férfi tanárjelöltek több mint fele fontosnak tartja a diákok nyelvi hibáinak azonnali javítását (Kovács 2014). Ez szintén a sztenderd- és normaközpontú pedagógiai (és társadalmi) beállítódás, valamint a preskriptív, hibakereső és -javító szemlélet pedagógiai gyakorlatát igazolja. De nemcsak a pedagógusjelöltek, hanem a pályán lévő Debrecen környéki (keleti területeken élő) pedagógusok is meglehetősen nagy jelentőséget tulajdonítanak a sztenderd nyelvváltozatnak. Nagy (2015) vizsgálatából kiderül, hogy az említett pályán lévő pedagógusok nagyjából 85 százaléka véli úgy, hogy az iskolában kizárólag „igényes, művelt köznyelven” kell tanítani, illetve 73 százalékuk szerint ennek használata erkölcsi kérdés. Szintén közel 73 százalék úgy gondolja, hogy a nyelvészek döntik el, hogy mi helyes és mi helytelen a nyelvben, azaz szerintük a nyelvészet ma is erőteljesen előíró jellegű. Egy kisebb, három dunántúli települést érintő, 20 pedagógus bevonásával készült kérdőíves vizsgálat némileg más szempontból, de ugyanígy a sztenderd magas, míg a nyelvjárás alacsony iskolai presztízsét, illetve az ehhez kötődő sztereotip tanári attitűdöket igazolja. Az adatközlők (egyébként nemcsak a pedagógusok, hanem a tanulók is) a nyelvjárást alacsonyabb iskolai végzettséghez, idősebb korosztályhoz, illetve a határon túli magyarsághoz kötik (Parapatics 2016).

Az előbbi kutatásokhoz hasonlóan, a sztenderd kultúra erőteljes hatására, működésére utalnak a határon túli magyarságot vizsgáló élőnyelvi kutatások tanulságai is. A szlovákiai magyar pedagógusok körében végzett attitűdvizsgálatok (pl. Kožík 2004), amelyek a szlovákiai magyar nyelvjárásokhoz és a sztenderd változathoz való tanári viszonyulást vizsgálták, azt mutatják, hogy az említett pedagógusok – saját bevallásuk szerint – bár alapvetően pozitívan viszonyulnak a saját nyelvjárásukhoz (75%-uk például sajnálná, ha kiveszne), a sztenderdnek magasabb presztízt és eszményi értéke(ke)t tulajdonítanak a gyakorlatban: többségük az iskolában a köznyelv használatát várja el, a nyelvjárási jelenségeket pedig javítja.

Ugyanerre engednek következtetni a magyar szakos pedagógusjelöltek és egyetemi hallgatók körében végzett attitűdkutatások (Sándor 2009; Presinszky 2011) eredményei is. Ezekből a vizsgálatokból szintén kiderül, hogy az egyetemi hallgatók többsége beszél valamilyen nyelvjárást, ezt szépnek tartja, ám negatív tapasztalataik is vannak a nyelvjárásukkal kapcsolatban – ezt „főként pedagógusaik vagy magyarországi beszélők negatív vélekedése váltotta ki” (Presinszky 2011: 199).

Kárpátalján ugyancsak az előbbi nyelvi beállítódás figyelhető meg a pedagógusok részéről egy ezzel kapcsolatos, 150 (közel felük magyar anyanyelvet tanító) tanárt és tanítót érintő kutatás (Lakatos 2010) tanulságai szerint. A nyelvjárást értéknek, megőrizendő hagyománynak, sőt sokan közülük identitásjelölő eszköznek is tartják, valamint úgy vélik, hogy Kárpátalján beszélnek a legszebben. Mindezek ellenére közel felük (47,3%) nagyon zavarónak, elfogadhatatlannak tartja az iskolában, tanórán a nyelvjárási beszédet – ebből az anyanyelvet oktató pedagógusoknak csupán 2,8%-a (míg a más tárgyakat oktatók 19%-a) vallja azt, hogy tanórán nem zavarja a nyelvjárási beszéd. Ennek megfelelően az adatközlő pedagógusok közül az anyanyelvet tanítók 83,1 százalékával előfordult már, hogy javította a nyelvjárási beszédet a tanulóknál (vö. Lakatos 2010: 143–68).

Némileg más szempontból közelíti meg a témakört egy erdélyi pedagógusokkal végzett, részben a tanárok nyelvi attitűdjére (általánosságban az iskolák nyelvi tájékozottságára) vonatkozó kutatás (Tódor 2015). Ebben a pedagógusokat arról kérdezték, hogy hogyan viszonyulnak a diákok (anya)nyelvi neveléséhez, milyen nyelvi elemeket nem tartanak elfogadhatónak, melyeket javítják, azaz milyen nevelési szemlélettel rendelkeznek. A pedagógusi narratívák, az explicit nyelvi ideológiák alapján a kutatók három fő viszonyulást határoztak meg, méghozzá: nyelvapolói, standardcentrikus; megengedő-közömbös; valamint határtalanító pedagógusi attitűd. E három közül a legelső, a standardcentrikus viszonyulás (az úgynevezett modellértékű nyelvszemlélet) volt a leggyakoribb az adatok alapján, amelynek elsődleges célja a „helyes, szép, igényes” beszédű magyar nyelvhasználóvá nevelés (vö. Tódor 2015).

Az említett vizsgálatokból látszik, hogy a magyar nyelvterületeken – legyen az Magyarországon vagy a határon túl – a pedagógusok és a pedagógusjelöltek a sztenderd nyelvváltozatnak nagyobb, eszményi értéket és magasabb presztízt tulajdonítanak a gyakorlatban, mint a többi nyelvváltozatnak. Kitérítetett szereppel ruházzák föl azt a többi nyelvváltozathoz képest, és ezt a tanórákon gyakran nyíltan éreztetik a preskriptív szemlélet, illetve a felcserélő módszer alkalmazásával, ugyanis a sztenderdhez való eltérést kijavítandó hibaként kezelik – annak ellenére, hogy

a nyelvjárásokról mint megőrzendő értékről nyilatkoznak, és a standardot nem feltétlenül sorolják a legszebb, legértékesebb nyelvváltozatok közé. Ennek a látszólagos paradoxonnak a magyarázata valószínűleg az, hogy a pedagógusok elméleti szinten elsajátították ugyan a deskriptív-kontrasztív nyelvészeti szemléletet, ám azt a gyakorlatban csak kevésbé tudják alkalmazni. Tisztában vannak azzal a tanulmányaik alapján, hogy a nyelvjárások megőrzése nem helyénvaló, ezt sok esetben hangoztatják is, ám a mindennapokban nem ennek megfelelően járnak el – feltehetően azért, mert igazi fogalmi (konceptuális) váltás nem következik be a gondolkodásukban.

4. Nyelvi attitűdök négy ország leendő és gyakorló magyartanárainál – módszertan

A 2018-ban befejeződött kutatásom elsődleges célja az volt, hogy bizonyítsam azt az alaphipotézist, hogy a leendő és már pályán lévő magyar szakos pedagógusoknál bizonyíthatóan jelen van a nyelvi alapú diszkrimináció, méghozzá jelentős mértékben (részletesen lásd Jánk 2019b). A jelenség bizonyításán túl a nyelvi előítéletességről is szerettem volna adatokat nyerni, mivel az, ahogy a fentiekből is látszik, fontos szerepet tölt be a nyelvi diszkrimináció értelmezésében, valamint a nyelvi hátrány pedagógiai folyamatokban történő vizsgálatánál.

A kutatásomban a verbal guise technikához hasonló módszert használtam, amelyet jelentős mértékben átalakítottam a vizsgálati célnak megfelelően, illetve amelyet már többször ismerttem, például a Magyar Nyelvőr korábbi számaiban (lásd Jánk 2018, 2019a). Éppen ezért itt most csak röviden térek ki a módszertanra és a mérőeszközre.

A módszer lényege összefoglalva, hogy a pedagógusok (miután kitöltötték az alapadataik felvételére szolgáló háttérkérdőívet) elsőként azt az utasítást kapják, hogy olvassanak el egy rövid, egyszerű és számukra ismert (pl. az ige vagy főnév fogalmáról szóló) tananyag-részlet-vázlatot. Miután ez megtörtént a következő lépésként értékelniük kell egy – az előbbi tananyag-részlet alapján – elmondott feleletet (imitációt). Ez megismétlődik többször a vizsgálat során, más-más tananyag-részletekkel és hangfelvételekkel. Vagyis minden egyes tananyag-részletet egy felelet (hangfelvétel), majd egy értékelő rész (kérdőív) követ. A feleleteket azonban egy-egy általam megírt szöveg alapján mondták el a különböző nyelvváltozattal rendelkező gyermekek, ennek következtében három független változó szerepelt a vizsgálatban, vagyis különbség van az egyes feleleteknél abban, hogy: 1. milyen nyelvváltozatban (standardban vagy nyelvjárásban [konkrétan: keleti palócban]) beszéltek a gyermekek; 2. milyen nyelvhasználattal /nyelvhasználati módban (korlátozott vagy kidolgozott [mondathosszúság és -szerkesztés, önismétlés és változatos szóhasználat szerint]); 3. a szövegben lévő lényegi információkból mennyit említve (mindet vagy csupán 60%-át) mondta el a tananyagot.

A vizsgálatba bevont pedagógusoknak többféle értékelést kellett végezniük a feleltre vonatkozóan. Először egy szituatív értékelést (azaz a felelet érdemjeggyel

történi értékelését, annak szöveges indoklását, valamint néhány feleletre vonatkozó állítás Likert-skálán történi értékelését), másodsor egy általánosabb, tanulóra (és nem a feleletre) vonatkozó értékelést.³ Az utóbbi esetben annyi változás történt, hogy az ötfokú skála értékei mellett megjelent egy új válaszlehetőség, a „nem tudom eldönteni” opció. Ez azért rendkívül lényeges, mert a válaszadó így nincs rákényszerítve egy olyasfajta értékítélet meghozatalára, amely nem tükrözné vissza az ő valódi attitűdjét (szemben a hasonló vizsgálatokkal, ahol mindenképp értékelniük kell az adatközlőknek). Ebben a részben az alábbi hat állítás szerepelt:

1. Olyan diák felelt, aki szereti a magyar nyelv tantárgyat.
2. Olyan diák felelt, aki érti a magyar nyelv tantárgyat.
3. A felelő alapvetően egy jó gondolkodású gyerek.
4. A felelő az osztály egyik legjobb tanulója.
5. A felelő jó magaviseletű gyerek.
6. A felelő szorgalmas diák.

Amint az látszik, a fentiek mindegyike olyan állítás, amelyek igazságértékét nem lehetséges objektíven megítélni egy tantárgyi felelet alapján, különösen, ha az nem egészen 1 percet tesz ki. Ennek ellenére a vizsgálatban szereplő pedagógusok jelentős része (akár 75–80%-a) egyes részminták és állítások esetében mégis megkísérelte ezt.

5. Nyelvi attitűdök négy ország leendő és gyakorló magyartanárainál – eredmények

A kutatással nyert adatmennyiség nagysága és komplexitása miatt csupán a legfontosabb adatokat ismertetem a továbbiakban. Habár mind a hat állítás eredményeire kitérek, ezt összegezve, a négy ország eredményeiből átlagot vonva teszem, a főbb tendenciákat, jellegzetességeket kiemelve. Fókuszba a nyelvi előítéletesség szempontjából leginkább releváns részadatokat helyezem: egyrészt a „nem tudom eldönteni” válaszok arányát, másrészt az állítással egyetértőkét.

Az adatokat százalékos arányban közlöm, amely a teljes minta, azaz 502 fő eloszlását jelzi. A továbbiakban a következő jelöléseket használom az egyes változók jelölésére: S = standard nyelvváltozat, Ny = nyelvjárás; Ko = korlátozott nyelvhasználat, Ki = kidolgozott nyelvhasználat; 100 = tartalmilag hibátlan (100%-os); 60 = tartalmilag hiányos, lényegi információk 60%-át tartalmazó.

Az első állítás a nyelvtan tantárgy szeretetére vonatkozott, és úgy hangzott, hogy „Olyan diák felelt, aki szereti a magyar nyelv tantárgyat”. Az alábbi (és későbbi) táblázatokban a beérkezett válaszok megoszlása feleletekre lebontva látszik.

³ A nyelvi alapú diszkrimináció elsősorban az egyes feleletekre (feleletimitációkra) adott osztályzatok által mérhető, bizonyítható, míg a nyelvi előítéletesség a feleletek kapcsán értékelt állításokkal.

1. táblázat. Olyan diák felelt, aki szereti a magyar nyelv tantárgyat

	Egyáltalán nem igaz	Többnyire nem igaz	Többnyire igaz	Teljes mértékben igaz	Nem tudom eldönteni
NyKi100	3,4%	5,8%	28,9%	12,0%	50,0%
SKo100	4,2%	8,0%	25,7%	11,6%	50,6%
NyKo100	5,8%	13,5%	23,1%	5,2%	52,4%
NyKi60	2,6%	12,0%	23,9%	12,5%	49,0%
SKi60	0,8%	2,6%	19,9%	37,3%	39,4%

Az adatközlők nagyjából fele választotta a „nem tudom eldönteni” lehetőséget minden feleletnél, míg a másik fele értékelt valamilyen formában a felelőt. Emlékeztetőül: minél kevesebb a „nem tudom eldönteni” válaszok aránya, annál előítéletesebbek az adatközlők. Vagyis ez azt jelenti – az értékítélet tartalmától függetlenül –, hogy átlagban az adatközlők több mint fele előítéletes volt nyelvi értelemben ennél az állításnál. Akik pedig értékelték a tanulókat, a legerőteljesebben az ötödikről (SKi60) feltételezték azt, hogy szereti a nyelvtant, méghozzá szignifikánsan nagyobb arányban ($p < 0,05$), mint a többi diákról. Ez nem véletlen, hiszen az ő felelete hangzott standardban és kidolgozott nyelvhasználatban – az már kevésbé volt jelentős az adatközlők számára, hogy tartalmilag hiányos volt a felelet.

Az első két (Nyki100 és SKo100), valamint a negyedik (NyKi60) felelő közel ugyanolyan megítélés alá esett, jóllehet az utóbbinál magasabb volt a „többnyire nem igaz” válaszok aránya. Mindhárom esetben közös, hogy az állítással (többnyire és teljesen) egyetértők aránya magas, 36 és 41% közötti. Ez azonban az ötödik felelethez képest alacsonynak számít, míg a harmadik (NyKo100) magasnak, különösen, ha az adatokat csupán a „teljes mértékben igaz” válaszokra vonatkoztatjuk.

A pedagógusok közel felénél megjelenik a nyelvi előítéletesség, ráadásul ez negatívan érinti a nyelvjárásban és/vagy korlátozott nyelvhasználatban beszélő tanulókat, ám abszolút pozitívan a standard és a kidolgozott nyelvhasználatú gyereket. Viszonyításképpen: a többi diákhoz képest minimum 24,8%-kal többen gondolják biztosan az utóbbi tanulóról, hogy szereti is a nyelvtant. Ellenben a kettős nyelvi hátrányban lévő harmadik tanulóról a többi diákhoz képest minimum 6,4%-kal kevesebben feltételezik ugyanezt, ha pedig a két tanulót összevetjük, a különbség 32,1%. Ennyivel többen vannak meggyőződve arról, hogy a kevesebb nyelvtani ismerettel rendelkező felelő jobban szereti a nyelvtan tantárgyat, mivel nyelvileg meggyőzőbb.

A második állítás a tantárgy értékére vonatkozott, az alábbi eloszlást mutatva az egyes válaszokat illetően:

2. táblázat. Olyan diák felelt, aki érti a magyar nyelv tantárgyat

	Egyáltalán nem igaz	Többnyire nem igaz	Többnyire igaz	Teljes mértékben igaz	Nem tudom eldönteni
NyKi100	5,0%	7,2%	38,8%	22,5%	26,5%
SKo100	4,8%	6,6%	42,2%	24,7%	21,7%
NyKo100	8,2%	15,3%	37,8%	11,4%	27,3%
NyKi60	2,6%	12,2%	40,8%	20,9%	23,5%
SKi60	1,4%	5,6%	26,5%	46,8%	19,7%

A vizsgált magyartanárok (felelettől függően) 70–80%-a vélte úgy, hogy képes egy mindössze egyetlen perc hosszúságú hanganyag alapján megállapítani, hogy a tanuló mennyire érti az adott tantárgyat. Ez kétségtelenül a nyelvi előítéletesség erőteljes jelenlétét támasztja alá, ugyanúgy, mint maguk a konkrét értékelések.

Az adatközlők itt is az ötödik felelőt ítélték meg a legkedvezőbben, ismét szignifikánsan ($p < 0,01$) nagyobb arányban, mint az összes többi tanulót. 46,8% teljes mértékben igaznak tartotta az állítást ennél a gyermeknél, míg az első kettőnél (NyKi100 és SKi100) csupán 22,5–24,7%, a negyediknél (NyKi60) 20,9%, míg a harmadiknál (NyKo100) csupán 11,4%. A helyzet hasonló: ha a többnyire igaz állítások arányát is beszámítjuk, hiszen csupán az utolsó felelet esetében releváns az eltérés a százalékarányokban. Az adatokból az is kiolvasható, hogy szemben az előző állítással, a nyelvjárás itt nagyobb hátrányt jelent, mint a korlátozott nyelvhasználat (persze a kettő ismét együttesen képezi a legnagyobb hátrányt).

A nyelvi előítéletesség tehát ismét a standard nyelvvaltozatú és kidolgozott nyelvhasználatú gyerekeknek kedvez, a nyelvjárasi és korlátozott nyelvhasználatának viszont hatalmas hátrányt jelent. Hasonló előítéletesség jelentkezett a felelő gondolkodására vonatkozó állítás esetében is, amint az az alábbi táblázatból látszik:

3. táblázat. A felelő alapvetően egy jó gondolkodású gyerekek

	Egyáltalán nem igaz	Többnyire nem igaz	Többnyire igaz	Teljes mértékben igaz	Nem tudom eldönteni
NyKi100	2,0%	6,6%	34,7%	29,9%	26,9%
SKo100	2,8%	6,2%	39,0%	29,3%	22,7%
NyKo100	5,6%	11,6%	36,1%	17,9%	28,9%
NyKi60	1,8%	5,6%	38,2%	26,7%	27,7%
SKi60	0,6%	2,6%	22,9%	55,4%	18,5%

Amint az a fenti táblázat adataiból kitűnik, a „nem tudom eldönteni” válaszok aránya jócskán 30% alatt van minden esetben, azaz a vizsgálatban szereplő pedagógusok több mint kétharmada volt előítéletes nyelvileg.

A nyelvjárasi feleleteknél az adatközlők kicsivel kevesebb, mint kétharmada (kb. 71-73%) érezte úgy, hogy a tanulókról meg tudják állapítani, hogy jó gondolko-

dásúak vagy sem, míg a standard feleleteknél valamivel több, mint kétharmaduk (77-81,5%).

Az adatközlők több mint fele (55,4%) az ötödik (SKi60) tanulóról feltételezte a leginkább, hogy jó gondolkodású, a legkevésbé a harmadikról (NyKo100), mindkettő szignifikánsan ($p < 0,05$) kedvezőbb megítélés a többi esethez képest, csak az előjel más. Külön érdemes megfigyelni, az állítást (egyáltalán és többnyire) nem igaznak tartók arányát. A harmadik feleletnél a többihez képest kiugróan magas ez az arány (17,2%), míg az utolsó feleletnél jóval alacsonyabb (3,2) a másik négyhez viszonyítva. Ez azt jelenti, hogy a nyelvjárásban és korlátozott nyelvhasználattal felelő tanulóról a többiekhez képest kétszer annyian feltételezik, hogy nem egy jó gondolkodású gyerek, míg a standard és kidolgozott nyelvhasználatúróról háromszor kevesebben vélik ugyanezt.

A negyedik (A felelő az osztály legjobb tanulója) állítás értékelésénél is erőteljes nyelvi előítéletesség volt megfigyelhető a válaszok megoszlása alapján, amit a következő táblázat szemléltet:

4. táblázat. A felelő az osztály egyik legjobb tanulója

	Egyáltalán nem igaz	Többnyire nem igaz	Többnyire igaz	Teljes mértékben igaz	Nem tudom eldönteni
NyKi100	2,2%	6,0%	29,7%	18,7%	43,4%
SKo100	3,8%	11,6%	28,1%	10,8%	45,8%
NyKo100	9,8%	18,5%	19,3%	6,8%	45,6%
NyKi60	3,8%	13,9%	20,9%	10,4%	51,0%
SKi60	0,8%	2,2%	18,7%	43,6%	34,7%

Ennél az állításnál a magyartanárok minimum 49%-a nyilvánított véleményt abban, hogy az adott gyerek az osztály legjobb tanulói közé tartozik-e, vagy sem. Ezt ismét az ötödik (SKi60) felelőről feltételezték a leginkább a pedagógusok: a teljes minta 43,6%-a vélte igaznak teljes mértékben az állítást, míg a másik négy tanuló esetében nagyjából összesítve ugyanez a válaszarány. Ez a különbség amellett, hogy szignifikáns ($p < 0,01$), az összes állításnál tapasztaltakhoz képest a leglátványosabb és leginkább sokatmondó is, hiszen jól mutatja az nyelvi előítéletesség mértékét és működését.

A második legjobb megítélést az első (Nyki100) felelő kapta, míg a legkevésbé kedvezőt a harmadik (Nyko100), míg a második (SKo100) és negyedik (NyKi60) felelők megítélése a kettő között helyezkedett el (a másodiké valamivel kedvezőbb). Ez több aspektusból is rendkívül problematikus. Egyrészt azért, mert a három azonos felkészültséggel rendelkező tanuló között történik egy diszkriminatív és igazságtalan sorrendképzés, amelyben az jár rosszul, aki eleve hátrányosabb helyzetből indul. Másrészt azért, mert ahogy az adatokból látszik, a nyelvi hátrány nem felülírható, nem mérsékelhető a szorgalom és a megszerzett tudás által, ugyanis a nyelvi előítéletesség jóval erőteljesebben működik, mintsem hogy ez a nyelvi hátrányos helyzet felülíródhasson a tanári gondolkodásban.

A standard nyelvváltozatú és kidolgozott nyelvhasználatú diák a teljesítményétől függetlenül a többi tanuló elé sorolódik a képzeletbeli eminens tanulók rangsorában. Ezzel szemben a mindent megtanuló, csak éppen ezt nyelvjárásban és korlátozott nyelvhasználatban előadó gyermek ugyanezen rangsor másik oldalára kerül, a „rossz tanulók” kategóriába. Különösen akkor, ha az állítással egyet nem értők arányát is számításba vesszük, ami újból az említett két feleletnél kiugró (különböző irányba, pozitív és negatív értelemben), és összevetve a kettőt meglehetősen markáns különbség mutatható ki: a harmadik feleletnél 28,3% azoknak az aránya, akik nem sorolják a diákat az osztály legjobbjai közé, viszont az ötödik feleletnél ez mindössze 3% (a többi feleletnél 8 és 18% közötti ez az érték).

A tanuló magaviseletére vonatkozó állítás esetében bizonyos tekintetben pontosan az előbbi jellegzetességek ismétlődtek meg, ám volt néhány lényegibb változás is az arányok és értékek területén:

5. táblázat. A felelő jó magaviseletű gyerek

	Egyáltalán nem igaz	Többnyire nem igaz	Többnyire igaz	Teljes mértékben igaz	Nem tudom eldönteni
NyKi100	0,8%	2,0%	24,7%	18,5%	54,0%
SKo100	1,6%	3,8%	24,1%	10,8%	59,8%
NyKo100	1,2%	4,8%	23,5%	10,6%	60,0%
NyKi60	1,2%	2,6%	20,5%	13,5%	62,2%
SKi60	0,0%	0,6%	18,7%	31,9%	48,8%

A „nem tudom eldönteni” lehetőséget ezúttal az adatközlők átlagban kb. 57%-a választotta, ami alapján kijelenthető, hogy a nyelvi előítéletesség nem olyan nagymértékű a magaviselettel kapcsolatosan, mint a többi személyiségjegyre, tulajdonságra vonatkozóan (de természetesen még ebben az esetben is jelentős). Az arányokat tekintve nagyjából ugyanaz a helyzet, mint a korábbi állítások esetében: a legjobb értékelést ismételt az ötödik (SKi60) felelő érte el, őt az első (NyKi100) követte, majd a fennmaradó három felelet, amelyek között nem volt jelentős a különbség. Ez az eddigi állításokhoz viszonyítva változás, ugyanis a harmadik (NyKo100) felelet mindig egyértelműen a legkedvezőtlenebb megítélés alá esett. Ezúttal azonban ez a felelet csupán nagyon minimális különbséggel került a rangsor aljára, néhány tized különbséggel a második (SKi100) felelethez képest. Ez arra utal, hogy a magaviselet megítélésénél inkább a nyelvhasználat válik súlyozott szemponttá szemben a nyelvváltozattal és tartalmi tudással, bár ez inkább feltevés, mintsem statisztikailag igazolt álláspont.

Mindazonáltal itt sem beszélhetünk a nyelvi előítéletesség elmaradásáról, csupán mérséklődéséről, hiszen az adatközlők 40–50% értékelte a feleletet. Ezen belül a kettős nyelvi előnnyel rendelkező tanulót ítélték meg ismét a legkedvezőbben, míg a kettős nyelvi hátrányban lévő a legkedvezőtlenebbül.

Az utolsó, a tanuló szorgalmára vonatkozó állítás értékelésénél a magyartanárok újból erőteljes nyelvi előítéletességet tanúsítottak, bár a standard nyelvváltozatból és kidolgozott nyelvhasználatból származó előny valamivel csökkent.

6. táblázat. A felelő szorgalmas diák

	Egyáltalán nem igaz	Többnyire nem igaz	Többnyire igaz	Teljes mértékben igaz	Nem tudom eldönteni
NyKi100	0,0%	1,6%	32,9%	45,4%	20,1%
SKo100	1,2%	4,8%	42,2%	24,5%	27,3%
NyKo100	3,4%	7,2%	37,3%	20,5%	31,7%
NyKi60	2,2%	9,2%	29,9%	22,9%	35,9%
SKi60	0,4%	2,4%	23,1%	47,8%	26,3%

Az összesített százalékarányok rendkívül erős nyelvi előítéletességről árulkodnak. Az adatközlők értékelésében a „nem tudom eldönteni” válaszok száma meglehetősen alacsony volt, a pedagógusok legfeljebb 35%-a élt ezzel a lehetőséggel, míg átlagban kb. 28%-uk: csupán ennyien gondolták úgy, hogy egy rövid hanganyagból nem lehet vagy nem tudnak következtetni a tanuló szorgalmára. Az a nagyjából 70–80%, aki viszont az ellenkezőjét gondolta, ezúttal is az ötödik felelőt vélte a leginkább szorgalmasnak, jóllehet, csak néhány százalékos eltéréssel kedvezőtlenebb az első (NyKi100) tanuló ilyen szempontú megítélése, így ez összességében nem is jelent szignifikáns különbséget.

6. Összegzés és kitekintés

A fentiekben ismertetett kutatás eredményei egyrészt azt bizonyítják, hogy a több mint 500 vizsgált leendő és már pályán lévő magyartanár jelentős része előítéletes nyelvi, ami többféleképpen is megnyilvánul: a nyelvjárással és a korlátozott nyelvhasználattal kapcsolatos negatív nyelvi attitűdben éppúgy, mint a standard nyelvváltozat irányába mutatott pozitív nyelvi attitűdben. Másrészt az eredmények erőteljesen azt sugallják, hogy az iskolai élet során elemi jelentőséggel bír a gyermekek által használt nyelv, és nem pusztán a kommunikációhoz szorosan kötődő területeket illetően. Sokkal általánosabb szinten, sokkal kiterjedtebben befolyásolja a pedagógus tanulókról alkotott képét az általuk birtokolt nyelvváltozat és nyelvhasználat, és ez alapján joggal vonhatjuk le a következtetést, hogy összességében az iskolai eredményesség egyik meghatározó tényezője a nyelv.

Az adatok egyértelműen igazolták, hogy a vizsgált pedagógusok a) nyelvi előítéletesek; b) nyelvjárással kapcsolatos attitűdjük negatív, míg a standard nyelvváltozattal kapcsolatban pozitív; c) az értékelésüket sokkal inkább a nyelvi tényezőkre, mintsem a tartalmi tudásra alapozták, még olyan esetekben is (pl. a szorgalom), ahol ez éppen fordítva indokolt. Ezt többek között a „nem tudom eldönteni” válaszok alacsony száma bizonyítja, ami csupán egyetlen állításnál haladta meg az 50%-ot: a tanuló magaviseletével kapcsolatban érezték úgy a legkevésbé a pedagógusok, hogy képesek e tulajdonságra vonatkozó következtetéseket levonni. A többi állításnál jóval magasabb volt azok aránya, akik úgy vélték, hogy képesek egy mindössze egyperces felelet alapján megítélni a tanuló különféle tulajdonságait, személyiségjegyeit. A min-

tában szereplők átlagban kb. 60–70%-a gondolta úgy, hogy az adott felelőről képes megállapítani, hogy az osztály legjobb tanulói közé tartozik-e, vagy sem.

Az előbbieket másik oldala, hogy egyetlen olyan állítás sem volt, amelynél a leendő és gyakorló magyartanárok ne a standard nyelvváltozatban és a kidolgozott nyelvhasználatnál felelő diákokat ítélték volna meg a legkedvezőbben – a hiányos felelete ellenére. Ahogy olyan állítás sem, ahol a nyelvjárásban beszélő és korlátozott nyelvhasználatú rendelkező tanuló ne a legrosszabb megítélést kapta volna az összes diák közül – hiába produkált tartalmilag tökéletes feleletet. Az adatok továbbá azt mutatják, hogy egyik (nyelvváltozati) vagy másik (nyelvhasználati) nyelvi hátrány valamelyest mérséklődik, amennyiben valamilyen nyelvi előny (standard nyelvváltozat vagy kidolgozott nyelvhasználat) áll mellette, annyira azonban nem, hogy elérje a kettős nyelvi előny következtében kialakuló pozitív nyelvi megítélés szintjét.

SZAKIRODALOM

- Bernstein, Basil 1971. *Class, codes and control. Volume I.: Theoretical Studies Towards a Sociology of Language*. Routledge and Kegan Paul, London – New York.
- Giddens, Anthony 2008. *Szociológia* (Második kiadás). Osiris Kiadó, Budapest.
- Jánk István 2018. A nyelvi alapú diszkrimináció vizsgálatának módszertani korlátai és lehetőségei. *Magyar Nyelvőr* 142: 150–69.
- Jánk, István 2019a. Lingvicizmus a Kárpát-medence négy országának gyakorló és leendő magyartanárainál. *Magyar Nyelvőr* 143: 31–45.
- Jánk István 2019b. *Nyelvi előítélet és diszkrimináció a magyartanári értékelésben*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- Jánk, István 2019c. Nyelvi diszkrimináció a romániai magyartanárok értékelésében. *Magiszter* XVII/1: 68–81.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiss Jenő 1999: Az anyanyelvoktatás, a nyelvjárások és a nyelvjárási háttérű iskolások. *Magyar Nyelvőr* 123: 373–81.
- Kontra Miklós 2005. *Mi a lingvicizmus és mit lehet ellene tenni?* [http://web.unideb.hu/~tkis/kontra_lingvicizmus.htm – 2019. november 1.]
- Kovács Edina 2014. A tanár szakos hallgatók nyelvi attitűdjeinek társadalmi nemi sajátosságai. *Anyanyelv-pedagógia* 2. [<http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=514> – 2019. november 11.]
- Lakatos Katalin 2010. *Kárpátaljai magyar iskolások nyelvi tudata és attitűdje*. [Doktori disszertáció].
- Ludányi Zsófia 2016. A nákolástól a „töltelékiszavakig”. Gondolatok a(z orvosi) nyelv művelésről és a nyelvi normákról. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 86–110.
- M. Nádasi Mária 2002. Nyelvi hátrány és iskola. *Iskolakultúra* 6/7: 84–93.
- Mackie, Diane M. – Smith, Eliot 2004. *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Nagy Zoltán 2015. Pályán lévő pedagógusok anyanyelvi attitűdjei. In: Pusztai Gabriella–Morvai Laura (szerk.): *Pálya–modell. Igények és lehetőségek a pedagógus-továbbképzés változó rendszerében*. Partium – P.P.S.–Ú.M.K., Nagyvárad–Budapest, 246–7.
- Nahalka István 2003. Az oktatás társadalmi meghatározottságának értelmezési keretei. In: Falus Iván (szerk.): *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanulásához*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 38–56.

- Parapatics Andrea 2016. Tények és tapasztalatok a dialektológiai ismeretek tanításáról. In: Czetter Ibolya – Hajba Renáta – Tóth Péter (szerk.): *VI. Dialektológiai szimpozion*. KeTK, Szombathely–Nyitra, 509–18.
- Parapatics Andrea 2019. Dialektusok és modernitás: új módszerekkel a nyelvjárásokról az iskolában. *Anyanyelv-pedagógia* 1. [<http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=772> – 2019. november 12.]
- Presinszky Károly 2011. A szlovákiai magyar nyelvjárásokhoz való viszonyulás. In: Szabómihály Gizella – Lanstyák István (szerk.): *Magyarok Szlovákiában VII. kötet: Nyelv*. Fórum Kisebbségkutató, Somorja, 193–200.
- Réger Zita 1990. *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció, nyelvi hátrány*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Sándor Anna 2009. A nyelvjárási attitűd vizsgálata a nyitrai magyar szakos egyetemisták körében. In: Borbély Anna – Vančo Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 241–8.
- Szabó Tamás Péter 2012. „Kirakunk táblákat, hogy csúnyán beszélni tilos”. *A javítás mint gyakorlat és mint téma diákok és tanáraik metanyelvében*. Gramma, Dunaszerdahely.
- Tódor Erika-Mária 2015. Ké az iskola? Nyelvi tájkép és nyelvhasználati szokások erdélyi magyar tannyelvű iskolákban. In: Benő Attila – Fazakas Emese – Zsemlyei Borbála (szerk.): *Többnyelvűség és kommunikáció Kelet-Közép-Európában*. XXIV. MANYE. Vol. 11. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 256–66.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. *A magyar standard helyzete*. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó, Budapest, 222–38.
- Zoller Melinda 2013. *Hátrányos helyzetű tanulók iskolai nehézségei nyelvi szocializációjuk tükrében*. [<http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2013/nyar/9.pdf> – 2017. április 11.]

Jánk István

egyetemi adjunktus

Eszterházy Károly Egyetem

<https://orcid.org/0000-0003-1327-6412>

SUMMARY

Jánk, István

The student who speaks a dialect doesn't like grammar? Language attitudes of Hungarian teachers

The aim of my research was to explore, and prove the existence of, linguistic discrimination. It was implemented by a method I had developed, and involved more than 500 Hungarian teachers and teacher trainees. The research clearly supported the fact that linguistic discrimination and linguistic bias are widespread in pedagogical evaluation. This paper presents my findings on linguistic bias, constituting one part of the overall research.

Keywords: linguistic bias, linguistic disadvantages, pedagogical evaluation, Hungarian teachers.

Nagyszalonta nyelvművelője: Dánielisz Endre

A nagyszalontai Arany-hagyományok kutatója és követője a Nagyszalontán, Arany János, Sinka István és Zilahy Lajos szülőházától pár percre élő, idén 95 éves Dánielisz Endre. A nagyszalontai irodalomtörténész, helytörténeti és folklórkutató, pedagógiai író és nyelvművelő összefoglalóan talán művelődéstörténésznek is nevezhető. 95 éve, 1925. április 6-án született Nagyszalontán. Helyben végezte a középiskolát. A második világháborúban katonaként szolgált. Tanítói pályáját Köröstárkányban kezdte, rövid ideig középiskolai tanár volt Aradon, majd 1956-tól végleg Nagyszalontán él: 1966-ig az Arany János Emlékmúzeum vezetője, később iskolapszichológus és tanár. Romániai és magyarországi kiadványokban jelentek meg írásai (*Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, Korunk, Igaz Szó, Utunk, Tanügyi Újság, Művelődés, Bihari Napló, Biharország; Az Erkel Ferenc Múzeum Értesítője, Irodalomtörténeti Közlemények*).

Dánielisz Endre a Nagyszalontához köthető Arany János-kutatás megkerülhetetlen szakértője. Szerkesztésében és előszavával jelent meg több kiadásban a Toldi és a Toldi estéje (1964-től), valamint Tompa Mihály verseinek és leveleinek válogatása (Kolozsvár, 1977). Törös Lászlóval és Gergely Pállal sajtó alá rendezte Arany János összes művei XIII. kötetét (Hivatali iratok 1. Budapest, 1966), a *Könyvtári Szemlében* (1972) bemutatta Arany János könyvtárát. A *Mesetarisznya* sorozat számára készült Kalevipoeg-feldolgozása (1970) németül is megjelent.

Tevékenységének egy része a nyelvműveléshez kapcsolódik. 2008-ban jelent meg emlékiratnak, önéletrajznak is beillő vallomása: *Bizakodva egy életen át*. Részben önéletírás, részben jeles (bihari) személyiségekkel készített interjúja. Illyés Gyula (Tihany), Olosz Lajos (Kisjenő) mellett a nagyszalontai származásúak kultuszát igyekszik megteremteni: Erdélyi József, Sinka István, Zilahy Lajos és Bihari Klára. Megrendítő mozzanat, hogy egyetlen nagyszalontai városrészben született írók-költők, akik ugyanabból a szalontai „édes anyanyelvből” táplálkoztak, mennyire más pályát futottak be: volt, aki a vézskorszakban antiszemita nézeteket vallott, és volt, akinek rokonai az antiszemitizmus áldozatai lettek. Csoda, ha ezek után a Bihari Klárát meglátogató Dánielisz Endre ezt jegyzi föl: „A mi erdélyi problémánk iránt érzéketlen. Véleménye szerint a nemzet kategóriája és a nemzeti érzés idők teltével túlhaladottá válik.” De amikor Bihari Klára újra meglátogatja szülőföldjét, éppen az „édes anyanyelv” az, amely újra megteremti a kapcsolatot. Ezt írja a múzeum emlékkönyvébe: „Itt születtem. Ez fájdalom, boldogság és büszkeség. A sebet a történelem ütötte. A boldog büszkeség pedig azért él bennem, mert szülőföldem közös az Arany Jánoséval és az ő nyelvét beszélem. Azt a szalontai tájban gyökerező nyelvet, amelyet öríztem féltékenyen és forró szeretettel, és az elkötelezettség felelősségével. 1965. szeptember tizenkettő. Bihari Klári.” Később pedig ezt írta *A csábító* című elbeszéléskötetében: „Nagyszalonta nemcsak táji, nyelvi kötöttséget jelent számomra. Az élet jelenségeit sűrítő, a létezés drámáit szégyenlősen vagy tagadó szigorral rejtegető, mégis lemeztelenítő kisváros éppen koncentrált mivoltában hívta fel figyelmemet az emberi viszonylatok, osztályellentétek bonyolult és széles-

ségében alig befogható szövevényességére.” Persze „tévedését” megszenvedte (sőt részben máig magán hordozza) Erdélyi József és Sinka István életműve is; ráadásul Erdélyi a második világháború után másfél évig a közeli Árpádon bujdosott, majd visszament Magyarországra, és feladta magát a népbíróságon. Megbánását ezek a sorai is mutatják: „Bűnöm, hogy igéd, a te szent igédet, / elnyomta bennem a világi élet. / Tekintsd meg rajtam ezt a bánatot, / és megbocsásd, hisz megbocsáthatod.” Erdélyi József két éves partiumi bujdosásnak az emlékeit is felkutatta Dánielisz Endre. Iránytűje mindenekelőtt Arany János, majd a 20. században Móricz, Szabó Dezső, Karácsony Sándor, Veres Péter, Lükő Gábor és földije: Sinka István. És Balázs Ferenc unitárius lelkész.

A kötet egyik fejezete: *Édes anyanyelvünkért*. A nyelvművelői indítatásról így ír: „abban az években, amikor a kommunista párt diktatúra anyanyelvünktől, nemzeti sajátosságainktól igyekezett megfosztani bennünket, barátaim, ismerőseim egyre gyakrabban szólítottak meg: írjál már arról, hogy beszédünk szürkül, színtelenedik; elveszíti csillogását, hangulatát, szépségét. Már-már ott tartunk, hogy valami zagyva, keveréknyelven szólunk egymáshoz. A szomszédos országok magyarjai meg sem értik, mit kívánunk velük közölni”. Ekkor kezdett hozzá a nyelvművelő munkához: „Nagyszalontáról, legnagyobb nyelvművészünk szülővárosából kell mozgalmat indítanunk a magyar szó tisztasága, védelme érdekében. Ne szégyelljük nemzeti sajátosságunkat, amelynek élén szépséges anyanyelvünk áll. Ugyanakkor tartzuk magunkat távol mindenfajta nemzeti elfogultságtól: az államnyelvet sajátítsuk el alaposan..., de a magunk kincsét ne herdáljuk el.” Nyelvművelő írásait a nagyváradi *Fáklya*, a politikai fordulat után a *Bihari Napló* közölte. Másfél évtized alatt mintegy kétszáz írása született. 1995-ben a nagyváradi televízióban heti műsora volt (160-180 adás), amelyben a szép és helyes magyar beszédre figyelmeztetett.

2018-ban jelent meg 44. és egyben utolsónak szánt kötete: *Nyelvőrségben Biharországban*. Nyelvművelő szemlélete a konzervativizmusban és olykor túlzó purizmusban nyilvánul meg, ám ez a hagyomány éltető értékrendje, valamint a kisebbségi lét felől tekintve érthető. Többször hivatkozik Lőrincze Lajosra, hiszen Lőrincze tanár úr *Édes Anyanyelvünk* című rádióadásain „csüngtek” a határon túliak. A mai nyelvművelés nem ítéli el általában az idegen szavakat vagy az új igekötős igéket. A mai nyelvőrök sokkal inkább megfigyelik és leírják a nyelvi jelenségeket, majd felhívják a figyelmet bizonyos következtelenségekre, visszasságokra, leginkább felvilágosítanak, magyaráznak, de semmiképpen sem tiltanak. A nyelvész tudja, hogy végső soron a beszélőközösség dönt. Döntését persze befolyásolhatja egy tanító, egy közéleti ember vagy korunkban egy „sztárnak” nevezett médiaszemélyiség. A legkevésbé egy nyelvész. Tehát nem beszélnek „haszontalan” igekötőkről, és a *síel* formát sem ítélik el a szabályosabbnak gondolt *sízik* helyett (pedig csaknem száz éven át sokan ezt tették; de a nyelvművelők alapmunkái már az 1980-as évektől felhívták arra a figyelmet, hogy teljesen szabályos mindkét forma). Nem mondják azt, hogy az *otthon* helyett használt „otthol” szabálytalan forma lenne, legföljebb azt, hogy tájnyelvi, és oka talán analógia vagy értelmesítés: *otthon* > *ott hol*. Egyébként az *otthol* forma éppen nagyszalontai adattal is van dokumentálva az *Új magyar tájszótárban* (4/220). Tájszóra nem mondhatjuk, hogy helytelen, csak óvatos megjegyzéssel azt, hogy táji, regionális, a köznyelvben másként van.

Nem maradok adós a szerző nevének eredetével. Az ősök az óstestamentumi Dániel próféta nevét viselték. A héber kifejezés azt jelenti: 'Isten a bírám'. Az elődök a 18. század elején a Tatra aljáról az elnéptelenedett Tiszántúlra vándoroltak. Békéscsabán egy latinos okmányt állítottak ki számukra: Andreas, filius Danielis (Dánielnek fia, András). A név egy része lekopott, szerzőnk pedig „manapság is így, genitivus singularisban éli napjait”. Isten éltesse sokáig Nagyszalonta kiváló, szorgalmas művelődéstörténészét!

(Dánielisz Endre: *Bizakodva egy életen át*. Prolog Kiadó, Nagyvárad, 2008, 260 oldal; Dánielisz Endre: *Nyelvőrség Biharországban*. Holnap Kulturális Egyesület, Várad folyóirat, Nagyvárad, 2018, 90 oldal.)

Balázs Géza

egyetemi tanár

ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest

Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad

<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>

A jászkeszeg és a ragadozó őn neveinek történeti-etimológiai vizsgálata

jász J. *Leuciscus idus* (MoH. 70). Szálkás édesvízi hal. Háta sötétszürke, úszói közül a párosak és a farok alatti szép élénkvoros színű. Hazánkban legfeljebb 4 kilóra nő meg.

1549: *jaz kezeg* 'Phoxinus laevis' (Oklsz. 427), 1590: *iaz kezeg* 'ua.' (SzikszF. 82), 1604: *Iafzkéjzeg* (MA.), 1673: *jász keszeg* (Com:Jan. 40), 1708: *jasz keszeg* 'Thymallus', 1729: *jászkeszeg* 'Idus melanotus' (HalK. 798), 1791: *jász-kefzegek* (Dugonics 1: 202), 1801: *jászkeszeg* 'Cyprinus orfus', *jász* 'Cyprinus jeses' (Term. Hist. 268), 1830: *jász* 'Idus melanotus' (Reisinger 62), 1833: *jászkeszeg, jász-ponty* 'Cyprinus jeses' (Dankowsky 513), 1846: *jász keszeg* 'Cyprinus orfus' (ÁM. 821), 1868: *jászkeszeg* (Kriesch 72), 1882: *jász* 'Leuciscus vulgaris' (Chyzer 9), 1887: *jászkeszeg* 'Idus melanotus' (HalK. 764). A népnyelvben ÚMTsz. 2: 1140: *gyászkeszeg, jászkeszeg, jász, jác, jász-keszeg* | Kovács 64: *jász, jázikó, jászi* 'Leuciscus idus' | Kassai 3: 69: *jász* | SzegSz. 1: 654: *jászkeszeg* 'Squalius dobula'. A *gyászkeszeg* népetimológiás átalakítás eredménye. Kniezsának az tűnik fel, hogy míg a *jász* a MTsz.-ban csak önállóan szerepel, a szótörténet forrásaiban csak összetételben (SzlJsz. 229). Ez azonban nincs így, elég példát látunk fent az ellenkezőjére is.

A magyar szó forrásaként elsősorban a szbhv. *jáz* és a szln. *jez* (TESz. 2: 264) jöhet számításba. További szláv megfelelői: szlk. *jalec*, cs. *jalec, jasek, jezivě*, le. *jaž* (FB.), *jaziec, jazica*, óle. *jazic, jazice* (RF. 51), szlk. *jas* (SzlJsz. 230), hv., szln. *jez*, fehéror. *язь*, ukr. *язь*, szerb *jaz* (W.), or. *язь* 'ua.' (EL.; 1793: *jasch, jafz* [Allg. Pol-Lex. 1: 1361]). A kárpukr. *jáz-gol, jaz-keszeg* 'Leuciscus leuciscus' (Владыков 230) viszont kölcsönzés a magyarból. Átkerült a szláv szó a németbe is; vö. *jaz*' (1607: RF. 52), nyelvjárási *Jase, Jesen, Jesenitz* (FB.), *Jese* 'ua.' (W.; 1860: *Jese* 'ua.' [Univ.Lex. 9: 336]). A német nyelvjárásokban adatolható a név *Jäse, Gäse, Göse, Gesenitz, Gisitzer* (FB.) alakváltozata is Poroszországból. A ném. *Jese* (FB.; 1557: *Jesen* [Hist.An. 170a]) alakváltozat a német nyelvterületen Pomeránia és Csehország között használatos, a *jász* cs. *jesen, jelec jesen* (FB.) nevének átvétele. A cseh terminust a szlovák is átvette; vö. *jaseň, jasek, jesen* 'ua.' (Ferianc 35). A ném. *Jese* halmnév annyira elterjedt volt, hogy a *jász* egyik latin szaknyelvi nevében is felbukkant; vö. *Cyprinus jeses* (Linné 1758: Syst.Nat. 1: 324).

A tény, hogy ez a halmnév csaknem mindegyik szláv nyelvben megvan, és egybehangzóan a *jászt* jelöli, arra enged következtetni, hogy egyrészt igen régi halmnév, másrészt a halfaj eurázsiai általános elterjedtsége is biztosnak tekinthető. Ennek megfelelően írja G. V. Nikolskij: „язь [...] воды Европы от Рейна на Восток о Сибирь до Колымы” (Никольский 197). A hal nevét ósszláv szónak tartja Machek (ZSIPh. 19: 67) és Vasmer (REWb. 3: 486) is.

A *jász* köznyelvi neve az *ónkeszeg* (MoH. 70; 1622: ua. [Unger 68], 1794: *ón-hal* 'ua.' [Grossinger 123], 1887: *ónkeszeg, ónos jász* 'Idus melanotus' [HalK. 764], 1904: *ónos jász* [Prem.gimn. 27]). Ezt az elnevezését a színéről kapta. A *jász* háta ívás idején ugyanis különösen szürke. Tudományos *ónos jász* neve is a szürke fém-mel van kapcsolatban. A *jász* színére utaló elnevezés megvan a vogulban is; vö.

χul'ëm-χul, *khul'ëm-khul* 'jász', amelyben a vog. *χul'ëm*, *khul'ëm*, *khol'ëm* előtag-nak 'hamu' a jelentése (WogWb. 121b). A hálnév jelentése tehát 'hamuhal, szürke hal'. Hasonló a ném. *Schwarznerfling* 'fekete jász' (VN. 6360), valamint a cs. *jalec tmavy*, szlk. *jalec tmavý* (FB.) a 'sötét' faji jelzővel. Ugyanez a névadási szemlélet háttere nyelvjárási ÚMTsz. 2: 1140: *gyászkeszeg*, *gyác* 'jász' névnek, amely népetimológiai átalakítás eredménye.

További társneve az *orfa* (MoH. 70; 1884: arany *orfa* [Vadl. 29: 393], 1897: *orfa* ivadék [Landgráf 436], 1939: *Idus melanotus* var *orfa* [Hal. 1–2: 11]), amely német jövevényszavunk. A Grimm testvérek szótárában *Cyprinus orfus* a hal latin elnevezése. A német szó görög–latin eredetű, az ókori *orphus* hálnév a végső forrás (Plinius egy pirosas színű tengeri halat jelölt vele). A németben igen régről adatható: ófn. *orvo*, kfn. *orve*, *orfe* (ÖF. 56 (5/6): 149), azután *Orfe*, *Orf*, *Örfling* (VN. 6360), *Urf*, *Urs* 'ua.' (FB.; 1575: *Orff* [Fischb. 167], 1613: ua. [Aldrovandi 605], 1670: *Orff*, *Urff* 'Orfus' [Gesnerus red. 4: 169], 1716: *Orfen* [Ausf.B. 41], 1757: *orf* [Estor 1: 941], 1774: *Urf*, *Orfe* 'Cyprinus orfus' [Müller 4: 393], 1782: *Orfen* [Rössig 2,1: 559], 1790: *Orf*, *Urf* [HbDT. 165]), 1793: *Orfe*, *Orf*, *Urf* 'Cyprinus orfus' [Allg.Pol-Lex. 1: 1361], 1839: *Orfe Urf* [Gmelin 365], 1864: *Orfe* 'Idus melanotus' [Jäckel 63]).

Természetesen idetartozik az ang. *orfe* 'ua.' (FB.) és az or. *orfa*, le. *urfa*, *orfa* 'ua.' (RF. 54), valamint a régről adatható holl. *orf* (1776: ua. [Müller 4: 393], 1793: ua. [Allg.Pol-Lex. 1: 1366]), a fr. *orfe*, *orphe* 'ua.' (VN. 6360; 1793: *orfe* [Allg.Pol-Lex. 1: 1366], 1839: ua. 'Cyprinus orfus' [Gmelin 365]) hálnév is. Használatos a színnevekkel (piros, fehér, ezüst) alkotott fr. *ide rouge*, ném. *Rotorfe* (EL.; 1757: *roter orf* [Estor 1: 941]), a *weißer orf* (1757: *weißer orf* [uo.]), valamint az ang. *silver orfe* (FB.) is. A ném. *Goldorfe*, *unechter Goldfisch*, *Goldnerfling*, fr. *ide dorée*, ang. *golden orfe* (uo.), azaz 'hamis aranyhal, aranyjász' terminusok a jász egy aransárga színváltozatának a nevei, amelyet előszeretettel díszhalként tenyésztnek.

A *nyerfli* (MoH. 59; 1887: ua. [HalK. 815], 1904: ua. [Vutskits 15], 1919: ua. [Unger 68], népnyelvi MTsz. 1: 1542: ua. | Kovács 19: *jerfli* | DLw. 26: *nyerfling*) halnevünk a ném. *Nerfling* 'jász' (FB.) átvétele. A régi német szakirodalomban a jász *Nörfling*, korábban *Örfling* és *Orfe*, *Urf* neve, továbbá számos alakváltozat olvasható. A *-ling* végződés igen gyakori a délnémet nyelvterületen (például halnevekben *Äschling* < *Äsche*, *Näsling* < *Nase*, *Sichling*, *Gründling*, *Bitterling* stb.). A ném. *Nerfling* régről adatható, 1558: *nerfling* [Hist.An. 1266], 1604: ua. [Ges.Med. 9], 1682: *Nerfling* [Hohberg 2: 484], 1765: ua. [Icht.Bor. 46], 1792: ua. [Bechstein 766], 1793: ua. 'Cyprinus idus' [Allg.Pol.-Lex. 1: 1361], 1839: ua. 'Cyprinus orfus' [Gmelin 365], 1863: ua. [Siebold 176], 1864: ua. 'Idus melanotus' [Jäckel 63]). A régi angol szakirodalomban is említik ezt a terminust, 1686: *nerfling* 'Orfus germanorum' (Hist.Pisc. 24). A német hálnév alakváltozata a *Nörfling* (1575: *Nörffling* [Fischb. 167], 1613: *Norfling* [Aldrovandi 605], 1670: *Nörffling* 'Orfus' [Gesnerus red. 4: 169], 1682: *Nörflingen* [Hohberg 2: 17], *Nörfling* [uo. 505], 1757: *nörfling* [Estor 1: 941], 1782: *Nörflinge* [Rössig 2,1: 559], 1790: *Nörfling* (HbDT. 165), 1793: *Oerfling*, *Nörfling* 'Cyprinus orfus' [Allg.Pol.-Lex. 1: 1361]). Ez a német hálnév a jász fenti elnevezésével függ össze, a *Nerfling*, *Nörfling* ugyanis az *Orfe*, *Örfling* 'ua.' nevekből származik a határozatlan névelő *n* elemének a szó elé ragasztása-

val. A ném. *Erflē, Erfel* (1670: *Erflin* 'Orfus' [Gesnerus red. 4: 169], 1765: *Erfling* 'Cyprinus idus' [Icht.Bor. 46], 1790: *Erffle* [HbDT. 165], 1793: *Aerfel* 'Cyprinus orfus' [Allg.Pol-Lex. 1: 1361]) a ném. *Erfling* (1793: uo.) rövidebb formája, amikor a *Nerfling* névből a szókezdő hangot elnyelik.

Több más halfaj nevével is jelölik a jászt, ezek a téves terminusok külső jellegzetességeikben hasonlító fajok neveivel jöttek létre. Például 1882: *csobak* 'Leuciscus idus' (Chyzer 9), 1884: *csabak* (Nyr. 13: 554); ÚMTsz. 1: 732: *csabak* 'keszeghez hasonló piros szárnyú, hosszúkas, szálkás hal'. A *csabak* a magyar írásbeliségben viszonylag kései fölbukkanású halnevünk, török jövevényszó, közelebről kun-besenyő eredetű (TESz. 1: 463). Az or. *cebák, cabák*, ukr. *cebak* (REWb. 3: 307) szintén török eredetű, a szlovákba esetleg a magyaron keresztül került a név. Legközelebbi rokon nyelvünkben, a vogulban is megvan; vö. vog. *sapak* 'cebak' (RLw. 248), ott orosz eredetű jövevényszó. A zürjén *bad'-kor-tšeri* 'Cyprinus idus' (NyK. 49: 49) névnek tulajdonképpen 'fűzfa-levél-hal' a jelentése. Ma az *ön* a balin neve, ám korábban a jászt is emlegették ezen a néven; 1801: *ön* 'jász' (Term.Hist. 268), 1865: ua. (Hunfalvy 736), ez a halnevünk finnugor kori örökség. A *tengeri ponty* (Kovács 64) szigetközi elnevezés, a jász ném. *Seekarpen, Seekarpfen* (FB.) nevének mintájára talán a pontyfélék családjába tartozó jászról helytelenül úgy képelték, hogy a tengerből úszik föl a Dunán. Ugyanott használatos *nádiponty* (Kovács 64) neve is, mert „szereti a főhennyet s a nádasokat”. A *szélhal* tulajdonképpen a küsz 'Alburnus alburnus' (MoH. 77) neve, de korábban a jászt is ismerték ilyen néven; vö. 1801: *szélhal* 'Cyprinus idus' (Term.Hist. 268), 1846: ua. (ÁM. 800), 1863: *feketehátú szélhal* 'ua.' (Heck. 206). Tiszafüred környékén *kövesdi potyka* (Nyr. 1999: 210), mert pontyként kérdezték az árát a mezőkövesdi piacon.

Linné a latin szaknyelvi *Cyprinus idus* binóment adta a fajnak 1758-ban (Syst.Nat. 1: 324). Szinonim neve a szaknyelvben *Cyprinus idbarus, Cyprinus orfus* és *Cyprinus jeses* (uo.). Herman Ottónál 1887-ben a jászkeszeg latin szaknyelvi nevéként az *Idus melanotus* (HalK. 764) binómen szerepel, ennek megfelelője a fr. *ide mélanote* 'ua.' (FB.). A ma érvényes *Leuciscus idus* latin binómenben a *Leuciscus* genusnév a gör. *leukósz* 'fehér' szóból való, a hal ezüstös, világos színére utal. A jász az úgynevezett „fehérhalak” közé tartozik. Mai gör. *leukiszkosz-tsziróni* (uo.) nevének is ez az alapja. A lat. *idus* fajnevet Linné adta, nem világos azonban, hogy miért. Eredete mindenesetre az az *idus* szó, amely a rómaiak naptárában a 13. napot, illetve a Martius, Maius, Quintilis és Octobris hónapokban a 15. napot jelentette. A jász egyik társneve is az ang., fr. *ide* (uo.; 1793: ua. [Allg.Pol-Lex. 1: 1361], 1839: *l'ide* [Gmelin 364]), ol. *ido*, sv. *id* (FB.).

Társneve még a ném. *Aland, Alander, Alant, Alat* (FB.; 1624: *Alander, Aland* [Icht.Nom. 42], 1639: *Aland* [Micraelius 6: 384], 1757: *alet* [Estor 1: 941], 1798: *Aland* 'Cyprinus jeses' [Donndorff 736], 1860: ua. [Univ.Lex. 9: 336], 1863: ua. 'Idus melanotus' [Siebold 176]). Megvan más nyelvben is; vö. lett *alants* 'ua.' (FB.). A ném. *Elize, Elsrode, Elte, Ertel* (uo.) társnevét korábban szintén több más halfajra is értették. A ném. *Gängling, Gänzling, Gendling, Genge* (uo.) a ném. *gänglich* 'járnai tanulni' igéből származik, és a jász vándorlására utal. A jász ném. *Kühling* (uo.; 1792: *Kühling* [Bechstein 766], 1793: *Kühling* [Allg.Pol-Lex. 1: 1361], 1839:

Kueling [Gmelin 364], 1840: *Kühling*, *Keuling* [Reichenbach 85], 1860: *Kühling*, *Keuling* 'Cyprinus idus' [Univ.Lex. 9: 336]) neve több halfajt is jelöl. A ném. *Kaule* szóból származik, amely a *Keule*, *Kuhle* rokona, és a halak nagy fejére utal. Köznyelvi neve még a németben a *Häwt*, *Helm*, *Juntling*, *Kilps*, *Lachsapparre*, *Mähne*, *Münne*, *Nennen*, *Tabarre*, *Tablelle*, *Tapar*, *Topar* (FB.). További társneve a ném. *Frauenfisch* (1839: *Frauenfisch* [Gmelin 365], 1840: ua. [Reichenbach 85]) és a fr. *gardon ruff* (1840: Reichenbach 85), norv. *vederbuk*, or. *подъязык*, sp. *cacho*, *cachoelo*, *cachuelo* (FB.), továbbá a dán *rimte*, litv. *paprastoji meknė*, blg. *мьздрыга* (W.), dán *emde*, *ejbygedde*, *strandkarpe*, holl. *winde*, tatár *bertas* (1793: Allg.Pol.-Lex. 1: 1366), *upta* (uo. 1361), baskír *optu* (1793: uo.). Felső-Ausztriában *Seider* (FB.) néven is ismerik.

A jász elsősorban a síkvidéki folyók lakója, erre utal cs. *jesen nížinný* (uo.), azaz 'alföldi jász', illetve ném. *Stromkarpfen* (uo.), vagyis 'folyamiponty' elnevezése. A cs. *ryba májová* (uo.) nevének 'májusi hal', a ném. *Rohrkarpfen* (uo.) nevének 'nád-ponty, csóponty' a jelentése. A románban *lugojanel* (FB.), továbbá *văduviță* (uo.; 1909: *văduviță*, *văduvioară* [Antipa 174]), a Duna-deltában *joltomeasa* és *davița* (ua.). A török nyelvekben a csuvas *änmã*, tatár *онмы*, kazah *ақ қауіран* (W.) neveken ismert. Az or. *язь золотой* (FB.) nevének 'arany jász' a jelentése, a portugálban az *ezüst* jelzővel alkottak nevet a fajnak; vö. *escalo-prateado* (uo.). Az angolban Orfus germanorum, azaz 'német jász' értelmezéssel régről adatolható *rudde* (1686: Hist. Pisc. 24) társneve.

Az uráli nyelvek területének vizeiben is honos hal a jász, ezekben a nyelvekben is megvan természetesen a neve; vö. fi. *säyne*, észt *säinas* (FB.), *vepsze säunaz*, *zürj. сын*, cser. *närdäui* (W.). Az obi-ugor nyelvekben osztják *möytəŋ*, *möytək*, *mäytəŋ*, *mäwtəŋ*, *mejtəŋ*, *mewtəŋ*, *mewti* 'eine Art Weißfisch, Aland' [fehérhal faja, jász] (DEWOS 917) és vogul *moutək* 'kleiner Aland' [kis jász] (WogWb. 318a), amelyekben az osztják -*ŋ*, -*ŋ*, -*i* és a vogul -*k* képzők. Vö. zürjén *mik* 'Weißfisch' [fehérhal], *mek* 'Barbe' [márna] és cseremis *müktə*, *müktö* 'Gründling' [fenékjáró küllő], *müktü* 'Ukelei' [küsz] (UEW. 295). Az osztják halnév *mehdem* 'Squalius mehdem Warp.' alakban bekerült a nemzetközi zoológiai taxonómiába. Jövevényszóként megvan az oroszban is; vö. or. *megden*, *megdüm* 'Leuciscus' (REWb. 2: 110), *megdüm* 'Leuciscus leuciscus baicalensis' (Никольский 618), az átadó nyelv Kálmán szerint (NyK. 53: 159) az egyik délnyugati osztják nyelvjárás, Steinitz szerint (ZSIPh. 5: 505) az Irtis-nyelvjárás. 'Kis jász' a jelentése az osztják *nälək* (DEWOS 1053) halnévnek, amely etimológiailag a vogul *nalk* és jurákszamojéd *nílok*, *nöl'oku* 'fiatal, kis hal' terminussal függ össze. A jász társneve az osztjában a *läw-niŋ* (uo. 862), a kis jászé a *mäl'ək* (uo. 931), a különösen nagy jászé pedig az *okri* (uo. 47). A jász társneve a vogulban az *art*, *arét*, *oärt*, *ärkét* (WogWb. 50a), illetve a *máš* (uo.), a nagy jászé *máš-oärt* (uo.), a kis jászé *máš-pū* (uo. 438b), azaz 'jász fiú'. További neve az obi-ugor nyelvekben a vogul *sama* (1793: Allg.Pol.-Lex. 1: 1366), valamint az osztják *ärŋən*, vogul *ärŋen* (DEWOS 47), *oärŋen* 'ua.' (WogWb. 389b; 1793: *aren* [Allg.Pol.-Lex. 1: 1361]), illetve osztják *äŋrən*, *äŋərənəŋ*, *äŋərən3*, *äŋərənə*, *äŋərən-imə* [*imə* 'asszony'], *iŋrənəm*, *äŋər-ni*, *awər-ne*, *awər-ne* 'Aland [jász]' (DEWOS 47). A szóvégi -*n* kicsinyítőképző, a -*ni*, -*ne* 'nő, asszony' szót pedig igen gyakran teszik állatnevek mögé, mégpedig a kisebb termetű állatok nevéhez.

Az *őn* szálkás húsú édesvízi hal. Európa valamennyi nagyobb folyó-, illetve állóvizében megtalálható. Kis halakra, elsősorban küszökre vadászik, felfelé nyíló szájával a felső vízrétegekben keresi táplálékát.

őn, ragadozó őn J. *Aspius aspius* (MoH. 81). Hazánkban is honos minden jelentősebb folyóban és tóban. Noha 6–7 kg-os tömeget is elér, és húsának – szakszerűen elkészítve – igen jó az íze, a fogyasztók általában nem értékelik sokra szálkássága miatt.

Az *őn* a magyarban sokáig inkább csak nyelvjárásokban előforduló halnév volt, a 19. században került be a szakirodalom nyelvébe. Ma állattani szakszó. Ugyanakkor igen régi halnevünk, 1211: *euuen* 'Aspius rapax' (OkI Sz. 724), 1794: *ön* 'Alburnus' (Grossinger 221), 1801: *ön* 'jász' (Term.Hist. 268), 1830: *ön* 'balin' (Reisinger 63), 1838: *öny* (Tsz. 153), 1846: *ön* 'jász' (ÁM. 800), 1863: *ragadozó őn* (Heck. 205), 1865: ua. és *ön* 'jász' (Hunfalvy 736), 1868: *ön* 'ua.' (Kriesch 33), 1882: *ragadozó őn* 'ua.' (Chyzer 10), 1884: *ön*, *önkeszeg* 'ua.', *ön* 'Aspius rapax' (Nyr. 13: 553), 1902: *ragadozó őn* 'ua.' (Jankó 311), 1930: ua. (BrehmL. 14: 231). A nyelvjárásokban ÚMTsz. 1: 798: *ön* | MTsz. 2: 37: *ön* 'keszeg', *ünhal* 'Alburnus lucidus', *öny-hal*, *ün-hal* 'paduc', *ön*, *öny*, *önyhal*, *ün-hal*, *önhal* | MoH. 81: *őnbörjú*, *önkeszeg*, *ragadozó őn*, *táncos őn* | HalK. 816: *on*, *önkeszeg*, *önhal*, *ün-hal*, *önyhal* | Gyurkó 164: *önhal*).

Ez a halnevünk finnugor kori örökség, vö. fi. *säynäs*, *säynäjä*, *säynät*, *säynää*, *säynävä* 'Leuciscus idus' (SKES. 1177a), karj. *süneh*, lív *säünäg*, *säünäg*, vepsz. *säng* 'jász', észt *säinas*, *säina*, N. *seinas*, *seina*, *säänäs* 'ua.' (EEWb. 9: 2982), lp. *seuna*, *seuna*, *siuna*, votj. *son*, *son-corig* 'ua.', lp. *sivn* 'domolykó', zürj. *sin* 'ua.', mordvin *senej*, *señi*, *señä* 'halfaj' (Mäger). A mordvin *-j*, fi. *-s*, *-jä*, észt *-m*, *-s* denominális névszóképzők. Az eredeti jelentés Leuciscus-faj lehetett. Föltűnő az alapalak távoli finnugor nyelvekben való megléte azonos, 'jászhal' jelentéssel. Az etimológiát már viszonylag régen fölállították (Wichmann: MNy. 4: 77; Setälä: FUF. 2: 258; Itkonen: uo. 31: 270). A mordvin *senej*, *señi*, *señä* halnév átkerült az oroszba; vö. or. *singá* 'keszegféle' Szaratov környékén és *sengá* 'ua.' a Don vidékén (REWb. 2: 610 és 627). Manfred Bausch viszont északorosz szónak tartja az or. *senga* halnevet, és átadónak a keleti-tengeri finn nyelveket jelöli meg (Bausch 24). Hibás Collinder (FUV. 127) jelentésmegadása (ugyanígy SKES. 1177a, illetve EEWb. 9: 2982), a magyar *őn* ma nem jászt, hanem balint (*Aspius aspius*) jelent. Nem tartoznak ide a Sebestyén Irén idézte bizonytalan obi-ugor szóösszetételek (NyK. 49: 37) második szótagjai, mert ezek nem is összetett halnevek; vö. osztják *lämsan* (DEWOS 834), vogul *län̄ṣan*, *län̄sēn̄*, *län̄sēn̄*, *län̄sēn̄*, *län̄sēn̄*, *län̄sīn̄*, *län̄sān̄* 'Cyprinus phoxinus' (WogWb. 266a) a szókezdőnek vélt obi-ugor *s-* miatt. De az egyeztetésnek jelentéstani problémája is fölmerül.

A binominális nomenklatúra hivatalos elnevezése *ragadozó őn* (MoH. 81; 1863: ua. [Heck. 205], 1865: ua. [Hunfalvy 736], 1868: ua. [Kriesch 67], 1882: ua. [Chyzer 10], 1887: ua. [HalK. 823], 1930: ua. 'Aspius rapax' [BrehmL. 14: 231]), a faji jelző az *őn* rablóhal voltára utal. Az *ünhal*, *ünhal* (VN. 391; 1887: *ünhal* 'Alburnus alburnus' (HalK. 837; Unger 71: ua.) terminus minden bizonnyal összefügg az *őn* 'Aspius aspius' halnévvel, a balin vagy *őn* – ragadozó volta ellenére is – testalkatában föltűnően hasonlít az *un-*, vagy *ünhalra*, azaz a küszre.

A gyakori hal számos társnéven ismert a népnyelvben. Ilyen a *táncos ön* (MoH. 81; Unger 70: ua.) is, a *táncos* faji jelző arra utal, hogy ez a ragadozó hal a zsákmányát üldözve nagy loccsanásokkal rabol a víz színén. A *ragadozó küsz* (1884: ua. 'Aspius rapax' [Nyr. 13: 553]; HalK. 823: ua.) a pontyfélékhez tartozó, de ragadozó halmak, a balinnak a más, de alakjára nézve igen hasonló halmak a nevével alkotott elnevezése. A régi forrásokban szerepel *ragadozó pontyként* (uo.) is. A *nagy szélhal* (MoH. 81; 1887: ua. [HalK. 814]) az Erdővidéken, az Olt mentén használatos halmév a küszre nagyon hasonlító, de ragadozó balinnak a neve. A kis termetű kűszt *szélhalnak* hívják, a több kilósra megnövő balint pedig *nagy szélhalnak*. Hasonneve a MTsz. 2: 522: *szellőkeszeg*, 2: 517: *szélkeszeg*, *szélhajtó keszeg* 'Aspius rapax'. A *tolvaj-hal* (Földr.Közl. 40: 171) al-dunai elnevezés a balin rablására (a táplálékkául szolgáló kis halak zsákmányul ejtésére) vonatkozik, akárcsak cs. *bolen dravý* (FB.), azaz 'fosztogató balin' elnevezése. Hasonló a *vadászkeszeg* (MoH. 81; 1838: ua. [Tsz. 203], 1884: ua. [Nyr. 13: 554], 1887: ua. [HalK. 837], 1930: ua. [BrehmL. 14: 231; MTsz. 2: 890: ua. | SzegSz. 1: 734: ua.), valamint a *fenekeszeg* (MoH. 81; 1887: ua. [HalK. 785]) társneve. A pontyfélék családjába tartozó hal ragadozó volta alapján kapta ezeket a neveit, akárcsak ro. *peste-lup* (FB.), azaz 'farkashal' elnevezését. A *paripakeszeg* (Kovács 60) szigetközi társneve. A névadási szemlélet háttere az, hogy „nyargal a víz hátán”, „lovagull a vizen” (uo.). Ez pontosabban azt jelenti, hogy a balin ragadozóként a kis halakat a víztükör felszínén üldözve ejti zsákmányul.

Villámgyorsan csap zsákmányára izmos, karcsú testével, a ragadozó hal a *nyílkeszeg* (MoH. 81; 1887: ua. [HalK. 815], 1930: ua. [BrehmL. 14: 231]) köznyelvi nevére gyorsaságával, szélesebb úszásával szolgált rá. A németben is *Pfeilfisch* (1798: ua. [Adelung 3: 1585]), azaz 'nyílhal'. Hasonneve, a *villámkeszeg* (MoH. 81) a víz színén raboló gyors balin találó népi elnevezése. A *vízenjáró hal* (uo.) a táplálékkául szolgáló kis halakat üldöző, a víz felszínén raboló ragadozó találó neve, l. még *vízikeszeg* (Halh. 53) nevét is. A *kapókeszeg* (MoH. 81; ÚMTsz. 3: 91: *kapóhal*, *kapó-hal* 'ua.', 3: 92: ua. 'kis halakkal táplálkozó keszeg' | MTsz. 1: 1044: ua. 'Aspius rapax' | OrmSz 298: *kapkodó keszeg*) társnévére szintén ragadozó volta a magyarázat és az, hogy ennek ellenére a zoológiai besorolás szerint a keszegfélékhez tartozik. Ragadozó halként kapta holl. *roofblei* (W.) nevét a rabló elótaggal, a törökben szintén erre utal *koca ağız balığı* (uo.), azaz 'nagy szájú hal' elnevezése. És szintén ez az alapja ném. *Raubalet*, *Fraßalet* (1575: *Rõubalet*, *Fraffalet* [Fischb. 170a], 1603: ua. [Schwenkfeld 423], 1670: *Raubalet*, *Fraßalet* 'Rapax' [Gesnerus red. 4: 173], 1790: *Raubalet* 'Cyprinus rapax' [HbDT. 164], 1792: ua. [Bechstein 769], 1793: *Rabalet*, *Fraßalet* 'Cyprinus aspius' [Allg.Pol-Lex. 1: 1355], 1798: ua. [Donndorff 740]), azaz 'rablódomolykó, illetve zabálódomolykó' elnevezésének. Mint Gessner írja 1575-ben a halról: „seer rõubig und frãssig”, azaz nagyon rabló és zabáló.

A *baksa* (VN. 1271; 1819: *baksa* [Tud.Gyűjt. 8: 17], 1884: ua. [Nyr. 13: 553], 1887: ua. [HalK. 763]; ÚMTsz. 1: 321: *baksa* 'önhal' | Dankó 422: ua.) szűk elterjedtségű tájszó, semmiképpen sem függhet össze az obi-ugor *mõxsan*, *muxsan* 'Coregonus muksun' halmnévvel, Munkácsi (ÁKE. 181) magyarázatával már Asbóth (NyK. 33: 103) szembeszállt. A *torzsákeszeg* (MoH. 81; 1884: ua. [Nyr. 13: 553], 1887: ua. [HalK. 835]; MTsz. 2: 767: ua.) társnevében a *torzsa* a levágott nád föld-

ben maradt szára. Nem világos, hogy a balint miért hívják így. A *csereőn* (MoH. 81; ÚMTsz. 1: 798: ua. 'vörhenyes színű *Aspius rapax*' | Unger 64) a Balatonnál használatos, talán színváltozatra utal ez a név.

Ezüstös, igen világos színe az alapja *fehérhal* (Jankó 311: *fejérhal* 'ragadozó őn' | ÚMTsz. 2: 309: ua.) elnevezésének, akárcsak a *fehérpénzű, fehérhéjjas* (1902: Jankó 311), illetve az *ezüstös balin* (1904: ezüstös bálnin [Prem.gimn. 24]) nevének. A szlávban is van az őnnek a világos testére utaló neve, az ukr. *bilyzna, bilyna, bilest, biljúha* és a le. *bielzna, bielezna* (SNPol. 2: 94) a **běl-* 'fehér' szóval keletkezett. További köznyelvi neve a *vezérhal, vezérőn* (MoH. 81; 1887: ua. [HalK. 840], 1902: *vezérkeszeg* [Jankó 311]; MTsz. 2: 983: ua. „legelő jár” | SzegSz. 2: 667: ua. „az ívás idején legelő jár”) | Tiles: *vezérkeszeg* 'ragadozó őn' | Viski 51: ua. „aki vezeti a többi” | Gyurkó 164: *vezérhal* 'ua.') név magyarázatát a tájszógyűjtemények jelentésmegadásai alapján következtethetjük ki. A *nagypénteki hal* (MoH. 81; 1887: ua. [HalK. 814]; MTsz. 1: 505: ua.) neve minden bizonnyal a bőjti előírásokkal függ össze, a hal különösen fontos eledel volt bőjti időszakban.

Igen elterjedt a ragadozó őn *balin* (MoH. 81) társneve. Szintén régről adatolható halnév, 1395 k: *balyn hal* 'ua.' (BesztSzj. 304), 1405 k: *balin* (SchlSjz. 803), 1435k: *balen* (SoprSjz. 143), 1570: *bwlin* (TermTudKözl. 26: 491), 1652: *polind* (SzlJsz. 74), 1794: *balind* (Grossinger 223), 1801: *balin* 'Cyprinus ballerus' (Term.Hist. 269), 1830: ua. (Reisinger 83), 1833: *bajin, bőjin, bőjin-hal* (Kassai 1: 245), 1856: *baliny* (Bielz 175), 1863: *balind* 'Blicca argyroleuca' (Heck. 204), 1884: *balinkeszeg* 'Cyprinus ballerus' (Nyr. 13: 553), 1902: *balin* 'Aspius rapax' (Jankó 311), 1930: ua. 'Aspius aspius' (BrehmL. 14: 231). A nyelvjárásokban ÚMTsz. 1: 325: *balin, balind, bálnind, ballin, boli* | uo. 326: *balinkeszeg, bálninkeszeg, bálló keszék, bál* | Hal. 33: 50: *balint, bálnint, polind, pólind* | HalK. 772: *boin, boýin* | SzegSz. 1: 106: *bálninthal, ballin*. Némelyik alak, mint például a *bálnint*, népetimológias módosulással jött létre.

A magyar halnév valószínűleg különböző forrásokból való többszörös átvétellel. A legrégebb változat, a *balin* a szlovákból, esetleg a horvátból származhatott; vö: cs., le., szerb, szlk., szln. *bolen* (FB.), ruszin *балинд*, bosnyák, hv. *bolen* (W.), kárpátukr. *bolin, bolen* 'ua.' (Владыков 226). A felsorolt szláv szavak az or. *belízna* 'Aspius aspius', ukr. *билизна* (W.), *bilyna, biljúha* 'ua.', le. *bielizna* 'ua.' (RF. 68) halnevekkel függenek össze. Már Peter Simon Pallas utal ezen halnevek felsorolásánál („Inter pisces Petropoli venum portatos eundem sub nomine *Bjelaja ryba* inveni”) a hálnak a színére: „color argento fuscus, vix aureolo passim intermicante, subtus albo subargentus” (Zoogr.R. 314). A nevek a *běl* 'fehér' jelzőhöz tartoznak, az igen világos testszínre utalnak. Volt is az őnnek *Leuciscus aspius* (Linné 1758) latin szaknyelvi neve, a *Leuciscus* nemi név a gör. *leykiszkosz* 'fehér hal' névből származik (< *leukosz* 'fehér'). A magyarból valók – viszontkölcösznéssel – a következő szláv alakok: szlk. *balin, balind, bojin, balyn* (Ferianc 40), kárpátukr. *balind* (Владыков 55), szbhv. *balin* (RSzK. 1:272), *bain* (uo. 1: 245). Kniezsa (SzlJsz. 74) Beke ötletét (Hal. 33: 50) ismétli, amely szerint a szláv szó a harcra osztrák-német *Wallen* 'Silurus glanis, Cyprinus ballerus' átvétele volna. A német szó helyesen *Waller*, de az etimológia egyébként sem vehető komolyan.

Az ön/balin fajnak Linné a latin szaknyelvi *Cyprinus aspius* binóment adta 1758-ban (Syst.Nat. 1: 325). Ma érvényes latin neve az *Aspius aspius*. A faj számos idegen nyelvi elnevezése a latin *aspius* terminus alapján keletkezett; vö. ang. dán, sv., norv. *asp*, sp. *aspio*, port. *áspio*, blg. *rasper*, *razper* (FB.), ol. *aspio* (W.), sv. *asp* (1793: *afp* [Allg.Pol.-Lex. 1: 1356]), fr. *aspe* (1793: *afpe* [uo.], 1798: *aspe* [Donndorff 740], 1839: *l'aspe* 'Cyprinus aspius' [Gmelin 369], 1842: *aspe* 'Aspius' [Selys-Longchamps 214], 1931: ua. 'Aspius rapax' [Pellegrin 334]).

Említik a németben 'kemény-, illetve vastagfej', azaz *Hartkopf* és *Dickkopf* (FB.; 1790: *Dickkopf* 'Cyprinus rapax' [HbDT. 164]), valamint *Mulbe*, *Mülbe*, *Mülpe* (FB.; 1787: *Mulbe* 'Cyprinus aspius' [Nau 95], 1863: ua. [Siebold 169], 1869: ua. [Brehm 5: 667], 1884: *Mülpe* 'Aspius rapax' [BrehmsT. 8/2: 288]) néven is. Köznyelvi neve még a ném. *Ritter*, *Rombalet* (FB.), *Rotschiedel* (uo.; 1884: ua. 'Aspius rapax' [BrehmsT. 8/2: 288]), *Mäusebeißer* (1884: ua. [uo.], azaz 'egérharapó', és a *Salat*, *Zalat* (uo.; 1765: ua. 'Cyprinus aspius' [Icht.Bor. 47], 1863: Am Kurischen Haff *Salat* [Siebold 170], 1911: *Zalat* 'Rapfen' [Brockhaus 2: 1013]), amely átkerült más nyelvbe is; vö. lett *salate*, litv. *salatis* 'ua.' (FB.). Földrajzi nevekkkel honosságra utal ném. *kaspischer Rapfen* és ang. *Aral asp* (uo.), azaz 'Kaszpi-, illetve Aral-tavi ön'.

Az ön régi neve a ném. *Schied*, nyelvjárási *schiegg*, *schiek*, *schier*, *schirm*, *schütt* (FB.; 1682: *Schied* [Hohberg 2: 17], 1792: ua. [Bechstein 769], 1793: Ausztria: *Schied* 'Cyprinus aspius' [Allg.Pol.-Lex. 1: 1355], 1798: ua. [Adelung 3: 1442], 1863: ua. [Siebold 169], 1864: In Bayern *Schied* [Jäckel 62], 1869: *Schied*, *Schiedling* 'Aspius rapax' [Brehm 5: 667], 1909: *Schied* 'ua.' [Meyers 17: 751], 1911: ua. [Brockhaus 2: 628]) és *Jentling* (1790: ua. 'Cyprinus rapax' [HbDT. 164]) társneve. Idegen nyelvi neve még a szerb *бучов*, hv. *bucov*, *albuk*, *bajn* (W.), kirgiz *кадимки кой балык*, észt *tõugjas* és fi. *toutain* (FB.). A görögben *κυνηγός*, *ακσαζάν*, *χαραμής*, *ασπρογρίβαδο*, *ασπρόψαρο* (uo.), a románban *avat* (W.; 1909: *avat* 'Aspius rapax' [Antipa 169]), illetve *haut* (FB.; 1909: *havat*, *havut* 'Aspius rapax' [Antipa 169], Munténiában *vrespere* (uo.), *aun*, *butoi*, *gonaci*, *guran*, *vâlcan*, *vâgan*, *vâlsan boulean*, *peşte țigânecs* (FB.) néven ismerik. Társneve az or. *falk* (1793: ua. [Allg.Pol.-Lex. 1: 1356]), valamint az etimológiailag összetartozó or. *жепex* (FB.), fehéror. *жэpax*, csuv. *шepэк* (W.) és a kazah *акмарқа*, tatár *агарчак* (uo.).

Igen régről adatható neve a németben a *Rapfen*, nyelvjárási *raape*, *raapf*, *rapen* (FB.; 1558: *rappe* [Hist.An. 1267], 1575: ua. [Fischb. 170a], 1603: *Rappe* 'Rapax' [Schwenckfeld 423], 1613: ua. [Aldrovandi 604], 1624: *Rapen* [Icht.Nom. 30], 1639: ua. [Micraelius 6: 384], 1670: ua. 'Rapax' [Gesnerus red. 4: 173], 1731: *Rape* 'Raubfisch' [Cur.-Lex. 1641], 1754: *Rapen* [Richter 889], 1782: *Rapfen* [Bloch 1: 48], 1790: *Raapfe*, *Rape* 'Cyprinus rapax' (HbDT. 164), 1792: *Raapfen*, *Rappe* [Bechstein 769], 1793: *Raapfe*, *Raapfen*, *Rappe*, *Raape*, *Rapen*, *Rappfisch* 'Cyprinus aspius' [Allg.Pol.-Lex. 1: 1355], 1798: *Rappe*, *Raapfen* 'Aspius' [Donndorff 740], 1833: *Rappe* [Gloger 75], 1837: *Raapfen* [Bujack 337], 1839: ua. 'Cyprinus aspius' [Gmelin 369], 1840: *Rapfen* [Reichenbach 83], 1863: ua. 'Aspius rapax' [Siebold 169], 1884: ua. [BrehmsT. 8/2: 288]), amely az óporosz *rapis* 'ua.' (FB.) névre vezethető vissza.

HIVATKOZÁSOK

- Adelung = Johann C. Adelung: *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart*. Leipzig, 1793–1801.
- ÁKE. = Munkácsi Bernát: *Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben*. Budapest, 1901.
- Aldrovandi = Ulyssis Aldrovandi ... *De piscibus libri V et De cetis lib. unus*. Bononiae, 1613.
- Allg.Pol.-Lex. = Philipp Andreas Nemnich: *Allgemeines Polyglotten-Lexicon der Natur-Geschichte*. Hamburg, 1793–1798.
- ÁM. = *Háromnyelvű fejtő állatnév műszótár*. Pest, 1846.
- Antipa = Grigore Antipa: *Fauna ichtiologică a româniei*. Bucuresti, 1909. <https://doi.org/10.5962/bhl.title.64333>
- Ausf.B. = Johann Christoph von Pachelbel-Gehag: *Ausführliche Beschreibung des Fichtel-Berges*. Leipzig, 1716.
- Bausch = Manfred Bausch: *Die russischen Fischnamen*. Berlin, 1965.
- Bechftein = Johann M. Bechftein: *Kurzgefaßte gemeinnützige Thiergeschichte des In- und Auslandes*. Leipzig, 1792–.
- Bielz = A. Bielz: *Fauna der Wirbeltiere Siebenbürgens*. Hermannstadt, 1856.
- Bloch = Marcus Elieser Bloch: *Oeconomische Naturgeschichte der Fische Deutschlands*. Berlin, 1782–1795. <https://doi.org/10.5962/bhl.title.105191>
- Brehm = Alfred E. Brehm: *Illustriertes Thierleben*. Hildburghausen, Leipzig, 1864–1876. 4. Aufl. 1911–1920.
- BrehmL. = *Brehm Alfréd: Az állatok világa. 14. köt. Halak*. A hazai viszonyokra alk. Leidenfrost Gyula. Budapest, 1930.
- BrehmsT. = *Brehms Tierleben. Allgemeine Kunde des Tierreichs*. Leipzig, 2. Aufl. 1876–1879; kol. Aufl. 1882–1884. <https://doi.org/10.5962/bhl.title.22893>
- Brockhaus = *Brockhaus' kleines Konversations-Lexikon, 5. Aufl.* Leipzig, 1911.
- Bujack = Johann Gottlieb Bujack: *Naturgeschichte der höheren Thiere mit besonderer ... Königsberg*, 1837.
- Chyzer = Chyzer Kornél: *Zemplénmegye halai*. Igló, 1882.
- Com:Jan. = Johann Amos Comenii *Janua linguae latinae*. Leutschoviae, 1643. Kolozsvár, 1673.
- Cur.-Lex. = Johann Hübner: *Curieuses und Reales Natur-Kunst-Berg-Gewerck- und Handlungs-Lexicon*. Hamburg, 1731.
- Dankó = Dankó Imre: *Bodroközi halászszótár*. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évk. XI: 449–504. 1972.
- Dankowsky = Dankowsky Gregor: *Magyaricae linguae lexicon*. Posoni, 1833.
- DEWOS = Wolfgang Steinitz: *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*. Berlin, 1966–.
- DLw. = Lumtzer–Melich: *Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter*. Innsbruck, 1900.
- Donndorff = *Zoologische beyträge zur XIII. Ausgabe des Linneifchen Naturfyftems* von Johann August Donndorff. III. Leipzig, 1798.
- Dugonics = Dugonics András: *Etelka. I–II*. Posony, Pest, 1791.
- EEWb. = *Estnisches etymologisches Wörterbuch*. Helsinki, 1983.
- EL. = *Encyclopedia of life*. (A legnagyobb biológiai adatbázis) <http://www.eol.org>.
- Estor = Johann Georg Estor: *Bürgerliche rechtsgelehrsamkeit der Teutschen*. Bd. 1. Marburg, 1757.
- FB. = *Fischbase. A global species database of fish species*. www.fishbase.org/search.php (hozzáférés: 2017. okt.).

- Ferianc = Oskár Ferianc: *Slovenské názvoslovie ryb Československej republiky ... Turčiansky Svätý Martin*, 1948.
- Fischb. = Conrad Gesner: *Fischbuch, das ist ein kurze, doch vollkommne Beschreybung aller Fischn ...* Zurich, 1575; Franckfurt am Meyn, 1598.
- Földr.Közl. = *Földrajzi Közlemények*. Budapest. 1873–1948. 1953 –.
- FUF. = *Finnisch-ugrische Forschungen*. Helsinki, 1914–.
- FUV. = Björn Collinder: *Fenno-Ugric Vocabulary*. Hamburg, 1977.
- Ges.Med. = *Conradi Gesneri medici Tigurini Historiae animalium liber IV: qui est De piscium ...* Francofurti, 1604.
- Gesnerus red. = C. Gessner – C. Forer – G. Horst: *Gesnerus redivivus auctus & emendatus*. Vol. 4. Frankfurt a. M., 1670.
- Gloger = Constantin Wilhelm Lambert Gloger: *Schlesiens Wirbelthier-Fauna*. Breslau, 1833.
- Gmelin = Carl Christian Gmelin: *Gemeinnützige systematische Naturgeschichte der Fische*. Mannheim, 1839.
- Grossinger = Joanne Bapt. Grossinger: *Universa historia physica regni Hungariae. Posenii et Comaromii*, 1794–1797.
- Gyurkó = Gyurkó István: *Édesvízi halaink*. Bukarest, 1972.
- Hal. = *Halászat*. Budapest, 1932–.
- Halh. = Pintér Károly: *Halhatározó*. Budapest, 1989.
- HalK. = Herman Ottó: *A magyar halászat könyve I–II*. Budapest, 1887.
- HbDT. = *Handbuch der deutschen Thiergeschichte für Schulen*. Gießen, 1790.
- Heck. = Jacob Heckel: *Magyarország halainak rendszeres átnézete. (Magyar Orvosok és Természetvizsgálók VIII. nagygyűlésének évkönyve)*, 1863.
- Hist.An. = Conradi Gesneri ... *Historiae Animalium Liber IIII. qui est de Piscium [et] Aquatiliu* ... Zürich, 1558.
- Hist.Pisc. = Francis Willughby: *De Historia piscium libri quatuor ...* Oxford, 1686.
- Hohberg = Wolf Helmhard von Hohberg: *Georgica Curiosa. Bd. 2*. Nürnberg, 1682.
- Hunfalvy = Hunfalvy János: *A magyar birodalom. III*. Pest, 1865.
- Icht.Bor. = Johan. Christoph. Wulff: *Ichthyologia cum Amphibiis regni Borussici*. Regiomonti, 1765.
- Icht.Nom. = Stephanus Schonevelde: *Ichthyologia et Nomenclaturae animalium marinorum, fluviatiliu* ... Hamburgi, 1624.
- Jäckel = Andreas J. Jäckel: *Die Fische Bayerns*. Abh. des zool.-miner. Vereines in Regensburg. 9. 1864.
- Jankó = Jankó János: *A Balaton-melléki lakosság néprajza*. Budapest, 1902.
- Kassai = Kassai József: *Származtató, s gyökerésző magyar–diák szó-könyv. I–IV*. Pestenn, 1833–1838.
- Kovács = Kovács Antal: *A halászat szakszókincse a Felső-Szigetközben*. Budapest, 1987.
- Kriesch = Kriesch János: *Halaink és haltenyésztésünk*. Pest, 1868.
- Mäger = Mart Mäger: *Juhend ja nimastik kalanimetuste kogumiseks*. Tallinn, 1973.
- Landgráf = Landgráf János: *Halászat*. Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota. 6. Budapest, 1897.
- Meyers = *Meyers großes Konversations-Lexikon. Ein Nachschlagewerk des allgemeinen Wissens*. Leipzig, 1902–1908/1920.
- Micraelius = Johann Micraelius: *Sechstes vnd Letztes Buch Von deß Pommerlandes Gelegenheit ...* Stettin, 1639.
- MoH. = Pintér Károly: *Magyarország halai*. Budapest, 1989.
- Müller = Philipp L. Stadius Müller: *Des Ritters Carl von Linné ... vollständiges Naturfyftem ... 4. Fische*. Nürnberg, 1774.

- Nau = Bernhard S. von Nau: *Oekonomische Naturgeschichte der Fische in der Gegend um Mainz*. Mainz, 1787.
- Никольский = Георгий Васильевич Никольский: *Частная ихтиология*. Москва, 1950.
- Pellegrin = Jacques Pellegrin: *Le lac Balaton et sa fauna ichthyologique*. La Terre et la Vie 329–335. 1931 Juillet.
- Prem.gimn. = *Premontrei katolikus főgimnázium*. Iskolai értesítő. Keszthely, 1904.
- Reichenbach = Anton Benedikt Reichenbach: *Die Fische: dargestellt in getreuen Abbildungen und mit ...* Leipzig, 1840.
- Reisinger = Joannes R. Reisinger: *Specimen ichthyologiae*. Buda, 1830.
- REWb. = Max Vasmer: *Russisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, 1955.
- RF. = Irmgard Leder: *Russische Fischnamen*. Wiebaden, 1971.
- Richter = Johann Gottfried Richter: *Ichthyotheologie, oder: Vernunft- und Schriftmäßiger Versuch...* Leipzig, 1754.
- RLw. = Béla Kálmán: *Die russischen Lehnwörter im Wogulischen*. Budapest, 1961.
- Rössig = Carl Gottlob: *Versuch einer pragmatischen Geschichte der Ökonomie- ...* Bd. 2,1. Leipzig, 1782.
- RSzK. = *Recsник szrpszkohrvatszkog knyizsevnog i narodnog jezika*. Beograd, 1959.
- Schwenckfeld = Caspar Schwenckfeld: *Therio-Tropheum Silesiae: in quo animalium ... Lignicii [Liegnitz]*, 1603.
- Selys-Longchamps = Michel-Edmond baron de Selys-Longchamps: *Faune Belge*. Liège, 1842. <https://doi.org/10.5962/bhl.title.123627>
- Siebold = Carl Theodor von Siebold: *Die Süßwasserfische von Mitteleuropa*. Leipzig, 1863. <https://doi.org/10.5962/bhl.title.61814>
- SKES. = Suomen kielen etymologinen sanakirja. Helsinki, 1955–.
- SNPol. = Erazm Majewski: *Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich*. I–II. Warszawa, 1889–1894.
- Syst.Nat. = *Caroli Linnaei...Systema naturae per regna tria naturae: secundum classes, ordines ...* Holmiae, 1758–1759.
- Term.Hist. = Földi János: *Természeti história*. Pozson, 1801.
- Term.Tud.Közl. = *Természettudományi Közlöny*. Budapest, 1869–1944.
- Tiles = Tiles Nándor: *A Balaton halainak népies elnevezése*. A Bakonyi Múz. Népr. Adattára, kézirat. Veszprém.
- Tud.Gyűjt. = *Tudományos Gyűjtemény*. Pest, 1817–1841.
- Unger = Unger Emil: *Magyar édesvízi halhatározó*. Budapest, 1919.
- Univ.Lex. = *Pierer's Universal-Lexikon der Vergangenheit und Gegenwart*. 4. Auflage. Altenburg, 1857–1865.
- Vadl. = *Vadász Lap [Vadászlap]*. Pest, Budapest, 1879–1920.
- Viski = Viski Károly: *Tihany őshalászata* (NéprÉrt. 1932: 37–54).
- Владыков = Вадим Владыков: *Обычные названия рыб в различных местностях Подкарпатской Руси*. Просвите, 5: 205–232. Ужгород, 1927.
- VN. = Gozmány László: *Vocabularium nominum animalium Europae septem linguis red.* Budapest, 1979.
- Vutskits = Vutskits György: *A Magyar Birodalom halrajzi vázlata*. Keszthely, 1904.
- W. = *Wikipedia*, the free encyclopedia (<http://...wikipedia.org>).
- Wog.Wb. = Béla Kálmán: *Wogulisches Wörterbuch*. Budapest, 1986.
- ZSIPh. = *Zeitschrift für slavische Philologie*. Leipzig–Heidelberg, 1924–.
- Zoogr.R. = Peter S. Pallas: *Zoographia Rosso-Asiatica: sistens omnium animalium in extenso Imperio Rossico*. Petropoli, 1831.

Nyitott tenyér, a lelkek összekapcsolódása: a retorika birodalma
Chaim Perelman: A retorika birodalma. Retorika és érvelés. Tinta Könyvkiadó.
 Az Ékesszólás Kiskönyvtára 50. Budapest, 2018. 212 lap

Új erőt, célokat, területeket kívánt a retorikába lehelni Chaim Perelman (1912–1984), a lengyel származású, 1925-ben Brüsszelbe emigrált filozófus, a brüsszeli egyetem professzora, akit olykor a „huszadik század Arisztotelészének” is neveznek. Első magyar nyelvű könyve, *A retorika birodalma* nemrég (2018) jelent meg.

Perelman a filozófiai hagyományokra alapozva jelöli ki a retorika helyét a modern társadalomban. Következtetése az, hogy most egyenesen a retorika birodalmába érkezünk: a retorika mindenhol, mindenben ott van. Nem véletlenül nevezi W. Jens tübingeni egyetemi tanár a retorikát a humán tudományok régi és új királynőjének (179). De mi is ez az új retorika? A meggyőző diskurzus elmélete: „Mihelyst a kommunikáció arra törekszik, hogy egy vagy több személyt befolyásoljon, irányítsa a gondolkodásunkat, felszítsa vagy lecsillapítsa érzelmeiket, hogy egy cselekvésre ösztönözze őket, az a retorika területéhez tartozik. [...] [A] retorika a nem formális gondolkodás hatalmas területét fedi le: ezért beszélhetünk a retorika birodalmáról” (179). Ahogy az idézetből kitűnik, ez a modern retorika voltaképpen kiterjesztett, részben alkalmazott kommunikációelméletnek is felfogható.

Tekintsünk bele ebbe a birodalomba. Perelman könyvében végigvonul a filozófiai és a retorikai hagyomány, ezekre építve magyarázza korunk (mint tehát a retorika birodalmának korszaka) kommunikációs jelenségeit. A retorika történetében sokszor összekeveredtek a dolgok, például számtalanszor elhangzott, hogy a retorika célja az igazság keresése, megállapítása. Perelman szétválasztja a filozófiai és a retorikai hagyományt. Véleménye szerint a filozófia célja a szemlélődés és az igazságkeresés, a retorika célja a beszéd segítségével való befolyásolás, az aktív közösségi élet (politika) elősegítése. Kimondja, hogy nem is mindig fő cél ennek során az egyetértés, hanem lehet például önmeggyőzés vagy cselekvésre, valamiféle provokációra való buzdítás.

Sokáig magam sem értettem, hogy miért gyötörjük magunkat és tanítványainkat a logikai érvelési módokkal: tanítjuk a „tisztá”, egyértelmű indukciót, dedukciót, miközben a mindennapok során alig fordulnak elő ilyen világos esetek. Az esetek többségében naiv módon nem szabályos indukcióval, dedukcióval döntünk, hanem szabálytalanokkal (a premisszákból többnyire nem egyértelműen vagy sehogyan sem következik a konklúzió). Mégis megnyilvánulásaink jórészt sikeresek. Mégis következtetéseink (ítéleteink) többnyire sikeresek, mert a sokféle lehetséges premisszából végül mégis a leginkább helyeseket választjuk ki. A feltetelezésen alapuló következtetést, érvélést egyébként abdukciónak nevezzük. Az abdukciót a szemiotikus Peirce, a nyelvész Chomsky javaslatára és Petőfi S. János indíttatására a Magyar Szemiotikai Társaság tárgyalta először monografikusan és interdiszciplinárisan. (Lásd *Az abdukció. Az abdukció logikája, szemiotikája*. Szerk.: Balázs Géza – H. Varga Gyula. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, Líceum Kiadó, Eger, 2008.)

Perelman bátran kijelenti: a formális logika és a retorikai érvelélmélet szemben áll egymással. Az európai retorika kétezer éves története során sokat változott. Arisztotelész-nél még szélesebb értelmű volt: érvelélmélet, beszédstílus-elmélet, a beszéd felépítésének elmélete; sőt a retorika része volt az emberi érzelmek vizsgálata is. Később a retorika tartománya leszűkült az ékesszólásra, sőt egyeseknél a beszédtechnikára, illetve egyes iskolákban az alakzatkutatásra (elég félrevezető módon ezt neoretorikának nevezik). A retorika úgy járt, mint a „szamárbőr”: elkezdett zsugorodni, összemenni. (Perelman használja ezt a hasonlatot.) Korunkban azonban egyre többen hangoztatják a retorika reneszánszát, az új retorika mindenféle közönséghez szóló beszéd: „az érvelés új retorikaként (vagy új dialektikaként) felfogott

elmélete a meggyőzésre szolgáló beszéd valamennyi területét lefedi” (20). Ahogy azt például Aczél Petra *Új retorika* című könyve és annak alcíme: *Közélet, kommunikáció, kampány* (Kalligram, Pozsony, 2009) is jelzi. Alap maradt természetesen az érvelés: „mindazok, akik hisznek az egymással szemben álló különféle megoldási lehetőségek esetén a – tanácsadást vagy vitát követő – észszerű választás létezésében, nem mondhatnak le az új retorika által bemutatott érvelésméletről...” (23). De ez az érvelés nem logikai alapú érvelésmélet: „az érvelés célja nem az, hogy levezessük az adott premisszákból származó következtetéseket, hanem hogy *előidézzük vagy megerősítsük egy adott hallgatóság egyetértését azokkal a tételekkel kapcsolatban, amelyeket beleegyezésük megnyerése érdekében terjesztünk elő...*” (24). Azért sem várható el a formális logika alapú érvelés, mert nem lehet mindent bizonyítani, illetve nem lehet minden bizonyítást ellenőrizni (32), vagyis sokkal inkább vagyunk érzelmeink, szokásaink rabjai, mint folyamatos racionális irányítás alatt. Egyébként korunkban ezért hangsúlyozzák egyre gyakrabban az ember érzelmi beállítódását, az (alap)érzelmeknek a gondolkodásunkra, cselekvéseinkre, közte a kommunikációnkra való hatását.

Perelman tehát megkülönbözteti a filozófiai és a retorikai érvelést, ezért némi ellentmondást érzek egy másik gondolatában: „a rábeszélés a képzeletre irányul, az érzésekre, az akarat nélküli bábra, addig a meggyőző diskurzus az értelemre irányul” (32). Másutt pedig mintha azt hangoztatná, hogy a meggyőzés nem pusztán értelmi művelet... Mindezek ellenére az új retorika eredményezheti – ez a könyv legszebb mondata – „a lelkek összekapcsolódását” (24), vagyis azt az állapotot, amikor egymásra figyelünk, meghallgatjuk egymást, elolvassuk egy másik ember könyvét. Sokszor vétenek, vétünk e retorikai felhívás, üzenet ellen, de az már önmagában siker, ha rájövünk, hogy lehetne másképpen is. Zénónnál a dialektika zárt ököl, a retorika viszont: nyitott tenyér. Végül hangsúlyozzuk újra: „érvelés nem kizárólag az intellektuális egyetértés elérésére szolgál, gyakran a cselekvés szítására, kiprovokálására, vagy legalább a cselekvésre való hajlandóság megteremtésére is” (27).

Az új retorika logikai, filozófiai alapvetése után Perelman a klasszikus retorikák által javasolt összetevők, szempontok szerint halad művében (én ezt általában a következő kérdésekkel szoktam jellemezni: 2K + 5M, azaz: ki, kinek, miről, mit, miért, miként/hogyan, milyen műfajban, milyen körülmények között?). Példáit viszont az új retorikai jelenségekre (nem aktuálpolitikai közéleti beszédre) hegyezi ki: a szónok és hallgatósága (2. fejezet), premisszák (3.), jelenlét (4.), adatok értelmezése (5.), argumentatív technikák (6.), kvázilogikai érvek (7.), valóságon/valóságismereten alapuló érvek (8.), példa, illusztráció, modell (9.), analógia, metafora (10.), a fogalmak disszociációja (11.), az érvelés terjedelme, az érvek ereje (12.), az érvek sorrendje (13.), majd pedig az epilógus: A retorika birodalma (14.).

Perelman antropológiai nyelvészeti kiindulással nyit: egy közösség rögzíti azokat a témákat és műfajokat, amelyek a kommunikáció tárgyát képezhetik. Tehát van, amiről nem beszélünk (bár a mostani internetkommunikációban mintha már ez se lenne igaz). Valamint van, amiről nem vitatkozunk. Arisztotelész is megállapítja: nem vagyunk kötelesek bárkivel beszélgetni. Sőt még a szólásszabadság idején, egy liberális társadalomban sem beszélhet valaki bármilyen körülmények között (26). Tegyük hozzá: bizonyos kérdésekről nem érdemes vitatkozni. (A népi bölcsesség is úgy tartja az értelmetlen vita, meggyőzés kapcsán: okos enged, számár szenved.) És bizonyos személyekkel sem. Ez a konfliktuskerülés alapja. Arra is figyelni kell, hogy a hallgatóság nem szükségszerűen azokból áll, akiket a szónok megszólít. Nemegyszer vagyunk tanúi vagy még inkább szenvedő alanyai zárt helyen (vonaton, autóbuszon) egy-egy véleményétől megittasult személy szómenésének; vagy éppen a világhálón is sokszor beköszönnek kérértlen szónokok (bloggerek, influencerek, megmondóemberek). Utóbbiak korunk jellemző figuráivá váltak.

A retorika birodalmában a jelenléthez kapcsolódóan kerülnek elő az ókori (és úgy látszik, minden korban aktuális) beszédfajták: tanácsadó – törvényszéki – bemutató beszéd, de ezeket

érdemes funkciójuk kapcsán jellemezni: valamilyen szándékot tükröző beszéd (rábeszélés, lebeszélés), az igazságot kereső beszéd (vád- és védőbeszéd), esztétikai üzenetet hordozó, örömet jelentő beszéd (dicsőítés, szidalmazás). A retorika kiemelt területe a jelenlét, a retorika a létrejövő jelenlét megteremtésének a művészete (52). A jelenlét közvetlenül hat az érzékeinkre: más egy baleset személyes tanújának lenni, mint azt fényképeken vagy híradóban látni. És más egy színházi előadás a színházban, és más felvételtől nézve. Hallgatóimnak mondom, hogy más egy egyetemi előadás személyesen végighallgatva és végigjegyzetelve, mint valakinek a jegyzetét olvasva. A retorika közvetlen eszköze nyelv, a nyelvnek pedig hatalmas a felidéző (evokatív) ereje. Ez kapcsolatba hozható korunk fontos technológiai jelenségeivel: a digitális technológiák térnyerésével, a médiumváltással, a multimodalitással.

A retorika a kifejezés művészete (Paulhann), ugyanazt megfogalmazhatjuk állító vagy tagadó módon. De arra is tanít, hogy egy mondat kimondása nem pusztán információközlés, hanem másodközlés is. Ezt pedig a modern pragmatikában szoktuk hangsúlyozni, de a jelenlétben, stilsztika is foglalkozik vele. A beszédben folyamatos jelek (nyomok) vannak, amelyek önmagukon túli dolgokra utalnak. Ezért fontos az előadás (a szöveg) betűjének és szellemének a megkülönböztetése. Az érvelés során nyílt és implicit, sőt kvázilogikai érveket használunk fel, és nem mindig egyszerű dolog a disszociáció, a megkülönböztetés, például a látszat és a valóság szétválasztása. Erre különösen felhívja a figyelmet a szerző. A látszat, ami elsőként jelenik meg (I.), de mögötte rejlik valami többlet, valami más: a valóság (II.). A világ tele van ilyen I. és II. világokkal: árnyék – tárgy, álom – valóság/ébredés, színpadi kép – valóság, vélemény – tudomány, érzéki – gondolati megismerés, test – lélek, változó – változatlan, többség – egység, emberi – isteni, eszköz – cél, következmény – tény, cselekedet – személy, alkalom – ok, relatív – abszolút, szubjektív – objektív, sokféleség – egység, individuális – univerzális, részleges – általános, elmélet – gyakorlat, nyelv – gondolat, és végül visszatérünk az elejére: betű – szellem... (145–8). Köztudott, hogy a gyermek ezt a két világot sokáig nem tudja szétválasztani, és úgy tűnik, hogy ma egyre többen élnek gyermekként a világukat.

Ha tehát a retorika nem tiszta logika alapján működik, akkor a logikainál jóval gyakoribb a kvázilogika. Perelman ezekkel a mindennapibb kvázilogikai érvelésekkel foglalkozik alaposabban. A kvázilogikai érvelést másként és talán közismertebb módon érvelési hibaként tárgyaljuk. Azért fontos ezzel alaposabban foglalkozni, mert ezekkel találkozunk minduntalan, ezeket fogadjuk el kritika nélkül, avagy éppen ellenkezőleg, megértve alaptalanságukat, gerjesztenek iszonyatos haragra a népámitást, elbutulást látva. Él bennünk egy alapvető (antropológiai) beállítódás, hogy aki beszél, az nem mond abszurd dolgokat (grice-i maximák, itt: 69). Ezért általában könnyen elfogadjuk a mások véleményét. És más miatt is: az ember alapvetően harmóniára, megegyezésre, konfliktusmentességre törekszik, inkább gondolkodás nélkül elfogad, minthogy fölöslegesen bonyolítaná az életét. Mindennapjaink tele vannak a kvázilogikai érvelésekkel. Ilyen például az, amikor lehetnek dolgok külön-külön érvényesek, de együtt nem. Vagy például egy tipikus korlátolt érvelési mód, amely összeveti egy ember korábbi és későbbi magatartását. Pedig antropológiai alaptörvény, hogy a dolgok (és közben az emberek is) változnak. „Ugyanazon ember élete két különböző pontján tett kijelentése előadható úgy, mintha összeegyeztethetelen lenne, ha egy személy minden kijelentését egy zárt rendszernek tekintjük. Ha az életét egymástól elkülönülő, független szakaszokként vizsgáljuk, az összeegyeztethetlenség eltűnik” (71–2). A természetes (vagyis spontán, nem tanult) emberi érvek között említi Perelman a szimmetriát, a reciprocitást, a talióelvet (a viszonyosság jussa), a tranzitivitát, a soritást (láncokoskodás), valamint a dilemmát. Bár egy későbbi fejezetbe tette be a szerző, a magam részéről idesoroltam volna a közéletben igen gyakorivá vált kettős mércét. Perelman egész pontos definícióját adja: „Az igazság törvénye alapján rosszhiszeműnek tarthatjuk azt, aki a saját érdekeit szolgáló érv értékét elismeri, de ha az ellene fordítható, akkor már nem ismeri el érvényesnek” (159).

A mesék olykor jobban rávilágítanak emberi tulajdonságokra, így a valóság szerkezetére, az összetevőre vonatkozó érvelésre is. Az érvelési problémák között előkerül „egy keleti történet” (mi azt is tudjuk: Andersen) a meztelen királyról. A közismert történet szerint becsapják a királyt azzal, hogy a neki készített ruhát csak azok láthatják, akik feddhetetlen erkölcsűek. Az udvaroncok nem mernek megnyilatkozni, egy naiv gyerek azonban megkérdezi: miért meztelen a király? Ez a mese „a végtelenségig viszi a gyakran feltételezett kapcsolatot tárgy és észlelése között, és a gyanú árnyékát veti minden olyan állításra, amely nem ellenőrizhető” (109). A mese rávilágít arra, hogy hányféleképpen ítéhető meg egy dolog (például ellentétesen is, kedvező vagy kedvezőtlen módon), illetve arra, hogy egy ítéletet (véleményt) különbözőképpen lehet értelmezni az adott szereplők és a kontextus alapján. A presztízs vagy tekintély alapján alkotott érv (argumentum ad vercundiam) nagyon sokszor csábít visszaélésre. Ha kinyitunk egy tudományos ismeretterjesztő folyóiratot, szinte minden írás azzal kezdődik, hogy ez és ez a tudományos folyóirat, kutatóintézet, egyetem, tudós (sőt akadémikus!) megálapította. Ennek nyomán mára hétköznapi tréfává váltak a „brit tudósok”: „Brit tudósok kimutatták, hogy akinek nincs ikertestvére, annak valószínűleg nem is lesz” (forrás: Facebook). De ennél szürkébb megoldások is vannak, bújtatva ugyanezt a célt szolgálják olyan elhasznált, sztereotip kifejezések, mint: egyhangú vélemény, közvélemény.

Az utolsó fejezetben Perelman megismétli alapvető állításait: a filozófia az objektív igazságot keresi, a retorika bizonyos véleményeket akar győzelemre segíteni. Ám ha figyelmen kívül hagyja az igazságot, ha érvelési hibákat tartalmaz, és pusztán az ékesszólásra törekszik, akkor csak a „látszat technikája”. Az érvek ütköztetése, harca a fontos. Tudomásul kell venni, hogy „az érvek sajátossága miatt ritka, hogy a tudósok egyetértenek”. Hozzá kell szoknunk a pluralizmushoz, ahhoz, hogy a tudományokban és a közéletben folyó viták „az észszerűséget csupán az argumentatív eszköztárból nyerik, a jó érvekből, amelyeket egy tézis mellett vagy az ellen fel tudnak vonultatni, az adott helyzetben jelenvalóvá tudnak tenni” (177). De szinte mindig felhozhatók más, például ellenérvek is. Jó példát mutatnak erre Kant antinómiái (ellentétre épülő gondolatalakzat; mindkét állítás elképzelhető és logikailag egyformán bizonyítható): *A világ lehet akár térben-időben véges, de feltételezhető ennek ellentéte is.* * *A világon semmi sem történik szabadon, de ennek ellentéte is sejthető, vagyis hogy a szükséges okságon kívül van még szabad okság is.* * *A világon léteznek szükségszerű dolgok, de lehetséges az is, hogy nem.*

Perelman munkája fontos könyv, mert rehabilitálja, feléleszti, sőt kiterjeszti a retorikát, egyúttal azonban nehéz olvasmány is, mert nem tankönyv, nem sorolja fel didaktikusan a retorika, illetve az érvelés egyes területeit, módszereit, hanem hol esszéisztikusan, hol filozofikusan és olykor művelődéstörténeti elemekkel fűszerezve jellemez egyes eseteket. A kvázilogikai érvelés kapcsán különösen sokszor konkrét magyar (retorikai) példák jutnak eszünkbe. Ez fölveti egy ilyen irányú elemzés, kötet megírásának a szükségességét. És persze nincs hiba nélküli könyv. A kötet lábjegyzetei között gyakori utalás van egy TA megjelölésű munkára, amely azonban nincs benne az irodalomjegyzékben. Hosszas nyomozás után megtudtam, hogy ez Perelman és munkatársának egy korábbi kötete, a pontos adatai pedig a következők: TA – Perelman, Chaïm – Olbrechts-Tyteca, Lucieaz, 1958. *La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation.* Paris: Presses Universitaires de France. (Chaïm Perelman: *A retorika birodalma.* Fordította: Major Hajnalka. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2018. 212 oldal.)

Balázs Géza

egyetemi tanár

ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest

Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad

<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>

Beszámoló a Nagy J. Béla helyesírási verseny 2019. évi Kárpát-medencei döntőjéről

Bevezetés

Az akadémiai helyesírási szabályzat tizenkettedik kiadásának megjelenése óta eltelt néhány év már talán elegendő idő ahhoz, hogy érdemes legyen megvizsgálni, mennyire sajtóztották el a felsőoktatásban részt vevő hallgatók a megváltozott helyesírási szabályokat (lásd Keszler 2016). Amikor elvégeztük a 2019 őszén megrendezett Nagy J. Béla helyesírási verseny Kárpát-medencei döntője anyagának áttekintő, értékelő elemzését, főként ez volt a fő motivációnk, ugyanakkor tisztában vagyunk azzal, hogy az ilyenfajta értékelésekből, számadatokból messzemenő következtetéseket nem lehet levonni – legalábbis a felsőoktatásban részt vevő hallgatók egészére nézve semmiképpen sem. Hiszen a versenyen a Kárpát-medencei intézmények legjobb helyesírói vettek részt, a minta ezért egyáltalán nem tekinthető reprezentatívnak. Ám az efféle vizsgálatok mégis hasznosak és szükségesek abból a szempontból, hogy a helyesírást oktató kollégák – akár a felkészítő, akár a szervező tanárok – jó visszajelzésnek tekinthetik, milyen mértékben vannak jelen a változások a helyesírás iránt érdeklődő hallgatók írásgyakorlatában.

Beszámolóink célja az, hogy a versenyen megírt és a zsűri által értékelt dolgozatok (tollbamondások és helyesírási feladatlapok) alapján választ kapjunk erre a kérdésre, továbbá megvizsgáljuk, hogy a legkiválóbb helyesírású diákoknak a magyar helyesírás mely részterületei okoznak nehézséget.

Az anyanyelvi versenyek a társadalmi kommunikáció értékmegőrző és értékteremtő formái, amelyek a szóbeli és az írásbeli kommunikációs készség fejlesztését, az anyanyelvi nevelés jövőjét szolgálják (Antalné Szabó 2003). Mindemellett ezek a rendezvények nem csupán versenyek, hanem olyan tudományos-szakmai fórumok is, amelyeken a résztvevők a szakma legkiválóbbjainak színvonalas előadásait meghallgatva képezhetik magukat (Szilassy 2010). „Az anyanyelvi versenyek népszerűek mind a magyartanárok, mind az ifjúság körében. Hasznát abban látják, hogy tudatosít bizonyos követelményeket, hogy valódi teljesítményt mér, és hogy jutalmaz meg ösztönöz” (Kováts 2002: 31). Ezeket a gondolatokat szem előtt tartva rendezi meg az egri pedagógusképző intézmény 1987 óta minden évben (az utóbbi időben két évente) a felsőoktatási intézmények hallgatói számára a Nagy J. Béláról elnevezett Kárpát-medencei helyesírási döntőt. A rendezvény az összes felsőoktatási intézmény számára nyitott határon innen és túl, de tapasztalataink szerint általában a bölcsészettudományi egyetemek, a tanárképző és a tanítóképző főiskolák legjobb helyesírói vesznek részt a rendezvényen, általában 22-25 fő (Bozsik 2017).

Az egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszéke többek között az Anyanyelvápolók Szövetségének és a Bethlen Gábor Alapnak a támogatásával 2019. november 15–16-án tartotta meg a felsőoktatási intézmények részvételével immár 27. alkalommal a Nagy József Béla helyesírási verseny Kárpát-medencei döntőjét és a hozzá kapcsolódó szakmai konferenciát. Ebben az évben 21 versenyző és számos kísérő tanár érkezett elsősorban a pedagógusképzéssel foglalkozó tudományegyetemokről, tanítóképző intézményekből, de például idén először delegált versenyzőt a Budapesti Corvinus Egyetem. A határon túlról hét intézmény képviseltette magát: a pozsonyi, a nyitrai, az újvidéki, a kolozsvári, a beregszászi, az ungvári és az eszéki pedagógusképző intézmény.

A kétnapos rendezvény első napján szakmai tanácskozást tartottunk, ahol helyesírási szakemberek előadásait hallgathatták meg a versenyzők és felkészítő tanáraik. Lehetőség volt a résztvevők számára tapasztalatcsere, szakmai megbeszélésre is. Keszler Borbála, az ELTE

Bölcsészettudományi Karának professor emeritája a különírás-egybeírás bonyolultabb eseteiről tartott előadást, majd Tóth Etelka, a Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Karának tanára – folytatva a különírás-egybeírás kérdéseinek taglalását – az anyag-nyes szerkesztetekkel foglalkozott. Laczkó Krisztina, az ELTE Bölcsészettudományi Karának egyetemi docense a készülő fizikai helyesírási szabályzatról beszélt, Dörnyé Zábrádi Orsolya, a Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Karának adjunktusa pedig tanító és gyógy-pedagógia szakos hallgatók helyesírási készségét vizsgálta. Két határon túli szakember is volt az előadók között: Misad Katalin, a pozsonyi Comenius Egyetem docense a magyar történelmi személynevek szlovákos helyesírásának okairól beszélt, Istók Ilona, a nemesócsai Móra Ferenc Alapiskola tanára pedig a helyesírási készség fejlesztéséről digitális és hagyományos környezetben. Többéves hasznos tanszéki hagyomány, hogy a szervezők a szakmai program előadásait és a verseny feladatait kötetbe rendezik. Ezzel megajándékozzák a mindenkori versenyzőket, az előadókat, a zsűritagokat, továbbá eljut a tanárképzéssel foglalkozó egyetemeken könyvtárába is, megkönnyítve ezzel az elkövetkezendő versenyekre való felkészülést, felkészítést. A 2015-ös és a 2017-es döntő anyaga az elmúlt évben jelent meg a versenyhez kapcsolódó sorozat 10. köteteként (Bozsik–Ludányi [szerk.] 2019).

A rendezvény második napján zajlott le a verseny. Az eddigi szokásnak megfelelően elsőként egy tollbamondást kellett lejegyezniük a versenyzőknek, amelyet a két feladatlapból álló teszt megoldása követett. A zsűri munkájában részt vettek az MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottságának tagjai: Keszler Borbála, a bizottság korábbi elnöke, Laczkó Krisztina, a bizottság titkára, Tóth Etelka és Ludányi Zsófia bizottsági tagok, továbbá Bozsik Gabriella, a feladatok megszerkesztője, valamint a határon túliak képviselőjében H. Tóth István.

Az alábbiakban közreadjuk a tollbamondás szövegét és a két feladatlapot. Ezt követően a megoldásokat értékeljük: többek között felsoroljuk az előforduló típushibákat, illetve a hibátlan megoldásokat.

Tollbamondás

„Ifjú szívekben élek...”
(1919–2019)

2019, az Ady-év a megemlékezéseké határon innen és túl a magyarul lakta településeken. Ady Endrének, a költőóriásnak versei hangzanak el lépten-nyomon, akár megzenésítve is például általános és középiskolai magyarórákon. Velünk van a mindennapokban is, hisz ölelte tisztelgünk az *Ady Endre Általános Iskola*, *Ady Endre Gimnázium*, *Ady sétány*, *Ady utca*, *Ady tér*; illetve az *Adyliget* és *Ady Endre Emlékmúzeum*, *Ady Endre Társaság*, *Ady Endre Művelődési Ház és Könyvtár* stb. elnevezésekkel. De hogy is indult a messiásssorsnak érzett életút?

A 19. század második felében a Szilágyságból származó diák szülőhelyén, Érmindszenten kezdte iskolás éveit, majd a nagykárolyi piarista gimnáziumban és a zilahi kálvinista iskolában folytatta. Ez utóbbiban 1892–96 között már jelentkezett első versével, diáklapot szerkesztett, amelyben álnéven publikált is.

1896-ban az akkor 19 éves fiatalember első ízben járt diáktársaival a fővárosban. Még ugyanebben az évben Debrecenben a jogakadémiára iratkozott be, de egy évvel később már a Budapesti Tudományegyetem jogázhallgatói között találjuk. 1898-ban visszakanyarodott a cívisvárosba, ismételten nekirugaszkodott a jogi tárgyak elsajátításának, de nemsokára ezzel a pályával végérvényesen szakított. Az újságírás lépésről lépésre meghódította, ezért meghozta döntését: újságíró lesz. Időközben megjelent első kötete, amelynek címe: *Versék*. Nagyvárad, a Körös-parti Párizs, az Osztrák–Magyar Monarchia egyik kulturált, nagy múltú

városa mindvégig kedves hely maradt számára, időnként vissza-visszatért, hisz sok szál kötötte oda. A *Nagyvárad* *Napló* belső munkatársaként már élesen bírálta a klérust, a magyar ugar elmaradottságát és a nagybirtokrendszert. Itt ismerkedett meg továbbá élete egyik nagy szerelmével, Brüll Adéllal az EMKE-kávéházban, aki az együtt töltött évtizedben Párizst és több nyugat-, valamint dél-európai üdülőhelyet ismertetett meg vele. Úgyszintén ehhez a nagy múltú városhoz köthető a szabadkőművességgel való kapcsolata, amelynek nemcsak híve, hanem később bírálója is lett. Nagyvárad jelentette a döntő fordulatot lírájában, hisz itt hallott először Baudelaire-ről, Verlaine-ről, akik igen nagy hatással voltak stílusára, eszmerendszerére, de itt szerette meg Csokonai művészetét is. A Párizsban és a Riviérán – Nizzában, Monte-Carlóban és Monacóban – eltöltött tíz-egynéhány hónap után elbűvölten írt a *Budapesti Napló* számára küldött tudósításaiban a modern Nyugat vonzerejéről, a műveltség világcentrumáról. 1908 fontos év, hisz akkor alakult meg Nagyváradon a *Holnap Irodalmi Társaság*, amelynek tagja lett, és ugyanekkor indult a *Nyugat* Budapesten, amelynél élete végéig főmunkatársként tevékenykedett.

A 20. századi első nagy világegés, a háború 1914-től rendkívül megviselte testét-lelkét, erről tanúskodnak az úgynevezett halálversek. A közel tízéves Léda-szerelmet a szakítás után, 1915-ben a fiatal, rajongó Boncza Bertával, Csinszkával kötött házassága segítette elfelejteni. Hú társa mindvégig odaadóan ápolta nagybeteg férjét a fővárosi Veres Pálné utcai lakásukban.

1919 januárjában a magyar irodalom egyik kimagasló alakjától több tízezer búcsúztak a Magyar Nemzeti Múzeum előtt.

A versenyzők tollbamondásainak elemzése

Az alábbiakban a hallgatók szövegében előforduló hibákat, problémás eseteket, nehéz helyesírási helyzeteket mutatjuk be. Azokat az eseteket tekintettük típushibának, amelyek a dolgozatoknak legalább az egyharmadában, azaz minimum 7 megoldásban előfordultak. A továbbiakban tehát ezeket ismertetjük; az ennél ritkábban előforduló egyedi eltérések bemutatásától eltekintünk.

Már a cím leírása is sokaknak gondot okozott, mivel a szó szerinti idézetet a 21 versenyzőből 15 nem ismerte fel, és így nem tették idézőjelbe. A bírálóbizottság ezt nem vette hibának, mégis azért hívjuk fel rá a figyelmet, mert tekinthetjük visszajelzésnek a hallgatók irodalmi tájékozottságáról. A cím alatti két évszám közti nagyköötőjel jelölése a versenyzők kisebb részének problémát okozott, noha diktáláskor felhívtuk a figyelmet arra, hogy az esetleges nagyköötőjeleket szabályosan jelöljék.

A szöveg első mondatában hibalehetőség volt az értelmezős szerkezet fel nem ismerése (2019, az *Ady-év*), a versenyzők egyharmada nem tett vesszőt az évszám után. Két esetben egyéb megoldás is akadt, amikor a versenyzők gondolatjelekkel oldották meg a beékelődést (2019 – az *Ady-év* – a *megemlékezéseké...*), ezt a zsűri – mint a helyesírási normának megfelelő megoldást – természetesen elfogadta. Másféle értelmezés is létezett, amely szerint a: 2019 az *Ady-év* egy tagmondat, ezután ki kell tennünk a vesszőt, az évszám viszont pont nélküli alak [297. b) szabálypont].

A tanulók és a tanárjelöltek különféle dolgozataiban típushiba szokott lenni az *általános és középiskola* mellérendelő szó szerkezet írásmódja. Ez az idei versenyen sem volt másként, mivel 8 hallgató az *általános* után is kötőjelet tett, nem látván át az eltérő grammatikai kapcsolatot.

Az *Ady* névvel alkotott földrajzi nevek, intézménynevek írásmódja sokaknál problematikus volt. A versenyzők több mint egyharmada (8 fő) kötőjellel írta az *Ady sétányt*, mivel nem ismerte fel, hogy a *sétány* ugyanabba a kategóriába tartozik, mint az *utca*, *út*, *tér*, *köz*, *hid* stb., azaz közterület neve, ezek pedig szabályosan különírandók. Mindenekelőtt érdemes

a fogalmakat az értelmező szótár és a helyesírási szabályzat segítségével tisztázni, mielőtt bármelyik iskolatípusban hozzákezdünk a földrajzi nevek bonyolult rendszerének a vizsgálatához: földrajzi név, földrajzi köznévi, közterületnévi, közszo, tulajdonnévi előtag, helységnevi, helység-rész (városrész) neve, földrajzi értelmező, egyelemű földrajzi név, többelemű földrajzi név stb. Nyilvánvalóan közrejátsszik a hibázásban az is, hogy az akadémiai helyesírási szabályzat 181. pontja nem ad (nem is adhat, hiszen nem szaknyelvi szabályozásról van szó) kimerítő listát a közterületek nevében előforduló, a közterület jellegét leíró közszókról. *A földrajzi nevek helyesírása* (Fábián–Földi–Hönyi 1998) című kötet természetesen részletesebben, összesen három pontban (3.32.–3.34.) tárgyalja az utcanévek helyesírási szabályait. Az Osiris *Helyesírás* bővebb listát ad a gyakrabban előforduló utcanévi utótagokról (Laczkó–Mártonfi 2004: 204–5). Ez a típushiba azt jelzi, hogy a már hatodik osztályban tanítandó közterületneveket gazdagabb példaanyaggal, térkép segítségével kellene bemutatni, hiszen a munkafüzetek is általában kevés ilyen példát vonultatnak föl. A felkészülés során tehát érdemes nagyobb figyelmet fordítani a közterületek nevében ritkábban előforduló típusjelölő közszókra (pl. *sétány, köz, lépcső*). Ebben a különféle online címtárak, utcanévgyűjtemények stb. például sok segítséget adnak. Érdemes továbbá felhívni az érdeklődő hallgatók figyelmét Hajdú Mihály (1975) munkájára, aki a Budapest utcanéveivel foglalkozó monográfiájában 33 közterületnév jelölő szót sorol fel, Mikesy (2016: 105) pedig utal a központi címregiszterről és a címkezelésről szóló 345/2014. kormányrendeletre, amelynek 1. melléklete kimerítő listát ad az ilyen típusú földrajzi köznevekről. A személynévek helyesírási kérdései előbb kerülnek elő, mint a földrajzi nevékéi. Már akkor össze lehet kapcsolni a két tulajdonnévfajtát, hogy minden lehetőséget kihasználjunk a gyakorlásra: *Móricz Zsigmond körtér, Kodály körönd, Boldogasszony sugárút, Szűnyog köz, Párizsi udvar, Művész sétány* stb.

Ugyancsak problematikus volt az *Ady-liget* írásmódja, amely városrésznévként egybeírható, a 21 versenyző közül azonban 1 fő választotta ezt az írásmódot. Ez mindenképpen jól mutatja, hogy a földrajzi nevek írásmódja sok esetben azért okoz nehézséget, mert a szabályok ismeretén túl nyelven kívüli tudásra, helyismeretre is nagy szükség van. A versenyzők nagy része nem volt tisztában azzal, hogy az *Ady-liget* egy, Budapest II. kerületében található városrésznek a neve, így zömmel a kötőjeles *Ady-liget* írásmódot választották (16 fő), négyen pedig a különírt *Ady liget* formát. A zsűri alaposan mérlegelve a helyzetet végül mindhárom megoldást elfogadta, mivel mindegyik írásmód indokolt lehet, és a szövegkörnyezetből nem derül ki, melyikről lehet szó. A *liget* például előfordulhat közterületek nevében mint a közterület típusát jelölő névelem (pl. *Mechwart liget*). Tekinthető azonban természetföldrajzi köznévi is: a *Magyar földrajzi köznevek tára* (Bába–Nemes 2014: 230–1) – többek között – ’kisebbségi ritkás erdő’, ’ültetett facsoport’, ’parkosított erdő’ jelentésű földrajzi köznévként rögzíti. Az akadémiai helyesírási szabályzat 175. b), c) pontja szerint az ilyenekhez kötőjellel kapcsoljuk a tulajdonnévi előtagot.

A *Messias-sors* írásmódjában tipikusan háromféle tendencia volt megfigyelhető: leg-ritkábban (6 fő) tulajdonnév + köznévi típusú összetételként kötőjellel írták (*Messias-sors*), 8 versenyző tulajdonnévből nevesült közszonak tekintve az előtagot az egybeírást választotta (*messiasors*), és gyakori volt a nem normatív **messias-sors* írásmód is (6 fő). *A Magyar helyesírási szótár* (MHSz.²⁰¹⁷) a köznévi és a tulajdonnévi változatot is feltünteteti különböző jelentésben: *Messias* (= *Jézus Krisztus*); *messias*, *messiasvárás*. Az írásmódot ilyen esetben jelentésvizsgálattal lehet egyértelművé tenni, és a szövegbe illő változatot így ki lehet választani. A döntésben segít, ha bibliai ismeretekkel is rendelkezünk. Ennek a példának a kapcsán szót lehet ejteni a tulajdonnév köznevesüléséről is (l. Takács 2007).

A *nagykárolyi piarista gimnázium* és a *zilahi kálvinista iskola* leírása szintén gyakran okozott gondot a versenyzőknek, mivel nem volt világos számukra, hogy intézménynevről van-e szó, vagy sem. Ezzel a nehézséggel ugyancsak küszködnek a felnőttek és diákok is

a ma használatos intézménynevek, iskolanevek leírásakor is. Előkerülnek a szófaji határkérdések, azaz nem könnyű eldöntenünk, hogy szabályos tulajdonnévi formával állunk-e szembe, vagy köznévi szó szerkezetekkel utalunk az intézményre. Segít, ha helyismeretünk is van. Így igen gyakori volt az intézménynévi, minden tagot nagy kezdőbetűvel író írásmód, hangsúlyozva a tulajdonnévi jellegét (**Nagykárolyi Piarista Gimnázium*), illetve a **nagykárolyi Piarista Gimnázium* forma is. Ez utóbbi kevésbé szerencsés, hiszen ilyen szerkezeteket nem írunk nagy kezdőbetűvel ma sem: *ciszterci gimnázium, katolikus általános iskola, református gimnázium* stb. Ez már nagy következtelenséget mutatott. A felkészítő tanárnak érdemes felhívni a hallgató figyelmét az akadémiai helyesírási szabályzat 188. pontjára, amely a teljes és cégszerű intézménynevek egyéb említő formáival foglalkozik. E két egyházi iskola írásmódja kapcsán érdemes továbbá hangsúlyozni, hogy a magyar helyesírásban a különféle egyházak, felekezetek, szerzetesrendek neve (ellentétben pl. az angol nyelvvel) nem számít tulajdonnévnek, így kis kezdőbetűvel írandó. A *kálvinista* ugyan tulajdonnévi származék, de világosan felismerhető benne az *-ista* képző (AkH. 217).

Ugyancsak Ady életének hiányos ismeretét jelzi, hogy a versenyzők egyharmada elhibázta a költő szülőhelyének írásmódját (**Érdmindszent, *Érmintszent*).

A középiskolai irodalom-tananyag nem megfelelő ismeretére utal az is, hogy a versenyzőknek majdnem a fele (10 fő) nem tudta leírni Baudelaire nevét, holott az nem csupán középiskolai tananyag, hanem a helyesírási szabályzat példaanyagában is megtalálható példa [AkH. 217. d)].

Az idegen földrajzi nevek alap- és toldalékolt alakjának bizonytalanságai mutatkoznak meg a *Monte-Carlóban* alakulat írásmódjában, főként a szó végi rövid *o* megnyúlásának jelölésében [AkH. 216. a)], de az alapalak kötőjele is olykor elmaradt. Az írásgyakorlat bizonytalansága a hallgatók földrajzi tájékozottságának a hiányosságait jelzi. Nehéz írásmódnak bizonyult a helyesírási szabályzat példaanyagában nem szereplő *tíz-egynéhány* is, amelyet a versenyzők több mint kétharmada (15 fő) elhibázott. Ezzel kapcsolatban mindössze annyi a tanári magyarázat, hogy nem tudjuk pontosan, milyen mennyiségről van szó, tíznél több, húsnál kevesebb: *tíz és egynéhány*. Állítsuk szembe például a *tizenkettő, tizennyolc* stb. pontos mennyiséget kifejező szóösszetételekkel.

A tipushibák mellett számos olyan szó vagy szerkezet akadt a tollbamondásban, amelyek írásmódja általában nem okozott gondot a versenyzőknek: ilyen például az számok, az évszámok írásmódja (kell-e pont az évszám után); a nagykötőjel használata stb.

A feladatlap

1. Rövid vagy hosszú a magánhangzó és a mássalhangzó?

Egészítse ki az alábbi szavakat!

káty... (u – ú)

táv... rda (i – í)

k... ntorna (i – í)

h... dí vásár (i – í)

mell... l (ö – ő)

sz... vesség (i – í)

gya... r (u – ú)

diktat... rikus (o – ó)

me... bolt (ny – nny)

penici... in (l – ll)

négybi... íó (l – ll)

be... sőséges (n – nn)

klorofi... (l – ll)

ját... uk (sz – ssz)

diagra... (m – mm)

beaján... ak (l – ll)

2. Ly vagy j?

Döntse el, melyik betűvel kell kiegészíteni a példákat!

skatu...a	muszá...	mordá...
gereb...e	se...pít	karva...
vá...ú	zsiva...og	gomo...a
cseve...	zsinde...	má...va
vá...og	mihe...t	la...torja
bo...hos	zsö...e	laká...
ka...la	szerá...	bo...ler
roba...	nyoszo...a	su...kol
naspo...a	foly...on	sa...og
dö...fös	guzsa...	

3. Alkosson szó szerkezeteket vagy szóösszetételeket az alábbi szavakból!

nemzeti, szín, szalag:.....
 tébécé, szakorvos:.....
 borostyán, ékszer:.....
 búza, kalász, színű:.....
 export, import, tevékenység:.....
 átvilágító, bíró:.....
 személyi, jövedelem, adó, rendszer:.....
 száztizenöt, évenként:.....
 harminc, ívnyi:.....
 szervesetlen, kémia, tanárnő:.....
 száz, milliárdnyi (beruházás):.....
 MÉH, átvevőtelep:.....
 parafa, talpú, papucs:.....

4. Mindhárom oszlopban talál egy-egy hibás helyesírású szót! Karikázza be azokat!

tessék-lássék módra	korpás kenyér	igen nagy mértékben
Mississippi	nagy sikerű	nagypéntek
bemutató előadás	számon kér	utasszámláló készülék
fő-építésvezető	Állami Számvevőszék	Kékes tető
hadikórház	vákuumszivattyú	papíralapú
korong alakú	szinuszfüggvény	Zsigmond-korabeli
tabutéma	dobostorta	daragaluska-leves
tb-járulék	oda-vissza utazik	exférj

B feladatlap**1. Mi van a név végén: *i* vagy *y*? Egészítse ki őket!**

Kazincz... Ferenc	Batthyán... Lajos	Batsány... János
Thököl... Imre	Egress... Béni	Rákóczi... Ferenc
Bessenye... György	Kisfalud... Károly	Apáczai... Csere János
Görge... Artúr	Versegh... Ferenc	Kölcse... Ferenc
Andráss... Gyula	Kányád... Sándor	Bród... Sándor
Wesselény... Miklós	Munkács... Mihály	Regul... Antal
Eszterház... Károly	Csokona... V. Mihály	Dessewffy... Arisztid

2. Kötőjellel, nagykötőjellel vagy különírjuk az alábbi példákat?

Habsburg császár.....	.....
Bajcsy Zsilinszky Endre.....	.....
Herman Ottó Emlékmúzeum.....	.....
Himfy strófa	.....
Bartók Béla Pásztory Ditta díj.....	.....
Anjou kori	.....
Schubert dalest	.....
Derkovits Gyula Terem	.....
Kárpát Ukrajna	.....
BCG oltás	.....
Beatles korszak.....	.....
Kossuth rádió.....	.....
Ikek csillagkép	.....
Maros Körös köze	.....
D vitamin tartalom	.....

3. Az alábbi tulajdonneveket lássa el raggal és képzővel!

a)

Tulajdonnév	Ragos (-val, -vel) alak	Képzős (-i, -s, -beli) alak
Knezich	.....	.....
Kossuth	.....	.....
Werbőczy Miklós	.....	.....
Schumann	.....	.....
Michelangelo	.....	.....
Horatius	.....	.....

b)

Tulajdonnév	Ragos (-val, -vel) alak	Képzős (-i, -s, -beli) alak
Miskolci Nemzeti Színház	.....	.....
Keleti pályaudvar	.....	.....
Rába-híd	.....	.....

Svájci Államszövetség	.....	.....
Sebes-Körös-part	.....	.....
Nyugat-szibériai-alföld	.....	.....
Szent-Györgyi Albert-díj	.....	.....
Thália Színház	.....	.....

4. Válassza el minden lehetséges helyen az alábbi szavakat!

egyaránt	.....
ofotértes	.....
konklúzió	.....
maharadzsa	.....
peches	.....
fotografál	.....
hologram	.....
alexandrinus	.....
infláció	.....
Soós	.....
Fudzsi	.....
Bachhal	.....
Maupassant-nal	.....
Bordeaux-ban	.....

Megoldások

A feladatlap

1. Rövid vagy hosszú a magánhangzó és a mássalhangzó? Egészítse ki az alábbi szavakat!

kátyú (u – ú)	mennybolt (ny – nny)
távírda (i – í)	penicillin (l – ll)
kintorna (i – í)	négybillió (l – ll)
hídi vásár (i – í)	bensőséges (n – nn)
mellől (ö – ő)	klorofill (l – ll)
szívesség (i – í)	játsszuk (sz – ssz)
gyaur (u – ú)	diagram (m – mm)
diktatórikus (o – ó)	beajánllak (l – ll)

Értékelés

Ez a gyakorlat a kiejtés és a helyesírás szoros kapcsolatára épül. A nem a köznyelvi normát követő kiejtés következménye a helyesírási hiba. A példák közül a *távírda* és a *penicillin* szavak kiegészítése okozta a legtöbb nehézséget (11-11 fő). A *távírda* leírásakor bizonyára a sokkal ismertebb *távirat* szó *i*-je volt rövidítő hatással. A *penicillin* idegen eredetű gyógyszernev, tehát meg kell tartanunk az eredeti helyesírását. A *klorofill* (9 fő) *l*-je mivel a kiejtésben általában rövid, ezért rövid mássalhangzóval írják többen. A *kintorna*, azaz a német eredetű *verkli* (10 fő) manapság nemigen használatos szó, és sokan nem tudják, hogy sem a *kín*hoz, sem a *torná*hoz semmi köze. A *gyaur* (7 fő) és a *bensőséges* (6 fő) tűnt még nehezebbnek, a *kátyú*, a *játsszuk* és a *hídi vásár* viszont egy-egy esetben volt csak hibás.

2. Ly vagy j?

Döntse el, melyik betűvel kell kiegészíteni a példákat!

skatulya	muszáj	mordály
gereblye	selypít	karvaly
vályú	zsivajog	gomolya
csevej	zsindely	mályva
vályog	mihelyt	lajtorja
bolyhos	zsöllye	lakáj
kajla	szeráj	bojler
robaj	nyoszolya	sulykol
naspolya	folyjon	sajog
dölyfös	guzsaly	

Értékelés

A *vályú*, a *selypít* és a *zsöllye* (9-9-9 fő) volt a legtöbb hibapontos, a *karvaly* és a *sulykol* (8-8 fő), a *dölyfös* (7 fő), a *guzsaly* (6 fő). A többi példát csak egy-két fő tévesztette el.

3. Alkosson szó szerkezeteket vagy szóösszetételeket az alábbi szavakból!

nemzeti, szín, szalag: **nemzetiszín szalag**
 tébécé, szakorvos: **tébécészakorvos**
 borostyán, ékszer: **borostyán ékszer**
 búza, kalász, színű: **búzakalászsínű**
 export, import, tevékenység: **export-import tevékenység**
 átvilágító, bíró: **átvilágítóbíró**
 személyi, jövedelem, adó, rendszer: **személyijövedelemadó-rendszer**
 száztizenöt, évenként: **száztizenöt évenként**
 harminc, ívnyi: **harmincívnyi**
 szervetlen, kémia, tanárnő: **szervetlenkémia-tanárnő**
 száz, milliárdnyi (beruházás): **százmilliárdnyi**
 MÉH, átvevőtelep: **MÉH-átvevőtelep**
 parafa, talpú, papucs: **parafa talpú papucs**

Értékelés

Ebben a gyakorlatban az egyik legbonyolultabb helyesírási kérdéskör, a különírás-egybeírás legfontosabb szabályaira kérdeztünk rá. Legtöbben a *nemzetiszín szalag* (17 fő), a *búzakalászsínű* (17 fő), az *átvilágítóbíró* (16 fő) és a *tébécészakorvos* (15 fő) példák leírásában hibáztak. Szintén elég sokan rontották el a *parafa talpú papucs* (14 fő) és a *borostyán ékszer* (13) szó szerkezeteket. A versenyzők több mint felének tűnt igen bonyolultnak a többszörös szóösszetétel, a *személyijövedelemadó-rendszer* (11 fő). Az *export-import tevékenység* leírása viszont mindössze egy versenyzőnek nem sikerült. A többi példa leírásában csak néhányan hoztak rossz döntést.

4. Mindhárom oszlopban talál egy-egy hibás helyesírást! Karikázza be azokat!

tessék-lássék módra	korpás kenyér	igen nagy mértékben
<u>Mississippi</u>	nagy sikerű	nagypéntek
bemutató előadás	<u>számon kér</u>	utasszámláló készülék
fő-építésvezető	Allami Számvevőszék	Kékes tető
hadikórház	vákuumszivattyú	papíralapú
korong alakú	szinuszfüggvény	<u>Zsigmond-korabeli</u>
tabutéma	dobostorta	daragaluska-leves
tb-járulék	oda-vissza utazik	exférj

Értékelés

Az első oszlopban lévő nem normatív írásmódú **Mississippi* folyónevet 8 fő nem tartotta hibásnak. A középső oszlopban lévő *számon kér* szó szerkezetet 10-en találták megfelelőnek, pedig az AkH.¹² változásai közé tartozik 2015 óta, azaz az egybeírt forma felel meg a helyesírási normának. A harmadik oszlop hibás alakját, a *Zsigmond korabeli* példát kötőjellel írva a 21 fős mezőnyből mindössze egyetlen versenyző tartotta elfogadhatatlannak, aki felismerte a tagok közti grammatikai viszonyt.

B feladatlap

1. Mi van a név végén: *i* vagy *y*? Egészítse ki őket!

Kazinczy Ferenc	Batthyány Lajos	Batsányi János
Thököly Imre	Egressy Béni	Rákóczi Ferenc
Bessenyei György	Kisfaludy Károly	Apáczai Csere János
Görgey Artúr	Verseghy Ferenc	Kölcsey Ferenc
Andrássy Gyula	Kányádi Sándor	Bródy Sándor
Wesselényi Miklós	Munkácsy Mihály	Reguly Antal
Eszterházy Károly	Csokonai V. Mihály	Dessewffy Arisztid

Értékelés

Ez a gyakorlat volt az, amelyben a legkevesebben hibáztak a versenyzők. Mindössze *Kisfaludy*, *Görgey*, *Verseghy* és *Munkácsy* nevében volt tévesztés három-három esetben, más nevekben elvétve egy-egy akadt: *Bródy*, *Thököly*.

2. Kötőjellel, nagykötőjellel vagy különírjuk az alábbi példákat?

Habsburg császár	Habsburg császár
Bajcsy Zsilinszky Endre	Bajcsy-Zsilinszky Endre
Herman Ottó Emlékmúzeum	Herman Ottó Emlékmúzeum
Himfy strófa	Himfy-strófa
Bartók Béla Pásztory Ditta díj	Bartók Béla–Pásztory Ditta-díj
Anjou kori	Anjou-kori
Schubert dalest	Schubert-dalest
Derkovits Gyula Terem	Derkovits Gyula Terem
Kárpát Ukrajna	Kárpát-Ukrajna
BCG oltás	BCG-oltás
Beatles korszak	Beatles-korszak
Kossuth rádió	Kossuth rádió
Ikrek csillagkép	Ikrek csillagkép
Maros Körös köze	Maros–Körös köze
D vitamin tartalom	D-vitamin-tartalom

Értékelés

Biztos nyelvtani ismeretekkel kell rendelkeznie annak, aki jól szeretné megoldani az efféle feladatot. A legtöbben a *Maros–Körös köze* névben hibáztak (11 fő) többek között a hiányos földrajzi ismeretek miatt. Az *Ikrek csillagkép* leírása sokkal jobban sikerült, mindössze 5 fő tévedett, mert nem ismerte föl a különírandó minőségjelzős szó szerkezet tagjait. A *D-vitamin-tartalom* két kötőjellel történő tagolása 6 dolgozatban volt rossz. A többi példában egy-két hibát lehetett kimutatni. Mindenképp megemlítendő, hogy a *Himfy-strófa* szóösszetétel viszont minden versenyző megoldásában tökéletes volt.

3. Az alábbi tulajdonneveket lássa el raggal és képzővel!

a)

Tulajdonnév	Ragos (-val, -vel) alak	Képzős (-i, -s, -beli) alak
Knezich	Knezichcel	knezichi
Kossuth	Kossuthtal	kossuthi
Werbőczy Miklós	Werbőczy Miklóssal	Werbőczy Miklós-i
Schumann	Schumann-nal	schumanni
Michelangelo	Michelangelóval	michelangelói
Horatius	Horatiusszal	horatiusi

b)

Tulajdonnév	Ragos (-val, -vel) alak	Képzős (-i, -s, -beli) alak
Miskolci Nemzeti Színház	Miskolci Nemzeti Színházzal	miskolci nemzeti színházi
Keleti pályaudvar	Keleti pályaudvarral	Keleti pályaudvari
Rába-híd	Rába-híddal	Rába-hídi
Svájci Államszövetség	Svájci Államszövetséggel	svájci államszövetségi
Sebes-Körös-part	Sebes-Körös-parttal	sebes-Körös-parti
Nyugat-szibériai-alföld	Nyugat-szibériai-alfölddel	nyugat-szibériai-alföldi
Szent-Györgyi Albert-díj	Szent-Györgyi Albert-díjjal	Szent-Györgyi-Albert-díjas
Thália Színház	Thália Színházzal	Thália színházi

Értékelés

A ragos alakokban típushibának számított, hogy a *Michelangelóval* névben az *o* nem nyúlt meg a toldalék hatására (7 fő). Néhányan a *Kossuth* név végén lévő *th*-val nem tudtak mit kezdeni (4 fő). A *Horatius* tulajdonnév *-val* ragos alakját nem a szabályoknak megfelelően írták néhányan (5 fő). A képzővel ellátott melléknevekben típushibának számított még mindig a *Keleti pályaudvari* (10 fő), a *sebes-Körös-parti* (9 fő), a *michelangelós* (7 fő), a *schumanni* (5 fő) helyes leírása.

6 versenyzőnek sikerült ezt a feladatot hibátlanul megoldania, és két versenyző mindössze egy-egy hibát ejtett.

4. Válassza el minden lehetséges helyen az alábbi szavakat!

egyaránt	egy-a-ránt
ofotértes	o-fo-tér-tes
konklúzió	konk-lú-zi-ó
maharadzsa	ma-ha-ra-dzsa
peches	pe-ches
fotografál	fo-to-gra-fál vagy fo-tog-ra-fál
hologram	ho-log-ram
alexandrinus	a-le-xand-ri-nus
infláció	inf-lá-ci-ó
Soós	Soós
Fudzsi	Fu-dzsi

Bachhal
Maupassant-nal
Bordeaux-ban

Bach-hal
Mau-pas-sant-nal
Bor-deaux-ban

Értékelés

Az elválasztási szabályok legfontosabb eseteit öleli föl ez a példasor. A megoldásokban típushibának számított a *hologram* (11 fő), a *Maupassant* (8 fő), az *infláció* (7 fő), a *konklúzió* (6 fő) elválasztása. A többi példában általában néhány hiba csúszott be. Két dolgozatban ez a feladatmegoldás hibátlan volt, öt dolgozatban mindössze egyetlen hibás alak született, hat dolgozatban pedig csak két hiba jelent meg.

Összegzés

Áttekintve a 2019-es Kárpát-medencei döntő anyagát megállapíthatjuk, hogy a versenyzők az akadémiai helyesírási szabályzat 12. kiadásának főbb változásaival általában tisztában vannak. A tollbamondások és a kitöltött feladatlapok alapján főként a kis és a nagy kezdőbetűket illetően mutatkoznak nagyobb hiányosságok: a személynevek, az intézménynevek és különösképpen a földrajzi nevek írásmódját tekintve. Ez utóbbi esetben a régi vármegyék, a helyismeret hiánya is közrejátszik. Megoldást jelenthet a problémára a tantárgyközi integráció, az irodalomtanítás összekapcsolása a földrajzi, történelmi ismeretekkel. A különféle területek összekapcsolásában segíthetnek az olyan komplex, IKT-eszközöket is alkalmazó feladatok, mint például Ady életútjának megszerkesztése a Google-térképen, a fontosabb állomások bejelölésével.

SZAKIRODALOM

- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Antalné Szabó Ágnes 2003. A szavak súlya. Értékmegőrzés és értékteremtés az anyanyelvi versenyeken. *Magyar Nyelvőr* 127: 350–54.
- Bába Barbara – Nemes Magdolna 2014. *Magyar földrajzi köznevek tára*. A Magyar Névvarchívum Kiadványai 32. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Bozsik Gabriella 2017. Jubileumi visszatekintés a Nagy J. Béla helyesírási verseny történetére. *Anyanyelv-pedagógia* 10 (2): 87–94. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=687> (letöltve: 2020. január 27.) <https://doi.org/10.21030/anyp.2017.2.11>
- Bozsik Gabriella – Ludányi Zsófia (szerk.) 2019. *Szabályzat, oktatás, gyakorlat – helyesírásról sokszínűen. A 2015-ös és a 2017-es Nagy J. Béla helyesírási verseny előadásai, feladatai és egyéb tanulmányok*. Líceum Kiadó, Eger.
- Hajdú Mihály 1975. *Budapest utcaneveinek névtani vizsgálata*. Nyelvtudományi Értekezések 87. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Keszler Borbála 2016. Megjelent A magyar helyesírás szabályai 12. kiadása. *Magyar Nyelvőr* 139: 253–68.
- Kováts Dániel 2002. Anyanyelvi versenyek a beszédművelés szolgálatában. *Magyartanítás* 1: 28–32.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó, Budapest.
- MHSz. 2017. = Tóth Etelka (szerk.) 2017. *Magyar helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Mikesy Gábor 2016. Földrajzi nevek a közigazgatásban. *Névtani Értesítő* 38: 101–12.
- Szilassy Eszter 2010. Felsőoktatási anyanyelvi versenyek az új évezredben. *Anyanyelv-pedagógia* 3 (3): <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=279> (letöltve: 2020. január 27.)
- Takács Judit 2007. *Keresztnevek jelentésváltozása: Egy tulajdonnévtípus közszóvá válásának modellje*. Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Bozsik Gabriella – Ludányi Zsófia
Eszterházy Károly Egyetem